

**Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Baudžiamosios justicijos katedra**

**Julijos Miliun,
V kurso, baudžiamosios justicijos
studijų šakos studentės**

Magistro darbas

**Privataus kaltinimo panaikinimas nukentėjusiojo teisių užtikrinimo
kontekste**

Vadovas: partnerystės doc. Gintaras Jasaitis

Recenzentas: doc. dr. Andrej Gorbatkov

**Vilnius
2019**

TURINYS

ĮVADAS	2
1. PRIVATAUS KALTINIMO INSTITUTO SAMPRATA IR TIKSLAI	6
1. 1. Privataus kaltinimo instituto susiformavimas ir raida	6
1. 2. Privataus kaltinimo institutas Lietuvoje.....	10
2. NUKENTĖJUSIOJO TEISIŲ UŽTIKRINIMAS BAUDŽIAMAJAME PROCESSE	15
2. 1. Pagalbos nusikaltimų aukoms tarptautiniai standartai	15
2. 2. Nukentėjusiojo vaidmuo viešojo kaltinimo procese	24
2. 3. Lietuvoje veikusio privataus kaltinimo instituto teorinės prielaidos ir veiksmingumas užtikrinant nukentėjusiojo teises.....	37
3. PRIVATAUS KALTINIMO INSTITUTO ALTERNATYVOS	57
3. 1. Užsienio valstybių praktika.....	57
3. 2. Privataus kaltinimo alternatyvos ir mediacijos galimybės Lietuvos baudžiamajame procese	66
IŠVADOS IR PASIŪLYMAI.....	74
LITERATŪROS SĄRAŠAS.....	76
SANTRAUKA	87
SUMMARY	88

IVADAS

2017 m. spalio 1 d. iš Lietuvos teisinės sistemos buvo pašalintas privataus kaltinimo institutas. Ši specifinė baudžiamojo proceso forma turi senas ištakas ir yra žinoma tiek bendrosios, tiek kontinentinės teisės sistemų valstybėse, tačiau baudžiamajame procese vis stiprėjant valstybiniam pradui, jos poreikis ženkliai sumažėjo. Šiuolaikinėse Europos valstybėse, kuriose dar išliko aptariamas institutas, privataus kaltinimo tvarka iš esmės nagrinėjamos tik valstybės požiūriu mažareikšmės bylos, kuriose dominuoja privatus nukentėjusio asmens¹ interesus patraukti kaltininką baudžiamajon atsakomybėn. Toks pat nusikalstamų veikų priskyrimo kriterijus buvo naudojamas ir Lietuvoje.

Privataus kaltinimo instituto panaikinimas neabejotinai labiausiai paveikė nukentėjusio asmens procesinę padėtį, kadangi jis neteko galimybės kreiptis dėl savo pažeistų teisių gynimo tiesiogiai į teismą, savarankiškai disponuoti kaltinimu ir laisvai susitaikyti su kaltinamuoju. Kita vertus, jis daugiau neprivalo rūpintis teisiškai taisyklingo skundo surašymu, duomenų rinkimu ir įrodinėjimu, nes tai tapo ikiteisminio tyrimo pareigūnų bei prokuroro pareiga. Tai, anot psichologės O. Pušinaitytės, nusikalstamos veikos aukai turi tiek praktinę, tiek emocinę reikšmę, kadangi pats procesas taps paprastesnis ir kartu auka jaus didesnę palaikymą ir pripažinimą². Tačiau taip pat yra išsakoma pozicija, kad tokia tvarka tik apsunkins nukentėjusiajam priėjimą prie teisingumo, nes policija nenoriai registruoja smulkias nusikalstamas veikas, skundai dažnai nėra tenkinami, dėl ko „gali kilti grėsmė žmonių teisių gynimui esant mažiau pavojingoms veikoms“³. Taigi svarbu nustatyti, ar pateiktos abejonės yra pagrįstos ir gali esmingai suvaržyti nukentėjusių asmenų teises.

Lietuvos Respublikos Seimas, motyvuodamas privataus kaltinimo panaikinimą, rėmėsi užsienio valstybių tendencija atsisakyti šio instituto dėl siauros jo taikymo apimties bei mažo pritaikomumo⁴, tačiau konkrečių pasiūlymų, kokių priemonių galima būtų imtis siekiant veiksmingos nukentėjusiųjų teisių apsaugos, neapribojant be pagrindo privačios

¹ Darbe sąvokos „nukentėjęs asmuo“, „nukentėjusysis“ ir „nusikaltimo/nusikalstamos veikos auka“ naudojamos kaip sinonimai ir siejami su konkrečiu procesiniu statusu.

² PUŠINAITYTĖ, O. Privataus kaltinimo proceso panaikinimas kuo – tai naudinga? [interaktyvus; žiūrėta 2019-03-17]. Prieiga per internetą: <<http://nplc.lt/privataus-kaltinimo-proceso-panaikinimas-kuo-tai-naudinga/>>.

³ NORVILAITĖ, S. Seimas užsimojo panaikinti privataus kaltinimo procesą. [interaktyvus; žiūrėta 2019-03-20]. Prieiga per internetą <<https://www.infolex.lt/portal/start.asp?act=news&Tema=1&str=62026>>.

⁴ Pagrindinio komiteto išvada dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 3, 22, 57, 58, 256, 293, 312, 317, 320, 322 ir 324 straipsnių pakeitimo, 34 straipsnio ir XXX skyriaus pripažinimo netekusiais galios projekto (Nr. XIIP-4116). [interaktyvus; žiūrėta 2019-03-20]. Prieiga per internetą <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalActPrint/lt?jfwid=umo1q4uzc&documentId=f1fa19d0617f11e7a53b83ca0142260e&category=TA AK>>.

iniciatyvos bei susitarimo galimybių.

Paminėti baudžiamojo proceso pakeitimai, susiję su Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso (toliau – BPK) XXX skyriaus panaikinimu, ir sudaro nagrinėjamos temos aktualumo pagrindą. Kontraversiškas tokio įstatymų leidėjo žingsnio vertinimas nukentėjusiųjų teisių užtikrinimo kontekste sukuria poreikį detaliau apžvelgti nukentėjusio asmens turėtas savo teisių ir interesų gynybos priemones privataus kaltinimo procese bei įvertinti galimą jų panaudojimą įgaliotoms teisėsaugos institucijoms vykdant viešąjį baudžiamąjį persekiojimą ir palaikant valstybinį kaltinimą. Tam tikri privataus kaltinimo aspektai, pavyzdžiui, taikinamasis posėdis, galėtų tapti pagrindu vystyti Lietuvos baudžiamosios justicijos sistemoje vis dar praktiškai nežinomam mediacijos institutui, tokiu būdu mažinant baudžiamosios teisės į baudimą orientuotą politiką, kas ypač svarbu nedidelio pavojingumo nusikalstamų veikų atveju.

Darbo tikslas – nustatyti privataus kaltinimo instituto Lietuvoje panaikinimo poveikį nukentėjusiųjų galimybėms ginti savo nusikalstama veika pažeistas teises bei teisėtus interesus baudžiamajame procese.

Darbo uždaviniai – 1) apžvelgti privataus kaltinimo instituto susiformavimo aplinkybes bei jo istorinę raidą užsienio valstybėse ir Lietuvoje; 2) pristatyti pagrindinius tarptautinius dokumentus, nustatančius pamatinius nukentėjusių asmenų teises ir jų užtikrinimo būdus baudžiamajame procese; 3) įvertinti nukentėjusiojo vaidmenį viešojo kaltinimo procese remiantis jo turimomis teisėmis ir pareigomis bei teisėsaugos pareigūnų darbo praktika; 4) nustatyti privataus kaltinimo instituto teorines prielaidas bei veiksmingumą užtikrinant nukentėjusiojo teises; 5) aptarti užsienio valstybėse taikomų alternatyvų tradiciniam baudžiamajam procesui teisinį reglamentavimą ir nukentėjusiojo vaidmenį teisingumo įgyvendinime; 6) išanalizuoti privataus kaltinimo alternatyvų Lietuvoje veiksmingumą bei mediacijos galimybes Lietuvos baudžiamajame procese.

Pagrindinis tyrimo objektas – privataus kaltinimo institutas, papildomas – nukentėjusiojo padėtis baudžiamajame procese.

Darbe buvo naudojami istorinis, sisteminis, teleologinis, dogmatinis, lyginamasis, loginis tyrimo metodai. Istorinis metodas panaudotas apžvelgiant privataus kaltinimo instituto raidą bei baudžiamojo proceso vystymosi tendencijas. Sisteminis metodas buvo pritaikytas analizuojant privataus kaltinimo instituto bei mediacijos vietą baudžiamosios justicijos sistemoje, taip pat vertinant nukentėjusiojo padėtį baudžiamajame procese per jam suteiktų teisių ir pareigų visumą. Teleologinio ir dogmatinio metodų pagalba buvo

nustatinėjami nusikalstamų veikų priskyrimo privataus kaltinimo kategorijai kriterijai bei šio instituto panaikinimo priežastys. Lyginamasis metodas panaudotas tiriant užsienio valstybių baudžiamojo proceso ypatumus ir nustatant skirtumus bei bendras vystymosi tendencijas. Taip pat šis metodas buvo panaudotas lyginant nukentėjusiojo padėtį viešojo ir privataus kaltinimo procesuose. Loginis metodas panaudotas vertinant darbe pateikiamų pozicijų pagrįstumą ir jų pagalba daromų išvadų nuoseklumą.

Lietuvoje privataus kaltinimo institutą ir atskirus probleminius klausimus savo darbuose nagrinėjo E. Matuizienė, G. Goda, R. Jurka, R. Ažubalytė, R. Dakšas. Kadangi nukentėjusysis yra pagrindinė privataus kaltinimo figūra, visos minėtų mokslininkų publikacijos vienu ar kitu aspektu susijusios su nukentėjusiojo teisių įgyvendinimo galimybėmis šiame procese. Pavyzdžiui, E. Matuizienė daktaro disertacijoje privataus kaltinimo institutą analizavo per dispozityvumo prizmę, R. Drakšas ir R. Jurka kėlė procesinių kliūčių klausimus, tokius kaip kasacinio skundo ribojimai ar asmens, prieš kurį paduodamas skundas, imuniteto įveikimas. Nukentėjusiųjų teisių tema rašė P. Ancelis, S. Juzukonis, G. Goda, R. Ažubalytė, R. Uscila. Ypatingą dėmesį nusikalstamų veikų aukoms ir jų teisėms skiria Žmogaus teisių stebėjimo institutas, kuris atlieka tyrimus bei rengia ataskaitas nukentėjusiųjų teisių įgyvendinimo, tame tarpe ir baudžiamajame procese, tema, taip pat yra išleidęs keletą mokomojo pobūdžio leidinių. Magistro darbuose nukentėjusių asmenų tema dažniausiai nagrinėjama kriminologiniu aspektu, akcentuojami jų emociniai, psichologiniai poreikiai ir jų patenkinimo būdai ne tik baudžiamojo proceso, bet pirmiausia kitų paslaugas nukentėjusiesiems teikiančių institucijų pagalba. Savo ruožtu magistro darbuose nagrinėjusieji privataus kaltinimo institutą daugiausiai dėmesio skyrė įrodinėjimo procesui. Šiame darbe į nukentėjusiųjų teises žvelgiama iš kitokios perspektyvos, yra kompleksiskai vertinamos nukentėjusiųjų teisių gynimo galimybės tiek privataus, tiek viešojo kaltinimo procese, pristatomi šių proceso formų privalumai ir trūkumai bei bandoma atsakyti į klausimą, kuris procesas efektyviau užtikrina nukentėjusio asmens poreikius. Tokio pobūdžio analizė, orientuota ne tik į procesinių teisių turinį bet ir jų įgyvendinimo galimybes, leidžia pateikti išvadas apie privataus kaltinimo panaikinimo pagrįstumą bei ieškoti tinkamų jo alternatyvų.

Darbo temai pristatyti ir atskleisti buvo panaudoti Lietuvos ir užsienio valstybių teisės aktai, tarptautiniai ir Europos Sąjungos dokumentai, nustatantys nukentėjusių asmenų teisių pagrindus, Lietuvos teismų praktika, Lietuvos ir užsienio mokslininkų (daugiausia Lenkijos ir Rusijos) darbai ir įžvalgos privataus kaltinimo ir nukentėjusiųjų teisių apsaugos tema.

Privataus kaltinimo instituto bei kitų procesinių klausimų analizei buvo panaudoti E. Matuizienės daktaro disertacijoje pristatyti teiginiai, G. Godos, P. Kuonio, A. Juozapavičiaus, R. Merkevičiaus, R. Ažubalytės įžvalgos, Lenkijos mokslininko D. Gil monografijoje pateiktos pozicijos, taip pat rusų mokslininkų I. Fojnickio, A. Smirnov, E. Petrovos, M. Žirovos darbai. Nukentėjusiųjų teisių problematikai atskleisti pristatytos Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacijos, Žmogaus teisių stebėjimo instituto bei Lietuvos teisės instituto atlikti tyrimai, G. Valicko ir kitų mokslininkų parengta monografija procedūrinio teisingumo tema, lenkų mokslininko C. Kulešos mokslo studija, etc.

1. Privataus kaltinimo instituto samprata ir tikslai

1.1. Privataus kaltinimo instituto susiformavimas ir raida

Privataus kaltinimo institutas – specifinė baudžiamojo proceso rūšis, nebūdinga šiuolaikinei kontinentinės teisės tradicijai, pirmumą teikiančiai viešajam kaltinimui ir taikoma tik atskirų mažesnio pavojingumo nusikalstamų veikų atžvilgiu. Pagrindinis privataus kaltinimo bruožas – lemiamas nukentėjusio asmens ar jo teisėto atstovo vaidmuo inicijuojant baudžiamąjį procesą ir palaikant kaltinimą teisme. Ši proceso ypatybė patvirtina teiginį, kad „privataus kaltinimo bylų procesas daugeliu aspektų panašus į ieškininę teiseną civiliniame procese“⁵. Šių dviejų proceso formų panašumai yra sąlygoti istorinių baudžiamojo proceso susiformavimo ypatumų ir formų įvairovės.

Kai kurie autoriai, pavyzdžiui, A. Koriakin, nagrinėdamas privataus kaltinimo instituto susiformavimą ir ištakas, savo analizę pradeda nuo ikivalstybinės santvarkos, ir kaip privataus kaltinimo pirmtaką nurodo asmeninį susidorojimą su kaltininku, pvz., kraujo kerštą ar nusižengusio asmens išvayrą iš genties⁶. Vis dėlto abejotina, ar minėtu laikotarpiu apskritai galima kalbėti apie kokią nors proceso formą, be to, pats mokslininkas pripažįsta, jog toks kovos su teisės pažeidimais būdas vystantis visuomenei tapo nepriimtinas⁷, kas reiškia, kad jokie jo elementai negalėjo būti perkelti į besiformuojančias proceso formas, o juo labiau taikomi išsivysčiusių valstybių teisinėje sistemoje.

Pirminiuose valstybių vystymosi etapuose visos bylos buvo pradėdamos remiantis pateiktu privataus asmens pareiškimu apie pažeistas teises, neskirstant jų į civilines ir baudžiamąsias⁸. Tai sudaro pagrindą teigti, jog privataus kaltinimo forma buvo naudojama žymiai anksčiau nei viešas kaltinimas, o jos procesinė išraiška yra kaltinamasis procesas. Nors šios proceso formos, susiformavusios dar vergvaldytės laikotarpiu, eiga ir tikslai (formalios laimėjusios šalies nustatymo taisyklės, išbandymai, visiškai pasyvus teisėjas) nėra iš tolo neprimena šiuolaikinio privataus kaltinimo proceso, vis dėlto du aspektai, o būtent: 1) procesas pradėdamas tik esant nukentėjusio asmens pareiškimui bei 2) valstybės subjektų nedalyvavimas ginče, leidžia teigti, kad privataus kaltinimo procesas yra modifikuotas,

⁵ MATUIZIENĖ, E. Dispozityvumo samprata baudžiamajame procese. *Socialinių mokslų studijos*, 2009, 4(4), p. 296.

⁶ КОРЯКИН, А. История развития и становления института частного обвинения в уголовном процессе России, проблемы частного обвинения и пути решения. *Вестник Омского университета. Серия «Право»*, 2013, 3 (36), p. 226.

⁷ *Ibid.*

⁸ ЖИРОВА, М. Исковая природа частного обвинения. *Вестник СамГУ*, 2011, 4(85), p. 290.

pritaikytas prie dabartinės visuomenės poreikių ir atitinkantis nustatytus baudžiamojo proceso tikslus kaltinamojo proceso tęsinys, išsaugojęs privataus intereso idėją baudžiamajame procese.

Privataus intereso koncepcija buvo išsaugota ir vėlesnėje baudžiamojo proceso formoje – rungtniškame procese. Šioje vietoje verta paminėti, kad rusų mokslininkas A. Smirnov kaltinamąjį procesą įvardija kaip žemesnę rungtniškojo proceso atmainą, kadangi jame taip pat rungtiasi dvi šalys – kaltintojas ir kaltinamasis⁹. Tačiau pastaruoju atveju rungtniškumas yra formalusis, šalys nėra aktyvios, o bylos baigtį lemia pašaliniai veiksniai, pvz., kaltinamojo ištvermė, ritualų atlikimas, atsitiktinumas, tuo tarpu tobulesnėje proceso formoje – akcionariniame procese – šalys yra lygiateisės įrodinėjimo dalyvės, įrodinėjimo našta tarp jų yra paskirstyta tolygiai. Teismas, nors ir nedalyvauja renkant įrodymus, tačiau, skirtingai nei kaltinamajame procese, kur jo veikla apsiriboja faktų fiksavimu, yra aktyvus įrodymų vertinimo subjektas¹⁰. Atskiruose baudžiamojo proceso modeliuose ši forma dominavo skirtinguose laikotarpiuose: Anglijoje – nuo XVII a. iki XIX a. vidurio, prancūziškajame – nuo XIII a. iki XV a.¹¹.

Privačiame akcionariniame procese taikyta šalių lygiateisiškumo taisyklė neretai tapdavo neveiksminga, kadangi dažnai šalys būdavo lygios tik formaliai. A. Smirnov išskiria tokius teigiamus viešojo kaltinimo bruožus, padedančius atstatyti jėgų pusiausvyrą¹²:

1. nukentėjusiajam nuo nusikaltimo asmeniui valstybė suteikia oficialią apsaugą ir paramą, paprastai iš viso ją pakeisdama teisminiame ginče;
2. nusikaltėlio persekiojimas *ex officio* tuo atveju, jei nukentėjusiojo nėra, o įvykdytas nusikaltimas turi aukštą pavojingumo laipsnį visuomenėje;
3. šalims suteikiamos atitinkamos pasyvaus pobūdžio teisinės garantijos. Šiuo atveju daugiau atsižvelgiama į kaltinamojo padėtį procese, kuriame nukentėjusįjį pakeičia valstybės pareigūnas. Pripažįstama, jog viešojo kaltinimo procese kaltinančioji pusė paprastai yra stipresnė, net jei kaltinamasis naudojami gynėjo pagalba, todėl jo atžvilgiu taikoma nekaltumo prezumpcija, abejonių vertinimas kaltinamojo naudai, įrodinėjimo pareigos perkėlimas kaltintojui, vėliau išplėtos ir aktyvaus veikimo galimybės, pvz., savarankiškai renkant įrodymus.

Išvardyti punktai parodo viešojo kaltinimo instituto baudžiamajame procese naudą tiek

⁹ СМЕРНОВ, А. *Модели уголовного процесса*. Санкт-Петербург: Наука, 2000, p. 26–27.

¹⁰ *Ibid.*, p. 38–41.

¹¹ *Ibid.*, p. 39.

¹² *Ibid.*, p. 43.

nukentėjusiajam, tiek kaltinamajam, tiek valstybei. Vis dėlto iki XIV a. ši proceso forma praktiškai neegzistavo dėl nepakankamo valstybių išsivystymo lygio.

Analizuojant aptartas baudžiamojo proceso formas galima prieiti, manytina, klaidingą išvadą apie visuomenės ir, visų pirma, valstybės pakantumą nusikaltimams. Susidaro įspūdis, jog nusikaltimas nebuvo laikomas tiek pavojinga visuomenei veika, kad ją įvykdęs asmuo būtų viešai persekiojamas, todėl tai buvo palikta spręsti pačiam nukentėjusiajam. A. Smirnov oponuoja tokiai nuomonei teigdamas, jog pats faktas, kad tam tikroje visuomenės santvarkoje už nusikaltimus yra nustatytos ypač griežtos sankcijos, savaime rodo visuomenės požiūrį į nusikaltimą kaip į visuomeninį blogį. Privatus kaltinimo būdas, mokslininko nuomone, yra nulemtas ne „privataus“ nusikaltimo pobūdžio, o specialių persekiojimo institucijų nebuvimo dažniausiai dėl nepakankamo valstybės išsivystymo¹³. Plėtojant šią mintį, galima būtų prieiti prie išvados, jog viešojo kaltinimo atsiradimą sąlygojo atitinkamų institucijų įsteigimas. Tačiau naujų institucijų įsteigimas nėra savitikslis, jos steigiamos, kai yra suvokiamas tam tikros tvarkos atitinkamoje srityje ydingumas, kurį reikia pašalinti. Todėl manytina, kad persekiojimo institucijų įsteigimas ir suteikti viešojo kaltinimo įgaliojimai buvo sąlygoti *inter alia* nepakankamo privataus kaltinimo veiksmingumo apsaugant visuomenę nuo nusikaltimų ateityje bei suteikiant pagalbą jau nukentėjusiam asmeniui.

Viešojo kaltinimo paplitimas tiesiogiai susijęs su Prancūzijoje XIV a. pradžioje susiformavusia prokuratūros institucija, kuri lygiagrečiai su privačiais asmenimis gynė karaliaus interesus akcionariniame procese. XIV a. pabaigoje prokuroro įgaliojimai išsiplėtė. Dabar jis įgavo teisę remiantis pranešimu ar savo iniciatyva atlikti neoficialų slaptaį tyrimą, po kurio spręsdavo baudžiamojo persekiojimo pradėjimo klausimą¹⁴. Toliau Prancūzijos baudžiamasis procesas vystėsi valstybinio kaltinimo prioretizavimo linkme, o nukentėjęs asmuo iš visateisės proceso šalies tapo iš esmės tik informacijos šaltiniu pareiškėjo arba liudytojo forma¹⁵.

Analogiškos tendencijos pastebimos ir Vokietijos baudžiamajame procese. XIV – XV a. atskiruose Vokietijos regionuose įsigalioja baudžiamojo persekiojimo pradėjimas kaip tarnybinės pareigos vykdymas, tam tikrais atvejais ir be nukentėjusiojo skundo, įsteigiama viešojo kaltintojo pareigybė. 1532 m. Karolinos teisynas „įtvirtino Vokietijai naują inkvizicinį procesą, nors jame dar liko ir kai kurių kaltinamojo proceso elementų: byla galėjo

¹³ СМІРНОВ, А. *Модели уголовного процесса*. Санкт-Петербург: Наука, 2000, p. 40.

¹⁴ *Ibid.*, p. 162.

¹⁵ ПЕТРОВА, Н. *Частное и субсидиарное обвинение*. Самара: Самарский университет, 2004, p. 16.

būti keliama nukentėjusiojo ar kito asmens iniciatyva, įrodymus teismui galėjo pateikti abi šalys. Tačiau kaltinimą teisiamajam valstybės vardu dažniausiai pateikdavo teisėjas¹⁶. XVII a. inkvizicinis baudžiamojų proceso modelis Vokietijoje tampa pagrindiniu, o kaltinamasis procesas taikomas tik mažareikšmių nusizengimų atveju¹⁷.

Rusijos baudžiamojų proceso užuomazgos aptinkamos XI a. sudarytame rašytiniame teisės sąvade „Rusų Tiesa“ (rus. *Русская Правда*). Šį dokumentą, A. Koriakino teigimu, galima vertinti kaip privatinės teisės kodeksą. Jame bet koks veiksmas, taip pat ir nusikalstamas, kurio pasekmė – fizinė, turtinė ar moralinė žala žmogui, buvo įvardijamas kaip skriauda, kuri suteikdavo teisę nukentėjusiajam, jo šeimai ar giminei inicijuoti procesą pateikiant ieškinį¹⁸. Proceso eiga pasižymėjo tiek šiuolaikinio privataus kaltinimo bruožais (ieškinio palaikymas, šalių savarankiškumas ieškant ir teikiant įrodymus), tiek išimtinai kaltinamajam procesui būdingais įrodinėjimo ritualais, pavyzdžiui, priesaikomis ar ordalijomis¹⁹. Tolesnę Rusijos baudžiamojų proceso raidos kryptį, kaip ir Vokietijos bei Prancūzijos atveju, sąlygojo valstybės centralizacijos procesas ir atitinkamų specializuotų institucijų steigimas. Be to, A. Smirnov nepaneigia galimybės, kad Vakarų Europos teisė turėjo įtakos Rusijos teisėkūrai²⁰. Taigi jau XV a. Rusijos baudžiamajame procese dominavo viešasis kaltinimas, tuo tarpu privatūs asmenys galėjo teikti pareiškimus teismui dėl tokių nusikalstamų veikų kaip įžeidimas, plėšimas ar vagystė. 1497 m. ir 1550 m. Teisyne buvo numatyta šalių susitaikymo galimybė, o 1471 m. Novgorodo teisiniame liudijime (rus. *Новгородская судная грамота*) pirmą kartą įtvirtinta priešpriešinio skundo galimybė²¹.

Valstybė, savo iniciatyva pradėjusi teisėsaugos institucijų pagalba persekioti kaltininką, anot N. Christie, pasisavino nukentėjusiojo ir kaltininko konfliktus, „siekdama savo piliečių interesais sumažinti konfliktus ir apsaugoti nukentėjusiuosius nuo materialinių ir emocinių antrinės viktimizacijos pasekmių“²². Vis dėlto nemažai valstybių nesiryžo kaltinimo funkciją patikėti vien valstybės institucijoms ir paliko galimybę nukentėjusiajam

¹⁶ МАКСИМАЙТИС, М. *Užsienio teisės istorija*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 182.

¹⁷ ПЕТРОВА, Н. *Частное и субсидиарное обвинение*. Самара: Самарский университет, 2004, p. 17.

¹⁸ КОРЯКИН, А. История развития и становления института частного обвинения в уголовном процессе России, проблемы частного обвинения и пути решения. *Вестник Омского университета. Серия «Право»*, 2013, 3 (36), p. 226.

¹⁹ СМЕРНОВ, А. *Модели уголовного процесса*. Санкт-Петербург: Наука, 2000, p. 189.

²⁰ *Ibid.*, p. 189–190.

²¹ КОРЯКИН, А. История развития и становления института частного обвинения в уголовном процессе России, проблемы частного обвинения и пути решения. *Вестник Омского университета. Серия «Право»*, 2013, 3 (36), p. 227.

²² МАТУИЗИЕНĖ, E. Nukentėjusiojo interesai baudžiamajame procese. *Socialinių mokslų studijos*, 2012, 4(3), p. 1179.

pačiam spręsti, ar reikia dėl atitinkamų nusikalstamų veikų pradėti baudžiamąjį procesą. Taigi privataus kaltinimo institutas šiuo atžvilgiu atrodo kaip tam tikras kompromisas tarp valstybės pareigos apsaugoti bei suteikti pagalbą nukentėjusiajam ir nukentėjusio asmens teisės pačiam spręsti dėl kaltininko nubaudo tikslingumo.

1.2. Privataus kaltinimo institutas Lietuvoje

Lietuvos baudžiamojo proceso teisės istorinės raidos tendencijos nebuvo išskirtinės kitų Europos šalių kontekste. Vienodame visoms byloms teismo procese vis labiau pasireiškė šiuolaikinio baudžiamojo proceso elementų, kurie leido jį atskirti nuo civilinio. Privataus ir viešojo intereso santykis baudžiamajame procese keitėsi pastarojo naudai, kas leidžia teigti, jog baudžiamosios teisės pažeidėjų persekiojimas tapo ne vien nukentėjusiųjų reikalu, o įgijo viešojo intereso statusą.

Tokius pokyčius Lietuvos teisėje galima įžvelgti jau Pirmajame Lietuvos Statute. Nors iš materialinės teisės perspektyvos baudžiamosios ir civilinės atsakomybės ribos dar nebuvo aiškios, tačiau „viešosios ir privatinės teisės atsiribojimas jau vyko, nes kai kurių teisės pažeidimų išsiaiškinimo iniciatyvą akivaizdžiai rodė valstybės valdžios aparatas“²³. Vis dėlto tokios valstybės reakcijos sulaukdavo tik veikos, tiesiogiai pažeidžiančios valstybės ir valdovo interesus, vadinamieji „priešvalstybiniai nusikaltimai“, tuo tarpu „dėl kitų teisės pažeidimų aiškinimosi iniciatyvą turėjo rodyti nukentėjusysis arba jo artimieji (...), nors tos veikos ir įvardytos kaip baudžiamosios“²⁴. Svarbų nukentėjusio asmens vaidmenį baudžiant kaltininką taip pat parodo galimybė susitarti su juo dėl žalos atlyginimo, susitaikyti arba jam dovanoti, kol nebuvo priimtas teismo kaltinamasis sprendimas²⁵.

S. Vansevičius nurodo, jog jau Pirmojo Lietuvos Statuto galiojimo laikotarpiu dėl ekonominių priežasčių teismai tapdavo vis aktyvesni ir jau neapsiribodavo pasyvaus tarpininko vaidmeniu. „Lygiateisės šalys procese išnyko. Nukentėjęs tapo pranešėju, o kaltinamasis – tyrimo objektu. <...> Teismo procesas iš rungtyninio tapo tiriamuoju“²⁶. Tačiau nukentėjusysis kaip kaltintojas prarado dalį procesinių teisių, tačiau vis dar išsaugojo teisę spręsti dėl proceso inicijavimo.

²³ ANDRIULIS, V., *et al. Lietuvos teisės istorija*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 223–224.

²⁴ *Ibid.*, p. 224.

²⁵ *Ibid.*

²⁶ VANSEVIČIUS, S. Teismo procesas pagal 1529 m. Lietuvos Statutą. Iš *Pirmasis Lietuvos Statutas ir epocha*. Sudarytojai I. Valikonytė ir L. Steponavičienė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2005, p. 132.

Antrajame ir Trečiajame Lietuvos Statute nukentėjusiojo galimybės daryti įtaką baudžiamajam procesui ženkliai sumažėjo. Nusikaltėlio persekiojimas patikimas urėdams, teigiant, jog nusikalstamu padaroma žala pirmiausiai valstybei, tuo tarpu „skriauda nukentėjusiajam laikyta tik nusikaltimo elementu”²⁷. Trečiajame Lietuvos Statute urėdų įgaliojimai baudžiamojo persekiojimo srityje dar labiau padidėjo, ypatingas dėmesys skiriamas bausmei, tuo tarpu „atlyginimas nukentėjusiajam už padarytą skriaudą tapo nebe toks svarbus, taigi reikšmę prarado ir galimybė kaltininkui bei nukentėjusiajam susitaikyti, o nukentėjusysis neteko galimybės iš esmės daryti įtaką baudžiamojo proceso eigai ir baigčiai”²⁸. Tokiu būdu Lietuvos baudžiamajame procese įsivyravo viešojo kaltinimo forma, nukentėjusiam asmeniui paliekant galimybę spręsti tik dėl mažareikšmių veikų.

Nepaisant viešojo kaltinimo įsitvirtinimo, privataus kaltinimo institutas niekada nebuvo pašalintas iš Lietuvos teisinės sistemos. Nuo XIX a. vidurio didžiojoje dabartinės Lietuvos teritorijos dalyje, buvusioje Rusijos imperijos sudėtyje svarbiausiu baudžiamojo proceso teisės šaltiniu buvo 1864 m. Baudžiamosios teisenos statusas (toliau – BTS), su tam tikromis išimtimis likęs galioti ir atkūrus nepriklausomybę²⁹. Šiame įstatyme pakankamai ryškus valstybinių institucijų ir pareigūnų vaidmuo keliant baudžiamąsias bylas ir palaikant valstybinį kaltinimą. Nors BTS 2 straipsnio formuluotė „baudžiamąjį persekiojimą pradeda tiek valdžios organai, tiek privatūs asmenys”³⁰ suponuoja lygiavertę šių subjektų padėtį, vis dėlto kitų BTS straipsnių turinys prieštarauja tokiam teiginiui. Jose aiški tendencija, kad pagal bendrąją taisyklę bylas kelia ir kaltinimą palaiko valstybės pareigūnai, tuo tarpu privataus kaltintojo statusą nukentėjęs asmuo galėjo įgyti tik bylose dėl konkrečiai nurodytų nusikaltimų veikų, kuriose nukentėjusiajam ir kaltininkui leidžiama susitaikyti. Tai daugiausia buvo veikos, kuriose auka ir kaltininkas yra susiję šeimos ryšiais³¹. Kitų privataus kaltinimo procesui būdingų bruožų BTS nereglamentuoja, išskyrus BTS 593 straipsnį, kuriame nurodoma, jog privataus kaltintojo ar jo atstovo neatvykimas reiškia atsisakymą nuo kaltintojo, ir byla yra nutraukiama. Vėlesnėje įstatymo redakcijoje atsirado išlyga, jog kaltinamasis gali prašyti spręsti bylą ir be kaltintojo³². Be privataus kaltinimo bylų, BTS taip

²⁷ BARANSKAITĖ, A. Humanizmo principas atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės instituto istorinės raidos kontekste. *Socialinių mokslų studijos*, 2009, 4 (4), p. 184.

²⁸ *Ibid.*

²⁹ KŪRIS, P., et al. *Lietuvos teisė 1918 – 2018. Šimtmečio patirtis ir perspektyvos*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2018, p. 612.

³⁰ Устав уголовного судопроизводства 1864 г. [interaktyvus; žiūrėta 2018 m. sausio 19 d.]. Prieiga per internetą <<http://constitution.garant.ru/history/act1600-1918/3137/>>.

³¹ KRIŠČIUKAITIS, A. Baudžiamojo proceso įstatymas: bendrieji dėsniai ir pirmoji knyga. Kaunas: 1924, p. 4.

³² *Ibid.*, p. 115

pat nustatė sąrašą veikų, kurių persekiojimas galimas tik esant nukentėjusiojo ar jo teisėto atstovo skundai³³. Viešojo kaltinimo bylose nukentėjęs asmuo galėjo įgyti civilinio ieškovo statusą pareikšdamas civilinį ieškinį (BTS 6 str.), kas suteikdavo jam teisę aktyviai dalyvauti procese, priešingu atveju jo teisės ir pareigos apsiribodavo parodymų davimu³⁴.

Aptartas reguliavimas iš nukentėjusio asmens pozicijos vertintinas nevienareikšmiškai. Viena vertus, draudimas susitaikyti viešojo kaltinimo bylos parodo baudžiamosios teisės orientavimąsi pirmiausia į kaltininko nubaudimą, nepaisant nukentėjusiojo nuomonės. Kita vertus, privataus kaltinimo bylų orientavimas į susitaikymą (BTS 120 straipsnyje buvo netgi numatyta teismo pareiga taikinti šalis) yra teigiamas aspektas, tačiau vien įpareigojimo taikinti nustatymas, nenumatant tam reikiamų priemonių, nesukuria akivaizdžios pridėtinės vertės.

Sovietinės okupacijos laikotarpiu Lietuvoje galiojęs 1961 m. Lietuvos TSR baudžiamąjo proceso kodeksas (toliau – LTSR BPK) taip pat nustatė, kad dėl tam tikrų nusikaltimų (smurtiniai veiksmai, sukėlę fizinį skausmą, bei įžeidimas)³⁵ baudžiamąjį procesą pradeda ir kaltinimą teisme palaiko pats nukentėjusysis (LTSR BPK 126 str.)³⁶, nors sąvoka „privatus kaltinimas“ kodekse nėra minima. To paties straipsnio 5 dalyje nurodytos veikos, dėl kurių procesas vyksta bendra tvarka, tačiau jis yra pradedamas tik dėl nukentėjusiojo skundo. Pastarajai grupei priklausė išžaginimas bei autorių ir išradėjų teisių pažeidimas. Panašiai, kaip ir 1864 m. BTS, LTSR BPK pagrindinis privataus kaltinimo proceso bruožas buvo galimybė nukentėjusiajam ir kaltininkui susitaikyti, išskyrus bylas, kur prokuroras teisėjas ar teismas nurodė atlikti parengtinį tyrimą. Baudžiamąsias bylas nagrinėjant įprasta tvarka šalių susitaikymo galimybė nebuvo numatyta.

1961 m. kodekso naujove buvo prokuroro galimybė įstoti į privataus kaltinimo bylą, „jeigu to reikalauja valstybės ar visuomenės interesų arba piliečių teisių ir teisėtų interesų apsauga“, kas „neatima iš nukentėjusiojo teisės palaikyti kaltinimą teisme, tačiau šiais atvejais byla negali būti nutraukiama dėl nukentėjusiojo susitaikymo su kaltinamuoju“ (LTSR BPK 126 str. 4 d.). Prokurorui taip pat buvo suteikta teisė pačiam iškelti baudžiamąją bylą visų paminėtų nusikaltimų atveju, išskyrus išžaginimą, jeigu padaryta veika „turi ypatingą visuomeninę reikšmę arba jeigu nukentėjusysis dėl bejėgiškos savo būklės, priklausomybės

³³ KRIŠČIUKAITIS, A. Baudžiamąjo proceso įstatymas: bendrieji dėsniai ir pirmoji knyga. Kaunas: 1924, p. 4.

³⁴ KŪRIS, P, et al. *Lietuvos teisė 1918 – 2018. Šimtmečio patirtis ir perspektyvos*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2018, p. 622.

³⁵ Lietuvos TSR baudžiamasis kodeksas (su pakeitimais ir papildymais). 1961, nr. 061XX08ISTARG610092.

³⁶ Lietuvos TSR baudžiamąjo proceso kodeksas (su pakeitimais ir papildymais). 1961, nr. 061XX08ISTARG610092.

nuo kaltinamojo ar dėl kitokių priežasčių neįstengia ginti savo teisių ir teisėtų interesų“ (LTSR BPK 126 str. 6 d.)

Palyginus 1864 m. ir 1961 m. aptartas baudžiamojo proceso įstatymų nuostatas, galima teigti, kad iš privataus kaltinimo bylų perspektyvos nukentėjusiųjų aktyvaus dalyvavimo procese galimybės ne tik neišsiplėtė, bet tapo dar labiau apribotos. Visų pirma, sumažėjo bylų, kurios nagrinėjamos privataus kaltinimo tvarka³⁷. Antra, buvo numatyta prokuroro intervencijos į tokias bylas galimybė. Be abejo, tam tikrais atvejais prokuroro įsikišimas į bylą yra būtinas, tačiau kritikuotina nuostata, jog tokiu atveju šalys praranda galimybę susitaikyti, net jei tam yra visos sąlygos ir tai nepažeis nukentėjusio asmens interesų.

2003 m. gegužės 1 d. įsigaliojusiame naujajame Baudžiamojo proceso kodekse³⁸ privataus kaltinimo institutas išliko kaip viena iš supaprastinto proceso formų, ir buvo detaliam sureguliuotam atskirame skyriuje. Palyginus su 1961 m. kodeksu, buvo ženkliai išplėstas veikų, nagrinėjamų privataus kaltinimo tvarka, sąrašas; atsirado naujas, perimtas iš Vokietijos baudžiamojo proceso, priešpriešinio skundo institutas. Kaip atskiras proceso etapas išskirtas privalomas taikinamasis posėdis, reglamentuota perėjimo iš privataus kaltinimo į viešą ir atvirkščiai tvarka ir sąlygos. 2013 m. įgyvendinant Lietuvos Respublikos apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymo³⁹ nuostatas baudžiamasis procesas dėl šių veikų: fizinio skausmo sukėlimas ar nežymus sveikatos sutrikdymas, žmogaus veiksmų laisvės varžymas, seksualinis priekabiavimas bei neteisėtas asmens būsto neliečiamumo pažeidimas, jeigu nustatyti smurto artimoje aplinkoje požymiai, pradedamas bendra tvarka⁴⁰. 2014 m. privataus kaltinimo byloje suteikta teisė apskusti teismo nuosprendį kasacine tvarka.

2017 m. spalio 1 d. privataus kaltinimo institutas buvo pašalintas iš Lietuvos teisinės sistemos. Aiškinamajame rašte įstatymų leidėjas pabrėžia, kad „privatūs kaltintojai dažnai nesugeba tinkamai suformuluoti kaltinimo, pagrįsti jo tinkamais įrodymais“, todėl dažniausiai ikiteisminiai tyrimai vis tiek yra atliekami⁴¹. Seimo Teisės ir teisėtvarkos

³⁷ Objektivumo dėlei reikia pažymėti, jog tam įtakos galėjo turėti ir kriminalizacijos bei dekriminalizacijos procesai.

³⁸ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (su pakeitimais ir papildymais). *Valstybės žinios*, 2002, nr. 37-1341.

³⁹ Lietuvos Respublikos apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas (su pakeitimais ir papildymais). *Valstybės žinios*, 2011, nr. 72-3475.

⁴⁰ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 167, 409 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas. *Valstybės žinios*, 2013, nr. 75-3773.

⁴¹ Aiškinamasis raštas dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 3, 22, 57, 58, 256, 293, 312,

komiteto išvadoje⁴² nurodoma, kad šio instituto atsisakė nemažai Europos Sąjungos (toliau – ES) valstybių, o Lietuvoje jis „likęs labai siauroje taikymo apimtyje“. Išvadoje taip pat akcentuojamas vienas svarbiausių teigiamų privataus kaltinimo aspektų – taikinamasis posėdis, bei pabrėžiama, kad tokiose bylose susitaikymo galimybės turi išlikti, be to, jos turi būti plečiamos numatant tam tinkamas priemones.

Istorinė privataus kaltinimo instituto ir kartu baudžiamojo proceso apžvalga parodė, kad didėjanti valstybės intervencija į dėl nusikalstamos veikos atsiradusį konfliktą tarp nukentėjusiojo ir kaltininko buvo grindžiama poreikiu apsaugoti visuomenę nuo itin pavojingų veikų per kaltininko nubaudimą ir bausmės neišvengiamumo koncepciją. Tačiau rūpinantis abstraktaus subjekto – visuomenės – saugumu, vis mažiau buvo atsižvelgiama į konkretaus nukentėjusio asmens poreikius. Privataus kaltinimo institutas šiame kontekste yra kaip bandymas bent iš dalies sugrąžinti nukentėjusįjį į baudžiamąjį procesą, tačiau tam tikrais aspektais šis būdas atrodo kaip iškreiptas nukentėjusiųjų interesų suvokimas ir tikrųjų jų poreikių ignoravimas.

317, 320, 322 ir 324 straipsnių pakeitimo, 34 straipsnio ir XXX skyriaus pripažinimo netekusiais galios ir Baudžiamojo kodekso 139, 140, 148, 152, 154, 165, 168, 188, 313 straipsnių pakeitimo įstatymo projekto. [interaktyvus; žiūrėta 2018-01-22]. Prieiga per internetą <<https://e-seimas.lrs.lt>>.

⁴² Pagrindinio komiteto išvada dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 3, 22, 57, 58, 256, 293, 312, 317, 320, 322 ir 324 straipsnių pakeitimo, 34 straipsnio ir XXX skyriaus pripažinimo netekusiais galios projekto (Nr. XIIP-4116). [interaktyvus; žiūrėta 2018-01-22]. Prieiga per internetą <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalActPrint/lt?jfwid=umo1q4uzc&documentId=f1fa19d0617f11e7a53b83ca0142260e&category=TAK>>.

2. Nukentėjusiojo teisių užtikrinimas baudžiamajame procese

2.1. Pagalbos nusikaltimų aukoms tarptautiniai standartai

Pripažintina, kad jau minėta valstybės intervencija į asmenų konfliktą, kilusį dėl nusikalstamos veikos padarymo, yra natūrali valstybės įtakos didėjimo visuomenės gyvenime pasekmė. Viena vertus, tokiu būdu valstybė padeda nukentėjusiajam apginti savo teises ir atlyginti patirtą žalą, kita vertus, taip ir pats kaltininkas yra apsaugomas nuo nepagrįsto persekiojimo ir aukos ar jos artimųjų keršto. Žvelgiant iš istorinės perspektyvos ilgą laiką tiek doktrinoje, tiek įstatymų leidyboje kur kas didesnis dėmesys buvo skiriamas būtent pastarajam aspektui, dėl ko „susiklostė netoleruotina situacija: nusikaltimo aukos teisinė padėtis ir jos praktinio įgyvendinimo galimybės baudžiamajame procese tapo menkesnės negu nusikaltimą padariusio asmens“⁴³. Viktimologiniai tyrimai parodė, jog nusikaltimų aukos ne tik yra netekusios galimybės daryti įtaką baudžiamojo proceso eigai, bet joms taip pat nėra pakankamai užtikrintas patirtos žalos atlyginimas⁴⁴. Be abejo, tokia tendencija vertintina neigiamai, tačiau kartu būtų klaidinga nusikaltimo aukų teises priešpriešinti įtariamųjų ar kaltinamųjų teisėms, kadangi šių proceso subjektų interesai ir poreikiai yra skirtingi, tačiau vienodai reikšmingi sąžiningam baudžiamajam procesui užtikrinti⁴⁵.

E. Matuizienė nukentėjusiųjų interesus bendriausia prasme skirsto į materialinius ir procesinius⁴⁶. Būtent materialinių nusikaltimo aukų interesų, pirmiausia žalos atlyginimo, užtikrinimui ir buvo skirti pirmieji Europos Tarybos dokumentai nukentėjusiųjų teisių apsaugos srityje – 1977 m. Europos Tarybos rezoliucija, kurioje valstybėms buvo siūloma įsteigti kompensacinius fondus bei 1983 m. Europos Tarybos konvencija dėl žalos atlyginimo smurtinių nusikaltimų aukoms (toliau – Konvencija). Jų tikslas – kompensacijos nusikaltimų aukoms klausimo įtraukimas į baudžiamosios politikos formavimą tiek valstybės, tiek tarptautiniu lygmeniu⁴⁷. Konvencija nustato tam tikrus minimalius standartus, į kuriuos reikėtų atsižvelgti kuriant žalos kompensavimo sistemą, remiantis gerąja kitų valstybių patirtimi. Nepaisant to, kad Konvencija neįtvirtina jokių nukentėjusiųjų garantijų

⁴³ ANCELIS, P. Dėmesingumas nusikaltimo aukai kaip prielaida kuriant atvirą visuomenę. *Jurisprudencija*, 2000, 15 (7), p. 153.

⁴⁴ KULESZA, C. *Rola pokrzywdzonego w procesie karnym w swietle ustawodawstwa i praktyki wybranych krajów zachodnich*. Białystok: Temida 2, 1995, p. 10.

⁴⁵ GODA, G. *Vertybiniai prioritetai baudžiamajame procese*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2014, p. 178.

⁴⁶ MATUIZIENĖ, E. Nukentėjusiojo interesai baudžiamajame procese. *Socialinių mokslų studijos*, 2012, 4(3), p. 1183.

⁴⁷ KULESZA, C. *Rola pokrzywdzonego w procesie karnym w swietle ustawodawstwa i praktyki wybranych krajów zachodnich*. Białystok: Temida 2, 1995, p. 97.

baudžiamojo proceso srityje, pagrindinis jos privalumas pasireiškia vien tuo, jog pirmą kartą europiniu lygmeniu buvo atkreiptas dėmesys į kai kurias nusikaltimo aukų problemas ir pasiūlytos atitinkamos sprendimo priemonės.

Nusikaltimo aukų padėčiai baudžiamajame procese kur kas aktualesnė yra Europos Tarybos Ministrų Komiteto 1985 metų rekomendacija Nr. R(85)11 dėl nukentėjusiojo padėties baudžiamojoje teisėje ir baudžiamajame procese⁴⁸ (toliau – Rekomendacija). Jos preambulėje išskiriami tokie baudžiamosios teisės ir proceso aspektai, paskatinusieji priimti Rekomendaciją: 1) baudžiamosios justicijos sistemos orientavimasis į santykį tarp valstybės ir pažeidėjo, dėl kuo jos veikimas kartais labiau padidina nei sumažina nukentėjusiojo problemas; 2) nukentėjusiojo poreikių tenkinimas ir interesų apsauga kaip pagrindinė baudžiamosios justicijos funkcija; 3) poreikis didinti nukentėjusiojo pasitikėjimą baudžiamąja justicija ir skatinti jo bendradarbiavimą, ypač kaip liudytojo; 4) būtinybė daugiau dėmesio skirti nukentėjusiojo patirtai fizinei, psichologinei, materialinei ir socialinei žalai bei visų baudžiamosios justicijos etapų metu labiau atsižvelgti į jo poreikius⁴⁹. Preambulėje taip pat pažymima, jog nurodytiems tikslams pasiekti pasirinktos priemonės neturėtų prieštarauti pažeidėjų rehabilitacijai, o skatinti jų ir nukentėjusiųjų susitaikymą.

Rekomendacija nustato pagrindinius bendravimo su nukentėjusiais principus, policijos pareigą informuoti apie pagalbos suteikimo galimybes bei suteikti informacijos apie proceso eigą. Šis baudžiamojo proceso aspektas labai svarbus, kadangi būtent policija yra pirminė teisėsaugos institucija, į kurią kreipiasi nuo nusikaltimo nukentėjęs asmuo, ir nuo policijos pareigūnų reakcijos bei elgesio gali priklausyti, ar tolimesni proceso etapai vyks sklandžiai ir bus efektyvūs, kadangi „žmonių pagalba policijai gali būti esminis veiksnys, lemiantis sėkmingą nusikaltimų tyrimą, o jų nenoras bendradarbiauti su pareigūnais gali sukelti rimtų nepageidautinų padarinių“⁵⁰. Pažymėtina, jog baudžiamosios justicijos kontekste tinkamas pareigūnų elgesys yra svarbus ir privataus kaltinimo bylų, kai dėl tam tikrų nusikalstamų veikų ikiteisminis tyrimas nėra atliekamas, o nukentėjusysis nukreipiamas iškart į teismą, nes „žmonių patirtis, įgyta susidūrus su viena kriminalinės justicijos sistemos

⁴⁸ 1985 m. birželio 28 d. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. R (85) 11 dėl nusikaltimo aukų padėties baudžiamojoje teisėje ir procese. JURKA, R.; MELNIČENKO, S.; RANDAKEVIČIENĖ, I. *Pagrindinės Europos Tarybos rekomendacijos baudžiamojo proceso srityje*. Vilnius: Eugrimas, 2006, p. 45–51.

⁴⁹ *Ibid.*, p. 45.

⁵⁰ VALICKAS, G., et al. *Procedūrinis teisingumas ir žmonių pasitikėjimas teisėsaugos pareigūnais bei institucijomis*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, p. 23.

dalimi, gali būti susijusi su kitų šios sistemos dalių ir galbūt su visos sistemos vertinimu⁵¹, o tai savo ruožtu gali lemti nukentėjusių asmenų apsisprendimą dėl baudžiamojo proceso neinicijavimo. Todėl policijos pareigūnų elgesys su besikreipiančiuoju asmeniu turėtų skatinti pastarojo norą ieškoti pagalbos ir ją priimti.

Formaliai pagrindinė policijos užduotis gavus pranešimą apie įvykdytą nusikaltimą yra imtis visų įmanomų priemonių išsiaiškinti svarbias įvykio aplinkybes ir patraukti kaltą asmenį baudžiamojon atsakomybėn⁵². Būtent pagal tokius kriterijus ir yra vertinamas šios įstaigos darbo efektyvumas. Tačiau, nepaneigiant pareigūnų darbo rezultatų reikšmės, pirminiame kreipimosi į policiją etape nukentėjusiam asmeniui kur kas svarbiau teigiama socialinė reakcija (emocinė parama, empatija, reali pagalba), turinti realios įtakos aukos atsigavimo procesui⁵³ negu formalių taisyklių laikymasis. Be to, kadangi nukentėjusieji dažniausiai „negali vertinti pareigūnų veiksmų remdamiesi specialiosiomis žiniomis, nes paprasčiausiai jų neturi, (...) jie pareigūnus vertina atsižvelgdami į galimus jų elgesio motyvus arba ketinimus“⁵⁴. Dėl to dažniausia nukentėjusių asmenų nepasitenkinimo priežastis yra ne tai, jog nepavyko nustatyti nusikalstamo įvykio kaltininko, kadangi paprastai aukos realistiškai vertina tokią galimybę, o suvokimas, kad pareigūnai nesidomėjo įvykiu ir nedėjo reikiamų pastangų⁵⁵. Taigi galima teigti, jog pagarbus ir taktiškas policijos pareigūnų elgesys yra svarbus jų profesionalumo vertinimo kriterijus.

Kitos Rekomendacijos nuostatos atkreipia dėmesį į būtinybę suteikti nukentėjusiajam pakankamas galimybes dalyvauti procese ir siekti padarytos žalos atlyginimo. Šiame kontekste labai svarbūs yra įpareigojimas teikti nukentėjusiajam informacijos apie proceso eigą ir priimamus sprendimus bei nukentėjusiojo teisė „prašyti kompetentingos institucijos peržiūrėti sprendimą dėl atsisakymo vykdyti baudžiamąjį persekiojimą arba pradėti privataus kaltinimo procesą“⁵⁶. Šių nuostatų tinkamas įgyvendinimas yra Lietuvos Respublikos

⁵¹ VALICKAS, G., et al. *Procedūrinis teisingumas ir žmonių pasitikėjimas teisėsaugos pareigūnais bei institucijomis*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, p. 25.

⁵² MILIUN, J., NAUJALĖ, M. Pagalba nusikaltimų aukoms Lietuvoje: teisinis reglamentavimas ir institucinė sistema. Iš *Teisės mokslo pavasaris 2017. Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Studentų mokslinė draugija*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2017, p. 227.

⁵³ VIDMAR, N. H. Nuo homofobinių ir transfobinių neapykantos nusikaltimų nukentėjusių asmenų poreikių analizė. Iš: *Pagalba nukentėjusiems nuo homofobinių, bifobinių ir transfobinių neapykantos nusikaltimų. Praktinis vadovas*. Lietuvos gėjų lyga, 2016, p. 58.

⁵⁴ VALICKAS, G., et al. *Procedūrinis teisingumas ir žmonių pasitikėjimas teisėsaugos pareigūnais bei institucijomis*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, p. 18.

⁵⁵ KULESZA, C. *Rola pokrzywdzonego w procesie karnym w świetle ustawodawstwa i praktyki wybranych krajów zachodnich*. Białystok: Temida 2, 1995, p. 63.

⁵⁶ 1985 m. birželio 28 d. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. R (85) 11 dėl nusikaltimo aukų padėties baudžiamajoje teisėje ir procese. JURKA, R.; MELNIČENKO, S.; RANDAKEVIČIENĖ, I.

Konstitucijoje (toliau – Konstitucija) bei tarptautiniuose teisės aktuose įtvirtintos teisės į teisminę gynybą užtikrinimo baudžiamajame procese prielaida⁵⁷. Rekomendacijos autoriai taip pat įvertino ir kitus specifinius nusikaltimo aukų poreikius, susijusius su psichologiniais bei socialiniais tapimo auka aspektais. Visų pirma, Rekomendacija įpareigoja nukentėjusiųjų atžvilgiu taikyti tokius apklausos metodus, kurie leistų atsižvelgti į jų, ypač vaikų ir žmonių su psichiniais ar fiziniais sutrikimais, asmeninę padėtį. Antra, esant poreikiui, turi būti užtikrintas nukentėjusio asmens privatumas bei suteikta reikiama apsauga. Paskutinėje dalyje užsimenama apie poreikį įvertinti mediacijos ir susitaikymo schemų privalumus⁵⁸.

1987 m. rugsėjo 17 d. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. R (87) 18 dėl baudžiamosios justicijos sistemos supaprastinimo⁵⁹ orientuojasi į baudžiamojo proceso optimizavimą ir siūlo tam tikras alternatyvias priemones nurodytam tikslui pasiekti: diskrecinio baudžiamojo persekiojimo įgyvendinimas, dekriminalizavimas ir sumarinių procedūrų taikymas, taikos sutarčių sudarymo skatinimas, atskirų proceso etapų supaprastinimas. Vienos ar kitos išvardytos priemonės turėtų būti taikomos atsižvelgiant į valstybių istorinę raidą ir konstitucijas, teisės pažeidimo pavojingumą, bylos aplinkybių aiškumą bei atskirų proceso veiksmų tikslingumą. Nukentėjusysis šioje rekomendacijoje minimas fragmentiškai, nustatant būtinybę diskrecinio baudžiamojo persekiojimo atveju atsižvelgti į nukentėjusiojo padėtį ir sudaryti sąlygas siekti patirtos žalos atlyginimo tiek civilinio, tiek baudžiamojo proceso tvarka. Rekomendacijoje nurodyti reikalavimai taikos sutarčių sudarymo procesui labiausiai orientuoti į įtariamojo teisių užtikrinimą, tuo tarpu nukentėjęs asmuo, kaip taikos sutarties sudarymo proceso dalyvis, nėra paminėtas. Dėl šių priežasčių nėra galimybės įvertinti aptariamame teisės šaltinyje nurodytų baudžiamojo proceso supaprastinimo priemonių atitikti nukentėjusiųjų interesus bei procesinę padėtį.

Reikšmingu dokumentu pagalbos nusikaltimų aukoms srityje laikytina 1987 m. rugsėjo 17 d. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. R (87) 21 dėl pagalbos nukentėjusiesiems ir viktimizacijos prevencijos⁶⁰. Preambulėje Ministrų Komitetas išreiškia

Pagrindinės Europos Tarybos rekomendacijos baudžiamojo proceso srityje. Vilnius: Eugrimas, 2006, p. 47.

⁵⁷ AŽUBALYTĖ, R. Nukentėjusio nuo nusikalstamos veikos asmens teisė kreiptis į teismą kaip teisminės gynybos realizavimo baudžiamajame procese prielaida. *Jurisprudencija*, 2010, nr. 4 (122), p. 22–44.

⁵⁸ 1985 m. birželio 28 d. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. R (85) 11 dėl nusikaltimo aukų padėties baudžiamajame teisėje ir procese. JURKA, R.; MELNIČENKO, S.; RANDAKEVIČIENĖ, I. *Pagrindinės Europos Tarybos rekomendacijos baudžiamojo proceso srityje.* Vilnius: Eugrimas, 2006, p. 45–51.

⁵⁹ 1987 m. rugsėjo 17 d. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. R (87) 18 dėl baudžiamosios justicijos sistemos supaprastinimo. *Ibid.*, p. 59–77.

⁶⁰ 1987 m. rugsėjo 17 d. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. R (87) 21 dėl pagalbos nukentėjusiesiems ir viktimizacijos prevencijos. *Ibid.*, p. 79–83.

susirūpinimą dėl viktimizacijos sukeliama rimtų fizinių, psichologinių, socialinių ir finansinių pasekmių bei to, kad „daugelyje bylų baudžiamosios justicijos sistemos intervencija yra nepakankama, vienintelė, kompensuojanti teisės pažeidimu padarytą žalą ir sutrikdymą“⁶¹, dėl ko kyla būtinybė ieškoti kitų pagalbos nukentėjusiesiems formų už baudžiamosios justicijos ribų bei poreikis koordinuoti viešųjų ir privačių tarnybų pastangas šioje srityje. Rekomendacijoje pirmiausia akcentuojama būtinybė panaudojant įvairius viktimizacijos tyrimo metodus nustatyti nukentėjusiųjų poreikius ir jais remiantis plėtoti pagalbos nukentėjusiesiems asmenims programas, skatinti visuomenės bei viešųjų tarnybų sąmoningumą šiuo klausimu. Valstybės turėtų užtikrinti būtinąsias psichologines, socialines, medicininės ir materialinės pagalbos teikimą nukentėjusiesiems ir jų šeimoms, pagalbą baudžiamajame procese. Be to, valstybės raginamos vystyti paramą specialių, labiausiai pažeidžiamų kategorijų nusikaltimų aukoms, pvz., vaikams, išžaginimo, smurto artimoje aplinkoje, organizuoto nusikalstamumo aukoms. Rekomendacijoje taip pat pabrėžiama tinkamo informavimo apie prieinamą pagalbą bei institucijų, taip pat ir baudžiamosios justicijos sistemos, teikiančių skirtingos rūšies pagalbą nukentėjusiesiems, tarpusavio bendradarbiavimo svarba.

Šioje vietoje svarbu akcentuoti, jog aptariamoje rekomendacijoje, skirtingai nei anksčiau minėtose, kur buvo pabrėžiamos nukentėjusių asmenų **teisės**, naudojama tik nukentėjusiųjų **poreikių** sąvoka. Šių dviejų sąvokų ryšį taikliai apibūdino lenkų mokslininkas C. Kuleša. Jo teigimu, nukentėjusiojo ir valstybės santykių pagrindą turėtų sudaryti būtent nusikaltimo aukų poreikių kategorija, kadangi nukentėjusiųjų teisės tai tik tam tikri įgaliojimai, kuriuos valstybė teisės normų pavidalu suteikė nusikaltimų aukoms. Suteikti įgaliojimai gali atitikti arba neatitikti aukų poreikius priklausomai nuo to, ar valstybė atitinkamus poreikius pripažįsta⁶². Todėl vienu iš teisinės sistemos vertinimo kriterijų turėtų būti valstybės garantuojamų nukentėjusiųjų teisių atitikimo jų poreikiams ir lūkesčiams laipsnis⁶³.

Atkreiptinas dėmesys, jog abi rekomendacijos – dėl baudžiamosios justicijos sistemos supaprastinimo ir dėl pagalbos nukentėjusiesiems ir viktimizacijos prevencijos – priimtos tą pačią dieną 410-ame ministrų atstovų susitikime. Kaip buvo minėta, pirmoji rekomendacija

⁶¹ 1987 m. rugsėjo 17 d. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. R (87) 21 dėl pagalbos nukentėjusiesiems ir viktimizacijos prevencijos. JURKA, R.; MELNIČENKO, S.; RANDAKEVIČIENĖ, I. *Pagrindinės Europos Tarybos rekomendacijos baudžiamojo proceso srityje*. Vilnius: Eugrimas, 2006, p. 79.

⁶² KULESZA, C. *Rola pokrzywdzonego w procesie karnym w swietle ustawodawstwa i praktyki wybranych krajow zachodnich*. Białystok: Temida 2, 1995, p. 46.

⁶³ *Ibid.*

orientuojasi į baudžiamojo proceso optimizavimą, tačiau praktiškai neskiria dėmesio nukentėjusiesiems ir neįvertina jų padėties bei teisių apimties atskirose proceso supaprastinimo formose. Tuo tarpu antroji rekomendacija pagrindinį dėmesį kreipia į pagalbos nusikaltimo aukoms suteikimą už baudžiamojo proceso ribų. Taigi, viena vertus, pastarasis dokumentas parodo Europos Tarybos susirūpinimą nukentėjusių asmenų poreikiais, kas neabejotinai vertintina teigiamai, tačiau tuo pat metu, siūlydama baudžiamojo proceso supaprastinimo formas, plačiau nepasisako dėl nukentėjusiųjų aktyvaus dalyvavimo tokiaame procese galimybių. Toks nukentėjusiųjų interesų diferencijavimas išryškina norą nusikaltimų aukas traktuoti visų pirma kaip gailesčio ir pagalbos vertus asmenis, o ne pilnateisius baudžiamojo proceso subjektus.

Nekvestionuojant pagalbos ir paramos nukentėjusiesiems būtinybės manytina, jog dėl tokio vienpusio požiūrio į nusikaltimų aukas tam tikrais atvejais jos netenka galimybės įgyvendinti savo procesinių interesų, kuriuos E. Krivka apibūdina kaip poreikį dalyvauti procese, „kad paaiškėtų ginčijama padėtis, kad būtų nustatyta ginčijama materialinė teisė arba įstatymų saugomas interesas, kuriam būtų suteikta teisminė gynyba“⁶⁴. Nukentėjusių asmenų atveju dalyvavimas procese galėtų patenkinti ne tik ir ne tiek keršto ar žalos atlyginimo poreikius, bet pirmiausia padėti atstatyti emocinę būseną. „Nukentėjusiųjų dalyvavimas procese sumažina jų atstūmimo jausmą, kurį sukelia įsitikinimas, kad jie nekontroliuoja proceso ir yra jame beteisiai“⁶⁵. Vis dėlto atkreiptinas dėmesys, jog tam, kad dalyvavimas procese iš tikrųjų atneštų teigiamų rezultatų, o ne taptų antrinės viktimizacijos priežastimi, būtina atsižvelgti į tokius kriterijus, kaip nusikaltimo pobūdis, nukentėjusiojo fizinė ir psichinė būklė, santykiai su kaltininku ir pan. Be to, nukentėjusiojo, kaip kaltinančios pusės, dalyvavimas baudžiamajame procese turėtų būti savanoriškas, kadangi tai yra jo teisė, o kiekvienos teisės prigimtis yra tai, jog naudojimasis ja yra tam tikra subjektui suteikta privilegija, bet ne pareiga⁶⁶. Tačiau, pripažįstant, jog bendriausia prasme nukentėjusiojo aktyvumas procese vertintinas teigiamai, valstybė turėtų sudaryti sąlygas, kurios skatintų nukentėjusius asmenis pačius ar su profesionalų pagalba tapti aktyviais baudžiamojo proceso subjektais.

2006 m. birželio 14 d. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijoje Nr. REC

⁶⁴ KRIVKA, E. *Viešojo intereso gynimo problemos civiliniame procese*: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006, p. 29.

⁶⁵ MATUIZIENĖ, E. *Privataus kaltinimo bylų procesas kaip dispozityvumo realizavimo forma*: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014, p. 24.

⁶⁶ KULESZA, C. *Rola pokrzywdzonego w procesie karnym w swietle ustawodawstwa i praktyki wybranych krajów zachodnich*. Białystok: Temida 2, 1995, p. 58.

(2006) 8 dėl pagalbos nukentėjusiesiems nuo nusikaltimų bei 2012 m. Europos Parlamento ir Tarybos direktyvoje 2012/29/ES, kuria nustatomi būtiniausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai, nukentėjusių asmenų poreikiai įvertinti kompleksiskai, kadangi šiuose dokumentuose nustatyti reikalavimai apima tiek baudžiamojo proceso sritį, tiek kitų įstaigų ir jų darbuotojų, teikiančių pagalbą nukentėjusiesiems, veiklos principus. Abiejuose dokumentuose pateikiama nukentėjusiojo (aukos) sąvoka. Direktyvos 2 straipsnyje nurodyta, jog auka tai 1) fizinis asmuo, kuris tiesiogiai dėl nusikalstamos veikos patyrė žalą, įskaitant fizinę, psichinę ar emocinę žalą arba ekonominius nuostolius bei 2) asmens, kurio mirtis tiesiogiai susijusi su nusikalstama veika, šeimos nariai, kurie patyrė žalą dėl to asmens mirties⁶⁷. Iš esmės panaši sąvoka pateikta ir 2006 m. rekomendacijoje⁶⁸. Pateiktas nukentėjusio asmens apibrėžimas reikšmingas pirmiausia tuo, jog visos nukentėjusiojo teisės, numatytos teisės aktuose, turėtų jam priklausyti iškart po to, kai jo atžvilgiu buvo padaryta nusikalstama veika. Baudžiamojo proceso specifika lemia, kad „tik priėmus atitinkamą sprendimą ir surašius procesinį dokumentą yra konstatuojama, kad nusikaltimo auka turi visas įstatymuose nurodytas teises“⁶⁹. Be to, kol nėra įsiteisėjusio apkaltinamojo teismo nuosprendžio ir pats nusikalstamos veikos padarymo faktas formaliai yra tik preziumuojamas, tuo tarpu ikiteisminio tyrimo metu galima kalbėti vien apie duomenų, leidžiančių konstatuoti, jog asmuo patyrė tam tikros rūšies žalą, pakankamumą⁷⁰, ir jeigu, pvz., nužudymo ar vagystės atveju didesnių problemų su duomenų pakankamumu kilti neturėtų, tai baudžiamojo įstatymo prasme mažesnio pavojingumo veikų, sukėlusių tik neturtinę žalą, atveju, žalos įrodinėjimo procesas ir atitinkamai pripažinimas nukentėjusiuoju galėtų nepagrįstai užtrukti.

Tiek direktyvoje, tiek 2006 m. rekomendacijoje pakartojamos ir detalizuojamos jau minėtos nukentėjusių asmenų teisės gauti informaciją (direktyvoje papildomai nurodyta, jog informacija turi būti teikiama aukai suprantama kalba, numatant teisę gauti nemokamą vertimą žodžiu ir raštu), apskūsti kompetentingų institucijų sprendimus, teisė į žalos

⁶⁷ Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2012/29/ES, kuria nustatomi būtiniausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai ir kuria pakeičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2001/220/TVR. *Official Journal* L 315, 2012, p. 57–73.

⁶⁸ 2006 m. birželio 14 d. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijoje Nr. REC (2006) 8 dėl pagalbos nukentėjusiesiems nuo nusikaltimų. JURKA, R.; MELNIČENKO, S.; RANDAKEVIČIENĖ, I. *Pagrindinės Europos Tarybos rekomendacijos baudžiamojo proceso srityje*. Vilnius: Eugrimas, 2006, p. 265–287.

⁶⁹ USCILA, R. Nusikaltimų aukų socialinė ir teisinė apsauga Lietuvoje: padėties vertinimas. *Jurisprudencija*, 2004, t. 59 (51), p. 5.

⁷⁰ ANCELIS, P., JUZUKONIS, S. Nukentėjusiojo sąvoka Lietuvos ir kitų valstybių baudžiamajame procese. *Jurisprudencija*, 2002, t. 35 (27), p. 103.

atlyginimą, pagarbų elgesį ir privatumo apsaugą. Direktyva atskirai numato aukų teisę gauti teisinę pagalbą, jeigu jos turi šalies baudžiamajame procese statusą, kitais atvejais aukoms turi būti užtikrinta teisė į išlaidų, susijusių su aktyviu dalyvavimu procese, kompensavimą. Išlaidos turėtų būti kompensuojamos tik tokiu mastu, kiek auka privalo arba kiek kompetentingos valdžios institucijos jos prašo būti ir aktyviai dalyvauti baudžiamajame procese⁷¹. Siekiant diferencijuoti tam tikrų numatytų teisių apimtį, direktyva numato tris kriterijus, kuriais remiantis nustatomas aukų vaidmuo baudžiamojo teisingumo sistemoje: „<...> tai, ar pagal nacionalinę sistemą aukai numatytas šalies baudžiamajame procese teisinis statusas; tai, ar aukai yra nustatytas teisinis reikalavimas arba jos prašoma aktyviai dalyvauti baudžiamajame procese, pavyzdžiui, kaip liudytojui; ir (arba) tai, ar pagal nacionalinę teisę auka turi juridinę teisę aktyviai dalyvauti baudžiamajame procese ir ji siekia tai daryti, kai pagal nacionalinę sistemą jai nenumatytas šalies baudžiamajame procese teisinis statusas“⁷². Kartu pažymėtina, kad direktyva nepasisako dėl to, kokia dalyvavimo baudžiamajame procese forma geriausiai atitinka nusikaltimų aukų interesus. Vis dėlto teigtina, jog, žvelgiant į direktyvos nuostatas kaip į visumą, galima konstatuoti, kad direktyvos autoriai pasisako už aktyvų aukų vaidmenį baudžiamajame procese ir valstybių pareigą užtikrinti tam tinkamas sąlygas.

Viena iš priemonių nukentėjusiajam daryti įtaką baudžiamojo proceso eigai ir rezultatui yra galimybė susitaikyti su kaltininku dalyvaujant mediacijos procedūroje. Tinkamai įgyvendinama, ši priemonė gali ženkliai prisidėti prie baudžiamosios teisės represyvumo mažinimo, humaniškumo, baudžiamojo proceso ekonomiškumo bei nusikalstama veika pažeistos tvarkos atkūrimo⁷³. Nukentėjusiųjų poreikių patenkinimo kontekste mediacija, kaip viena iš atkuriamojo teisingumo formų, pirmiausia kreipia dėmesį į nematerialius konflikto sprendimo aspektus: šalių santykių, ryšių atstatymą, tarpusavio supratimą, nuoskaudų išsakymą, kurie tradiciniame baudžiamajame procese yra laikomi nereikšmingais⁷⁴. Įvertinus minėtus mediacijos privalumus, mediacijos programų įvairovę ir spartų jų vystymąsi Europos valstybėse, teigiamus mediacijos procedūrų rezultatus⁷⁵,

⁷¹ Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2012/29/ES, kuria nustatomi būtiniausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai ir kuria pakeičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2001/220/TVR *Official Journal* L 315, 2012, p. 57–73.

⁷² *Ibid.*, p. 59.

⁷³ BARANSKAITĖ, A. *Taikos sutartis baudžiamojoje teisėje*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007, p. 61.

⁷⁴ MATUIZIENĖ, E. *Privataus kaltinimo bylų procesas kaip dispozityvumo realizavimo forma: daktaro disertacija*. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014, p. 83.

⁷⁵ Пояснительная записка к Рекомендации Комитета министров Совета Европы № R (99) 19 посвященная

Europos Tarybos Ministrų Komitetas 1999 m. rugsėjo 15 d. priėmė Rekomendaciją Nr. R (99) 19 dėl mediacijos baudžiamosiose bylose, kurioje nustatė pagrindinius mediacijos principus: savanoriškumą, konfidencialumą, prieinamumą, pasisakė dėl būtinybės sukurti atitinkamą teisinę bazę⁷⁶. Rekomendacija taip pat įtvirtina esmines valstybinių baudžiamojo proceso subjektų veikimo taisykles taikant mediacijos procedūrą, minimalius mediatorių kompetencijos reikalavimus bei procedūros eigą ir rezultatus.

Pamatiniai reikalavimai, susiję su atkuriamojo teisingumo procedūrų, įskaitant mediaciją, taikymu, taip pat nustatyti ir jau minėtoje 2006 m. birželio 14 d. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijoje, kurioje siūloma prieš taikant mediacijos procedūrą atidžiai įvertinti su tuo susijusią potencialią naudą bei riziką nukentėjusiesiems⁷⁷ bei 2012 m. Europos Parlamento ir Tarybos direktyvoje, kur nukentėjusiųjų dalyvavimas atkuriamojo teisingumo procedūrose ir su tuo susijusieji reikalavimai yra sureguliuoti žymiai plačiau. Direktyvoje valstybės yra įpareigojamos taikant minėtas procedūras imtis priemonių apsaugoti nusikaltimo aukas nuo antrinės ar pakartotinės viktimizacijos, bauginimo ir keršto⁷⁸. Tam nurodytas pavyzdinis sąrašas kriterijų, į kuriuos turi būti atsižvelgiama priimant sprendimą dėl atkuriamojo teisingumo procedūrų taikymo, taip pat numatyta pareiga suteikti aukai išsamios ir nešališkos informacijos apie procedūros vykdymą bei galimus rezultatus. Plačiau mediacijos taikymo baudžiamajame procese klausimas bus nagrinėjamas paskutiniame šio darbo skyriuje.

Reziumuojant pasakytina, jog pristatyti vadinamosios „minkštosios“ teisės (angl. *soft law*) šaltiniai, nustatantys atskirų baudžiamojo proceso aspektų gaires bei pagrindines elgesio su nusikaltimų aukomis taisykles parodo, kad, visų pirma, chronologiškai žiūrint į aptartus dokumentus, matosi aiški tendencija plėsti nukentėjusių asmenų teises tiek baudžiamajame procese, tiek suteikiant jiems kitokio pobūdžio pagalbą per atitinkamas tarnybas. Galima pritarti teiginiui, jog dabartinis baudžiamojo proceso vystymosi etapas gali būti apibūdintas

медиации по уголовным делам. [interaktyvus; žiūrėta 2018-08-21]. Prieiga per internetą <<https://mediation-eurasia.pro/wp-content/uploads/2018/04/rekomendacii-r-99-19-komiteta-ministrov-sov-eta-evropy-posvjashhennaja-mediacii-po-ugolovnym-delam.pdf>>.

⁷⁶ 1999 m. rugsėjo 15 d. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. R (99) 19 dėl mediacijos baudžiamosiose bylose. JURKA, R.; MELNIČENKO, S.; RANDAKEVIČIENĖ, I. *Pagrindinės Europos Tarybos rekomendacijos baudžiamojo proceso srityje*. Vilnius: Eugrimas, 2006, p. 145–153.

⁷⁷ 2006 m. birželio 14 d. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijoje Nr. REC (2006) 8 dėl pagalbos nukentėjusiesiems nuo nusikaltimų. *Ibid.*, p. 285.

⁷⁸ Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2012/29/ES, kuria nustatomi būtiniausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai ir kuria pakeičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2001/220/TVR. *Official Journal* L 315, 2012, p. 57–73.

kaip nukentėjusiojo laikmetis⁷⁹. Nukentėjusiojo vaidmens baudžiamajame procese stiprinimo tendencijos kontekste privataus kaltinimo instituto panaikinimas atrodo labai kontroversiškai, kadangi būtent privatus kaltintojas turi daugiausiai galimybių paveikti procesą ir mokslinėje literatūroje vadinamas „proceso šeimininku“. Vis dėlto, vien tokio statuso suteikimas pats savaime nepanaikina (o kartais net padidina) tam tikrų procesinių sunkumų bei neišsprendžia psichologinių, materialinių ir kitokio pobūdžio problemų, su kuriomis susiduria nuo nusikalstamos veikos nukentėjęs asmuo.

2.2. Nukentėjusiojo vaidmuo viešojo kaltinimo procese

Kaip parodė istorinė baudžiamojo proceso raidos apžvalga, nuo XIV – XV a., kai buvo įsteigtos valstybinės institucijos, vykdančios baudžiamąjį persekiojimą iki XX a. antrosios pusės, nusikaltimų aukos vis labiau buvo stumiamos iš baudžiamojo proceso kaip nereikšmingas, o kartais net trukdantis pasiekti tikrųjų proceso tikslų (visų pirma, nusikaltėlio nubaudo) subjektas. Tik XX a. 9-ajame dešimtmetyje tarptautiniu ir europiniu lygmenimis situacija pasikeitė. Imta suvokti, kad valstybė nėra suinteresuota pertekliniu nukentėjusio asmens marginalizavimu baudžiamajame procese pirmiausia dėl to, jog jis yra pagrindinis informacijos apie padarytą veiką šaltinis. Apie 60% iš užregistruotų nusikalstamų veikų policija sužino būtent iš nukentėjusių asmenų, dėl to juos vaizdžiai galima pavadinti „teisingumo vykdymo durininkais“⁸⁰. Tik per nukentėjusių asmenų kreipimąsi į teisėsaugos institucijas valstybei suteikiama galimybė žinoti nusikalstamumo būklę, struktūrą, matyti dinamiką ir analizuoti nusikalstamumui palankias ekonomines, socialines sąlygas⁸¹. Taigi labai svarbu skatinti nukentėjusiųjų norą kreiptis į teisėsaugos institucijas sudarant kuo palankesnes sąlygas jame dalyvauti.

Kaip jau minėta, tam, kad nuo nusikalstamos veikos nukentėjęs asmuo galėtų pasinaudoti visomis įstatymuose įtvirtintomis teisėmis, turi būti priimtas atitinkamas pareigūno sprendimas, t. y. faktinė nusikalstamos veikos auka turi tapti nukentėjusiuoju procesine prasme. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso (toliau – BPK) 28 str.

⁷⁹ GODA, G. *Vertybinių prioritetų baudžiamajame procese*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2014, p. 177.

⁸⁰ KULESZA, C. *Rola pokrzywdzonego w procesie karnym w świetle ustawodawstwa i praktyki wybranych krajów zachodnich*. Białystok: Temida 2, 1995, p. 60.

⁸¹ MERKEVIČIUS, R. Nukentėjusiojo procesinės galimybės baudžiamajame procese. Iš *Baudžiamosios justicijos doktrinos, jurisprudencijos ir teisėkūros ryšiai bei problemos*: konferencijos medžiaga. [interaktyvus; žiūrėta 2018-03-15] Prieiga per internetą <<https://www.youtube.com/watch?v=BxP890pEyr0>>.

1 d. nurodyta, kad „nukentėjusysis yra fizinis asmuo, kuriam nusikalstama veika padarė fizinės, turtinės ar neturtinės žalos, arba nuo nusikalstamos veikos mirusio fizinio asmens šeimos narys ar artimasis giminaitis, kurie dėl to asmens mirties patyrė fizinės, turtinės ar neturtinės žalos. Asmuo pripažįstamas nukentėjusiuoju ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro nutarimu ar teismo nutartimi“⁸². Taigi šioje normoje įtvirtintas faktinis (padaryta fizinė, turtinė ar neturtinė žala) ir teisinis (kompetentingo pareigūno surašytas procesinis dokumentas) pripažinimo nukentėjusiuoju pagrindas⁸³. Pažymėtina, kad nukentėjusiojo sąvoka 2015 m. buvo išplėsta⁸⁴ įgyvendinant 2012 m. Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos 2012/29/ES nuostatas, pagal kurias, kaip minėta, nusikaltimo auka pripažįstamas ne tik tiesiogiai nuo nusikalstamos veikos nukentėjęs asmuo, bet, mirties atveju, ir jo šeimos nariai.

Pabrėžtina, jog, nepaisant formalaus šeimos narių ir artimųjų giminaičių neįtraukimo į nukentėjusiojo sąvokos apibrėžimą, teismų praktikoje šie asmenys buvo pripažįstami nukentėjusiais ir iki nurodytų pakeitimų įsigaliojimo. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas (toliau – LAT) byloje nr. 2K-61-696/2016 nurodė, jog „asmeniui, tiesiogiai nenukentėjusiam nuo nusikalstamos veikos, turtinė žala nepadaroma, tačiau jam gali būti padaroma neturtinė žala. Teismų praktikoje suformuota nuostata, kad nukentėjusiais baudžiamosiose bylose pripažįstami žuvusio dėl nusikalstamos veikos asmens artimieji giminaičiai ir jie turi teisę į neturtinės žalos atlyginimą“⁸⁵. Be to, minėtoje byloje LAT išplėtė šios nuostatos taikymo ribas nurodydamas, kad tam tikrais atvejais nukentėjusiuoju taip pat gali būti asmuo, kurio artimam asmeniui dėl nusikaltimo sutrinkdoma sveikata.

Kitoje byloje LAT pripažino, jog asmuo, kurio akivaizdoje buvo sumuštas ir mirė geriausias draugas, pagrįstai buvo pripažintas nukentėjusiuoju ir civiliniu ieškovu, pažymėdamas, kad „esminė aplinkybė yra ta, ar asmuo dėl kaltininko padaryto nusikaltimo patyrė žalą, todėl teisė į gyvybės atėmimu padarytos neturtinės žalos atlyginimą gali būti pripažįstama ne tik asmenims, kuriuos su žuvusiuoju sieja giminystės ryšiai arba jie yra žuvusiojo išlaikytiniai, bet ir kitiems asmenims. Šiuo atveju atsižvelgtina į tokių asmenų

⁸² Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (su pakeitimais ir papildymais). *Valstybė žinios*, 2002, nr. 37-1341.

⁸³ ANCELIS, P., JUZUKONIS, S. Nukentėjusiojo sąvoka Lietuvos ir kitų valstybių baudžiamajame procese. *Jurisprudencija*, 2002, t. 35 (27), p. 104.

⁸⁴ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 8, 9, 28, 43, 44, 128, 185, 186, 188, 214, 239, 272, 275, 276, 280, 283, 308 straipsnių ir priedo pakeitimo ir kodekso papildymo 27¹, 36², 56¹, 186¹ straipsniais įstatymas. *Teisės aktų registras*, 2015, nr. 20993.

⁸⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2016 m. sausio 5 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-61-696/2016.

tarpusavio santykių pobūdį, emocinį ryšį, kitas aplinkybes, iš kurių taip pat sprendžiama apie tai, ar nukentėjusiojo mirtis sukėlė CK 6.250 straipsnio 1 dalyje numatytus padarinius⁸⁶. Turtinių nusikaltimų atveju LAT yra nurodęs, kad įstatymas turtinės žalos padarymo ir nuosavybės teisės tarpusavyje nesusieja⁸⁷, todėl nukentėjusiuoju gali būti pripažįstamas ne tik teisėtas daikto savininkas, bet ir asmuo, kuris valdo ir naudojasi daiktu savininkui sutinkant, „nes jis dėl nusikalstamos veikos praradęs daiktą netenka daikto jam teikiamos ar galimos suteikti ateityje naudos“⁸⁸. Taigi, BPK bei teismų praktikoje nurodytas asmenų, turinčių teisę įgyti nukentėjusiojo procesinį statusą, ratas yra pakankamai platus ir labai svarbu užtikrinti, kad faktiškai nukentėję asmenys galėtų tuo tinkamai pasinaudoti.

G. Godos teigimu, „nukentėjusiojo galimybės aktyviai dalyvauti procese pagal Lietuvos BPK yra tikrai ne mažesnės už numatytas daugelyje kitų valstybių įstatymuose“ ir „dabar galiojančios BPK normos gali užtikrinti, kad baudžiamasis procesas nukentėjusiojo atžvilgiu vyktų sąžiningai“⁸⁹. Įvertinus BPK numatytų nukentėjusiojo teisių kiekį, su šiuo teiginiu sunku nesutikti. BPK įtvirtina daugelį su dalyvavimu baudžiamajame procese susijusių teisių, numatytų jau aptartuose tarptautiniuose ir ES teisės aktuose. Pagrindinės nukentėjusiojo ir jo atstovo teisės nurodytos BPK 28 straipsnio 2 dalyje ir detalizuojamos kituose BPK straipsniuose: teisė gauti informaciją apie su juo susijusio baudžiamojo proceso padėtį, teikti įrodymus, pateikti prašymus, pareikšti nušalinimus, dalyvauti vertinant jo specialius apsaugos poreikius, ikiteisminio tyrimo metu ir teisme susipažinti su byla, dalyvauti bylą nagrinėjant teisme, apskūsti ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo ir teismo veiksmus, taip pat apskūsti teismo nuosprendį ar nutartį, pasakyti baigiamąją kalbą⁹⁰. BPK 8 straipsnyje įtvirtinta galimybė lietuvių kalbos nemokančiam asmeniui procese vartoti jo gimtąją kalbą bei teisė naudotis vertėjo paslaugomis. Nukentėjusysis taip pat gali reikalauti padarytos turtinės bei neturtinės žalos atlyginimo pareikšdamas civilinį ieškinį baudžiamojoje byloje (BPK 100 str.), be to, nukentėjusieji nuo smurtinių nusikaltimų turi teisę gauti kompensaciją iš Nukentėjusių nuo nusikaltimų asmenų fondo (BPK 44 str. 10 d.; 46 str. 2 d.).

⁸⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2012 m. gruodžio 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-641/2012.

⁸⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2016 m. spalio 4 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-298-697/2016.

⁸⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2007 m. gegužės 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-409/2007.

⁸⁹ GODA, G. *Vertybinių prioritetų baudžiamajame procese*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2014, p. 180–184.

⁹⁰ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (su pakeitimais ir papildymais). *Valstybės žinios*, 2002, nr. 37-1341.

Nukentėjusiojo aktyvaus dalyvavimo baudžiamajame procese aspektu reikšminga laikytina galimybė teismo bylos nagrinėjimo metu pateikti rašytinį prašymą pakeisti kaltinime nurodytos veikos faktines aplinkybes iš esmės skirtingomis bei jos kvalifikavimą (BPK 256 str. 1, 2 d.). Taigi nukentėjusysis gali pateikti iš esmės savo kaltinimo versiją, nepriklausomai nuo prokuroro, kas neabejotinai parodo, jog teismo reglamentavimo prasme nukentėjusiojo vaidmuo baudžiamajame procese yra pakankamai ryškus.

BPK 55 straipsnio 5 dalis numato nukentėjusiajam ir civiliniam ieškovui teisę į valstybės garantuojamą teisinę pagalbą, 55 straipsnio 4 dalyje nurodyti būtino įgaliotojo atstovo dalyvavimo atvejais, kai nukentėjusiuoju yra nepilnametis, jei yra priimtas atitinkamas ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar teismo sprendimas. Teisinės pagalbos teikimo sąlygas detalizuoja Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas (toliau – VGTPĮ). Nukentėjusysis taip pat turi teisę į išlaidų, susijusių su dalyvavimu baudžiamajame procese, kompensavimą (BPK 104 str. 1 d.).

Įgyvendinant 2012 m. Europos Parlamento ir Tarybos direktyvą 2012/29/ES BPK buvo papildytas keletu nuostatų, skirtų didesnei nukentėjusių asmenų apsaugai baudžiamojo proceso metu: numatyta galimybė nukentėjusiajam dalyvauti procese su jį lydinčiu asmeniu (BPK 9 str. 5 d., 56¹ str.), įvesta specialių apsaugos poreikių vertinimo procedūra (BPK 36² str., 186¹ str.), atskirų kategorijų bylose, kurių aukos ypač pažeidžiamos, pvz., bylose dėl veikų seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui, smurto artimoje aplinkoje, nukentėjusiesiems suteikta teisė prašyti, kad paklausa atliktų tos pačios lyties asmuo (BPK 185 str. 2 d.), padidinti nepilnamečių apklausos standartai, pvz., tam tikrų kategorijų bylose mažamečių apklausoje privalo dalyvauti psichologas bei valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas (BPK 186 str. 3 d.)⁹¹. Išvardyti pakeitimai reikalauja aukštos teisėsaugos institucijų pareigūnų kompetencijos bei nemažai žmogiškųjų ir finansinių išteklių.

Vis dėlto, nepaisant pakankamai aukštų standartų teismo reguliavimo lygmenyje, mokslininkų ir tyrėjų atliktos nusikaltimo aukų padėties analizės rodo, jog praktiniu lygmeniu nukentėjusių asmenų poreikiai baudžiamajame procese vis dar nėra pakankamai užtikrinti. Akcentuojami tokie aspektai kaip informacijos, teisinės pagalbos trūkumas, tarpinstitucinio bendradarbiavimo stoka bei dalies teisėsaugos institucijų pareigūnų netinkama bendravimo su nukentėjusiais praktika, sąlygota žinių apie nusikaltimo aukų

⁹¹ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 8, 9, 28, 43, 44, 128, 185, 186, 188, 214, 239, 272, 275, 276, 280, 283, 308 straipsnių ir priedo pakeitimo ir kodekso papildymo 27¹, 36², 56¹, 186¹ straipsniais įstatymas. *Teisės aktų registras*, 2015, nr. 20993.

psichologinę būklę stygiaus⁹². Iki 2019 m. sausio 1 d. visiems nukentėjusiais pripažintiems asmenims nemokama antrinė teisinė pagalba nepriklausomai nuo pajamų buvo teikiama tik žalos atlyginimo klausimu⁹³, tuo tarpu kitais klausimais nukentėjusiems asmenims tekdavo pasikliauti vien teisėsaugos institucijų, daugiausia policijos, pareigūnais, kurių darbas vis dėlto nėra pakankamai orientuotas į nukentėjusiųjų interesų tenkinimą. Informacijos kiekis ir rūšis, kurią suteikia pareigūnai ikiteisminio tyrimo metu, nėra vienoda ir priklauso nuo konkretaus pareigūno. Be to, neretai informacija apie nukentėjusiojo teises ir pareigas pateikiama formaliai, nesiekiant įsitikinti, ar asmuo suprato jų turinį⁹⁴. Bendravimo praktika taip pat skiriasi, „pasigendama vieningos tvarkos dėl bendravimo atsižvelgiant į situacijos sudėtingumą“⁹⁵. Tai atsispindi, pavyzdžiui, ne visada pagrįstame susitaikymo instituto taikyme, ypač smurto artimoje aplinkoje atvejais, kai neatsižvelgiama į nukentėjusio asmens apsaugos poreikius ar pakartotinio smurto riziką, kaip to reikalauja 2012 m. direktyvos nuostatos⁹⁶.

Esant tokiai situacijai, tikėtina, kad anksčiau išvardintų nukentėjusiojo procesinių teisių įgyvendinimas tam tikrais atvejais yra nepagrįstai apsunkinamas. Neabejotinai teigiamu pokyčiu laikytinas VGTPĮ 12 straipsnio pakeitimas, kuriuo nustatyta, jog ypač pažeidžiamoms aukų grupėms, pvz., prekybos žmonėmis, smurto artimoje aplinkoje, seksualinių ar neapykantos nusikaltimų, antrinė teisinė pagalba baudžiamajame procese, nepriklausomai nuo pajamų lygio, bus teikiama visa apimtimi⁹⁷. Vis dėlto šis pakeitimas neišsprendžia problemų, kurios kyla nusikalstamų veikų aukoms besikreipiant dėl ikiteisminio tyrimo pradėjimo. Šis etapas yra labai svarbus, kadangi nuo jo priklauso, ar faktiškai nukentėjusiam asmeniui bus suteiktas procesinis nukentėjusiojo statusas, ir jis atitinkamai galės pasinaudoti BPK numatytais teisėmis.

Nepaisant to, jog absoliuti dauguma procesinių teisių priklauso būtent

⁹² BITIUKOVA, N., LEONAITĖ, E. Nukentėjusiųjų teisės. Iš *Žmogaus teisės Lietuvoje 2016-2017. Apžvalga*. Vilnius: Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2018, p. 88-90.; ADUTAVIČIŪTĖ, M. *Nusikaltimų aukų teisių direktyva: naujas požiūris į artimųjų smurto aukas*. Vilnius: Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2014, p. 15–19.

⁹³ Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas (2014 m. sausio 1 d. redakcija). *Valstybės žinios*, 2013, nr. 54-2675.

⁹⁴ VALICKAS, G., et al. *Procedūrinis teisingumas ir žmonių pasitikėjimas teisėsaugos pareigūnais bei institucijomis*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, p. 180–190.

⁹⁵ ADUTAVIČIŪTĖ, M. *Nusikaltimų aukų teisių direktyva: naujas požiūris į artimųjų smurto aukas*. Vilnius: Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2014, p. 16.

⁹⁶ *Ibid.*, p. 20.

⁹⁷ Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo nr. VIII-1591 2, 11, 12, 13, 14, 15, 18, 19, 21, 22, 23, 24, 29, 30, 31, 32, 34 straipsnių ir priedo pakeitimo įstatymas. *Teisės aktų registras*, 2018, nr. 11748.

nukentėjusiajam procesine prasme, BPK yra nuostatų, kurios užtikrina tam tikras teises ir „potencialiam“ nukentėjusiajam. BPK 168 straipsnyje „Atsisakymas pradėti ikiteisminį tyrimą“ nurodytos subjekto, įvardijamo kaip „skundą, pareiškimą ar pranešimą padavęs asmuo“⁹⁸, teisės. Šio straipsnio 3 dalyje įtvirtinta, kad „nutarimo atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą nuorašas siunčiamas skundą, pareiškimą ar pranešimą padavusiam asmeniui“, 4 dalyje nurodyta pastarojo subjekto teisė „susipažinti su visa medžiaga, kurios pagrindu buvo priimtas ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro nutarimas atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą, ar jos dalimi, taip pat susipažinimo metu daryti šios medžiagos kopijas ar išrašus“, o 5 dalyje – teisė apskūsti minėtą nutarimą prokurorui (jei nutarimą surašė ikiteisminio tyrimo pareigūnas) ar ikiteisminio tyrimo teisėjui. Pastarojo sprendimas gali būti skundžiamas apygardos teismui. Taigi iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad faktiškai nukentėjusio, bet dar nepripažinto procesiniu nukentėjusiuoju asmens teisės yra pakankamai užtikrintos, kadangi jam sudarytos sąlygos susipažinti su turima medžiaga bei apskūsti sprendimą atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą bent du kartus, tačiau manytina, kad nurodytų teisių įgyvendinimo galimybės ir jų praktinė reikšmė yra ganėtinai ribotos.

R. Merkevičius nurodo, jog „paklausiausia atsisakant pradėti ikiteisminį tyrimą yra BPK 3 straipsnio 1 dalies 1 punkte nurodyta aplinkybė – „jei nepadaryta veika, turinti nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo požymių“, kurios akivaizdumas tik gavus pranešimą ar skundą kelia didžiules diskusijas ir abejones“⁹⁹. Šiame kontekste aktualūs yra A. Juozapavičiaus iškelti probleminiai aspektai dėl ikiteisminio tyrimo pradėjimo materialiojo pagrindo¹⁰⁰. Jo teigimu, susiklosčiusi praktika leidžia konstatuoti, jog tai, ar konkrečiu atveju bus pradėtas ikiteisminis tyrimas ar ne, priklauso, visų pirma, nuo teisėsaugos institucijų pareigūnų subjektyvios nuomonės apie pareiškėjo pateiktų duomenų pakankamumą, kadangi, kaip nurodo autorius, vienu atveju jiems pakanka nerišlios informacijos apie galimai daromas nusikalstamas veikas, kitu – nepakanka konkrečiai nurodytų nusikalstamos veikos faktinių aplinkybių ir jas pagrindžiančių įrodymų¹⁰¹. Be to, neretai pranešimo apie nusikalstamą veiką priėmimo etape iškyla ir baudžiamosios justicijos

⁹⁸ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (su pakeitimais ir papildymais). *Valstybės žinios*, 2002, nr. 37-1341.

⁹⁹ MERKEVIČIUS, R. Nukentėjusiojo procesinės galimybės baudžiamajame procese. Iš *Baudžiamosios justicijos doktrinos, jurisprudencijos ir teisėkūros ryšiai bei problemos*: konferencijos medžiaga. [interaktyvus; žiūrėta 2018-03-15] Prieiga per internetą <<https://www.youtube.com/watch?v=BxP890pEyr0>>.

¹⁰⁰ JUOZAPAVIČIUS, A. Ikiteisminio tyrimo pradėjimo materialusis pagrindas: teorija ir praktika. *Teisė*, 103, p. 22–44.

¹⁰¹ *Ibid.*, p. 23.

atskyrimo nuo kitų teisės šakų problema. A. Juozapavičiaus teigimu, „atsisakant pradėti ikiteisminį tyrimą dėl, pavyzdžiui, turtinio pobūdžio nusikalstamų veikų (sukčiavimas, turto pasisavinimas ir kt.), dažnai konstatuojama, kad tarp šalių susiklostė tik civiliniai teisiniai santykiai“¹⁰², nors dėl tam tikrų priežasčių šiame etape tai padaryti praktiškai neįmanoma. Tai pažymi ir R. Merkevičius, nurodydamas, kad toks atsisakymas „yra nulemtas paprasto nenoro dirbti, kurį iš dalies paskatina elementarių teisinių žinių ir bendražmogiško patyrimo stoka“¹⁰³. Nurodytos aplinkybės sudaro pagrindą teigti, jog nukentėjusio asmens galimybės apginti pažeistus interesus baudžiamosios justicijos pagalba priklauso pirmiausia nuo nusikalstamos veikos pobūdžio bei teisėsaugos institucijų pareigūnų sąmoningumo.

Pripažintina, kad „realus teisių gynimas teisme ar policijoje – labai sunki ir brangi užduotis, reikalaujanti daug žinių ir įgūdžių, laiko, jėgų, finansinių lėšų, psichinio atsparumo“¹⁰⁴. Šis teiginys yra aktualus ir atsisakymo pradėti ikiteisminį tyrimą kontekste. Atsižvelgiant į tai, jog, kaip minėta, teisėsaugos institucijų pareigūnai taiko nevienodus, kartais ženkliai per aukštus, reikalavimus pranešimui apie nusikalstamą veiką, tam, kad asmuo tinkamai motyvuotų atsisakymo pradėti ikiteisminį tyrimą nepagrįstumą ir į jo argumentus būtų atsižvelgta, tikėtina, jog tam tikrais atvejais savo skunde pareiškėjui neužtektų apsiriboti vien faktinių įvykio aplinkybių išdėstymu, bet reiktų nurodyti ir atitinkamą teisinį veikos vertinimą, pvz., kodėl aprašyta veika yra nusikaltimas, o ne civilinis deliktas. Neabejotina, kad tinkamai surašyti tokio turinio dokumentą neturint pakankamų teisinių žinių yra nelengva užduotis, o galimybė šiame etape pasinaudoti advokato pagalba yra ribota. VGTPĮ 12 straipsnyje nurodyta, jog, kaip minėta, nukentėjusieji turi teisę gauti antrinę teisinę pagalbą tam tikra apimtimi, kuri priklauso nuo nusikalstamos veikos pobūdžio, neatsižvelgiant į Vyriausybės nustatytus turto ir pajamų lygius teisei pagalbai gauti (VGTPĮ 12 str. 2, 3 p.)¹⁰⁵. VGTPĮ 13 straipsnio 3 dalis nustato, kad šio įstatymo 12 straipsnio 2 ir 3 punktuose nurodytų asmenų teisę gauti antrinę teisinę pagalbą įrodo ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro nutarimas ar teismo nutartis, kuriais asmuo

¹⁰² JUOZAPAVIČIUS, A. Ikitiesminio tyrimo pradėjimo materialūs pagrindai: teorija ir praktika. *Teisė*, 103, p. 38–39.

¹⁰³ MERKEVIČIUS, R. Nukentėjusiojo procesinės galimybės baudžiamajame procese. Iš *Baudžiamosios justicijos doktrinos, jurisprudencijos ir teisėkūros ryšiai bei problemos*: konferencijos medžiaga. [interaktyvus; žiūrėta 2018-03-15] Prieiga per internetą <<https://www.youtube.com/watch?v=BxP890pEyr0>>.

¹⁰⁴ VALICKAS, G., et al. *Procedūrinis teisingumas ir žmonių pasitikėjimas teisėsaugos pareigūnais bei institucijomis*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, p. 40.

¹⁰⁵ Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas (2014 m. sausio 1 d. redakcija (su pakeitimais ir papildymais)). *Valstybės žinios*, 2013, nr. 54-2675.

pripažįstamas nukentėjusiuoju, ir (ar) teismo nuosprendis. Taigi, kreipimosi į teisėsaugos institucijas etape nukentėjusiojo teisių gynimo efektyvumas priklauso nuo jo pajamų lygio bei išsilavinimo. Dėl to labai svarbu tinkamai apibrėžti ikiteisminio tyrimo pradėjimo kriterijus, kurie palengvintų nukentėjusiajam jo teisių gynimą.

A. Juozapavičius, remdamasis BPK 168 straipsnio 1 dalies nuostata, kad atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą galima tik tuo atveju, „kai nurodyti duomenys apie nusikalstamą veiką yra akivaizdžiai neteisingi“, padaro išvadą, jog „sprendžiant dėl ikiteisminio tyrimo pradėjimo <...> užtenka nusikalstamos veikos faktinių aplinkybių minimalaus tikėtimumo“¹⁰⁶. Nurodytas minimalaus tikėtimumo kriterijus, anot mokslininko, taikytinas tiek tada, kai kyla abejonių dėl pareiškėjo nurodytų faktinių aplinkybių buvimo, tiek sprendžiant dėl jų priskyrimo baudžiamosios teisės sričiai, atsisakant ikiteisminio tyrimo pradėjimo etape *ultima ratio* principo taikymo¹⁰⁷. Atsižvelgiant į tai, kad Lietuvos baudžiamajame procese dominuoja legalumo principas, išreikštas BPK 1 ir 2 straipsnių nuostatose¹⁰⁸, minimalaus tikėtimumo kriterijus neturėtų būti paneigiamas ir remiantis baudžiamojo proceso ekonomiškumu, kadangi per didelės ikiteisminio tyrimo sąnaudos nėra tinkamas ir teisėtas argumentas atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą¹⁰⁹.

Pažymėtina, jog aptarti ikiteisminio tyrimo pradėjimo sunkumai, su kuriais susiduria nuo nusikalstamos veikos nukentėjęs asmuo, yra nulemti ne tiek ydingo teisinio reglamentavimo, kiek netinkamo praktinio teisės normų įgyvendinimo. Tai pasakytina ir apie kitas BPK garantuojamas nukentėjusiojo procesines teises. S. Kuklianskio ir S. Juzukonio teiginys, kad „nukentėjusiojo teisių suvaržymas siejamas su jų turiniu ir realizavimo galimybėmis, o ne su kiekybine procesinių teisių išraiška“¹¹⁰, skirtas apibūdinti nukentėjusiojo padėtį dar galiojant 1961 m. Lietuvos TSR baudžiamojo proceso kodeksui, nepraranda savo aktualumo, kadangi šios problemos yra sąlygotos daugiausia subjektyvių veiksmų.

Kaip pavyzdį galima pateikti asmenų, nukentėjusių nuo neapykantos nusikaltimų, padėtį. Remiantis oficialia statistika, nuo 2016 m. ženkliai sumažėjo registruotų nusikaltimų

¹⁰⁶ JUOZAPAVIČIUS, A. Ikiteisminio tyrimo pradėjimo materialusis pagrindas: teorija ir praktika. *Teisė*, 103, p. 28.

¹⁰⁷ *Ibid.*, p. 40–41.

¹⁰⁸ GODA, G., KAZLAUSKAS, M., KUČONIS, P. *Baudžiamojo proceso teisė*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2011, p. 68.

¹⁰⁹ JUOZAPAVIČIUS, A. Ikiteisminio tyrimo pradėjimo materialusis pagrindas: teorija ir praktika. *Teisė*, 2017, 103, p. 34.

¹¹⁰ KUKLIANSKIS, S., JUZUKONIS, S. Nukentėjusiojo statuso problema baudžiamajame procese. *Jurisprudencija*, 2001, t. 19(11), p. 178.

atvejų pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso (toliau – BK) 170 straipsnį „Kurstymas prieš bet kokios tautos, rasės, etninę, religinę ar kitokią žmonių grupę“¹¹¹ – 2014 m. buvo užregistruoti 102 atvejai, 2015 m. – 138, tuo tarpu 2016 m. – 47, o 2017 m. – vos 17¹¹². 2018 m. sausio – lapkričio mėnesiais užregistruota tik 14 tokių atvejų. Tačiau organizacijos, tiriančios šią sritį, pripažįsta, jog oficialioji statistika toli gražu neatspindi tikrosios padėties dėl didelio tokio pobūdžio nusikaltimų latentiškumo, todėl registruotų atvejų sumažėjimą linkę sieti ne su pagerėjusia teisėsaugos pareigūnų darbo kokybe ir padidėjusiu visuomenės tolerancijos lygiu, bet su tuo, jog „neapykantos nusikaltimai buvo pasyviau fiksuoti ir tiriami, apie juos buvo rečiau pranešama atsakingoms institucijoms“¹¹³.

Kaip viena pagrindinių nepranešimo teisėsaugos institucijoms priežasčių nurodoma netinkama policijos pareigūnų reakcija į tokius pranešimus, kurią galima suskirstyti į dvi grupes: 1) nepakankami gebėjimai atpažinti priešiško ar neapykantos motyvą ir/ar polinkis juos nuvertinti bei 2) neigiamas požiūris į tam tikras asmenų grupes ir tuo sąlygotas nekorektiškas bendravimas su aukomis¹¹⁴. Būtent pastarasis aspektas labiausiai veikia nukentėjusių asmenų apsisprendimą nesikreipti, kadangi „nukentėjusiems kyla abejonės dėl to, ar teisėsaugos institucijos juos priims be išankstinio nusistatymo ir (ar) priešiško“¹¹⁵. Tokios abejonės kyla iš anksčiau turėtos asmeninės ar tai pačiai bendruomenei priklausančių asmenų susidūrimo su teisėsaugos pareigūnais ar institucijomis patirties¹¹⁶. Pavyzdžiui, 2015 m. penkiose ES valstybėse, tame tarpe ir Lietuvoje, atlikto tyrimo apie homofobinius, bifobinius ir transfobinius neapykantos nusikaltimus dalyviai išskyrė tokius pagrindinius teisėsaugos institucijų darbo trūkumus susidūrus su tokio pobūdžio veikomis: 1) atsisakymas atvykti į nusikaltimo vietą; 2) nukentėjusio asmens atkalbinėjimas pateikti skundą; 3) patirto incidento nuvertinimas; 4) nepakankamos policijos pareigūnų žinios apie homofobiją, bifobiją ir transfobiją; 5) policijos pareigūnų atvirai demonstruojamas neigiamas požiūris į

¹¹¹ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (su pakeitimais ir papildymais). *Valstybės žinios*, 2000, nr. 89-2741.

¹¹² Informatikos ir ryšių departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos statistinės ataskaitos „Duomenys apie nusikalstamas veikas asmens lygiateisiškumui ir sąžinės laisvei Lietuvos Respublikoje (Forma_Motyvai)“. [interaktyvus; žiūrėta 2018-12-15]. Prieiga per internetą <https://www.ird.lt/lt/paslaugos/nusikalstamu-veiku-zinybinio-registro-nvzr-paslaugos/ataskaitos-1/nusikalstamumo-ir-ikiteisminių-tyrimu-statistika-1/view_item_datasource?id=7358&datasource=25599>.

¹¹³ NORMANTAITĖ, K., BITIUKOVA, N. Atsakas į neapykantos nusikaltimus: situacijos Lietuvoje apžvalga. Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2017. [interaktyvus; žiūrėta 2018-12-15]. Prieiga per internetą <<https://hrmi.lt/wp-content/uploads/2017/12/Atsakas-%C4%AF-neapykantos-nusikaltimus-2017-1.pdf>>.

¹¹⁴ BIHARIOVA, I. *Kovoiant su neapykantos nusikaltimais ir neapykantos kalba Europoje*. Vilnius: Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2018, p. 52–77.

¹¹⁵ *Ibid.*, p. 52.

¹¹⁶ *Ibid.*

aukos seksualinę orientaciją ir (ar) lytinę tapatybę; 6) policijos pareigūnų neveikimas stebint priekabiavimo atvejus¹¹⁷. Įvardytų trūkumų pobūdis patvirtina 2017 m. atliktos lyginamosios neapykantos nusikaltimų analizės Europos valstybėse išvadą, jog teisinis reguliavimas nėra esminė problema, užkertanti kelią efektyviam neapykantos nusikaltimų tyrimui, o „pagrindiniai iššūkiai yra susiję su teisės taikymu, t. y. su teisėsaugos institucijų kompetencijomis ir praktikomis tiriant neapykantos nusikaltimus ir neapykantos kalbos atvejus“¹¹⁸.

Atkreiptinas dėmesys, kad neapykanta kitos rasės, tautybės, seksualinės orientacijos, etc. asmenims paremti nusikaltimai, ypač jau minėtos BK 170 straipsnyje įtvirtintos veikos, priklauso tai nusikaltimų grupei, kurių aukos patiria pagrinde vien neturtinio pobūdžio žalą, kuri nėra tokia akivaizdi kaip fizinė ar turtinė. Ši aplinkybė iš dalies išplečia teisėsaugos institucijų pareigūnų diskrecijos ribas vertinant, ar asmens patirti išgyvenimai dėl atitinkamų veiksnių yra pakankami, kad jį galima būtų pripažinti nukentėjusiuoju ar netgi iš viso pradėti ikiteisminį tyrimą. Tai, kokį sprendimą konkrečioje situacijoje priims pareigūnas, gali priklausyti ir nuo nukentėjusio asmens laikysenos skundo pateikimo ar apklausos metu, kuri gali nesutapti su „idealios aukos“ standartais.

Pastarasis aspektas ypač aktualus seksualinio smurto atveju. Nekelia abejonių, kad „seksualiniai nusikaltimai sukelia didžiulę traumą jų aukoms“, tačiau kartu skirtingu laikotarpiu atlikti tyrimai sudaro pagrindą teigti, jog „tikriausiai nėra kitos nusikaltimų rūšies, kurie būtų taip sunkiai atpažįstami ar kurios aukų liudijimais būtų taip nepasitikima“¹¹⁹. 2011 m. Lenkijos mokslininkų ir tyrėjų parengtame leidinyje, kuriuo buvo siekiama atkreipti visuomenės dėmesį į seksualinio smurto prieš moteris problemą, kaip vieni pagrindinių aspektų, trukdančių efektyviai kovoti su šiuo reiškiniu, įvardijami nemažos visuomenės dalies, tame tarpe ir policijos pareigūnų, polinkis dėl įvykio kaltinti seksualinės prievartos aukas bei skeptiškas požiūris į nukentėjusiųjų liudijimus¹²⁰. Pažymėtina, jog nepasitikėjimo aukų pasakojimais lygis priklauso nuo tokių veiksnių, kaip aukos ir kaltininko santykiai, pasakojimo nuoseklumas, aukos socialinis statusas, jos elgesys kreipimosi metu bei

¹¹⁷ GÓRSKA, P., WINIEWSKI, M., BILEWICZ, M. Nuo homofobinių ir transfobinių neapykantos nusikaltimų nukentėjusių asmenų patirčių analizė. Iš *Pagalba nukentėjusiems nuo homofobinių, bifobinių ir transfobinių neapykantos nusikaltimų. Praktinis vadovas*. Lietuvos gėjų lyga, 2016, p. 13.

¹¹⁸ BIHARIOVA, I. *Kovojant su neapykantos nusikaltimais ir neapykantos kalba Europoje*. Vilnius: Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2018, p. 75.

¹¹⁹ LEONAITĖ, E., et al. *Pareigūno bendravimas su nukentėjusiais*. Praktinis vadovas. Vilnius: Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2018, p. 60.

¹²⁰ PIOTROWSKA, J., SYNAKIEWICZ, A. *Dość milczenia. Przemoc seksualna wobec kobiet i problem gwałtu w Polsce*. Warszawa: Fundacja Feminoteka, 2011.

parodymų tikrumu¹²⁹. Šios, kaip pats autorius pripažįsta, kontroversiškos nuostatos tikslas, kaip ir nekaltumo prezumpcijos, yra maksimali asmens, šiuo atveju nukentėjusiojo, apsauga nuo teisingumo vykdymo sistemos klaidos. Kartu „nukentėjimo prezumpcija“ neprieštarauja nekaltumo prezumpcijai, kadangi yra įmanoma, jog nusikalstama veika nukentėjusiojo atžvilgiu iš tikrųjų yra padaryta, tačiau ją įvykdė ne įtariamasis (kaltinamasis)¹³⁰.

Pagal pateiktą „nukentėjimo prezumpcijos“ apibrėžimą galima teigti, kad ji iš esmės yra grindžiama jau minėta A. Juozapavičiaus minimalaus tikėtino taisykle su išlyga, jog mokslininkas ją taikė ne visam baudžiamajam procesui, o vien nustatant ikiteisminio tyrimo pradėjimo materialųjį pagrindą. Tuo tarpu C. Kulešos teiginys, jog, kadangi „nukentėjimo prezumpcija“ neprieštarauja nekaltumo prezumpcijai ir jos abi gali veikti kartu¹³¹, leidžia daryti išvadą, kad autorius „nukentėjimo prezumpcijos“ galiojimą irgi sieja su įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu. Nors manytina, jog „nukentėjimo prezumpcija“ ir kartu minimalaus tikėtino kriterijus yra ypač reikšmingi ikiteisminio tyrimo pradėjimo bei pripažinimo nukentėjusiuoju etapuose, vis dėlto siekiant, kad visi nukentėjusieji, nepriklausomai nuo nusikalstamos veikos pobūdžio, galėtų veiksmingai pasinaudoti BPK bei kituose teisės aktuose įtvirtintomis teisėmis ir būtų vienodai vertinami teisėsaugos institucijų pareigūnų, nepaneigiant ypatingai pažeidžiamų aukų specifinių poreikių, teigtina, jog minėti principai galėtų būti taikomi ir viso baudžiamojo proceso, ypatingai ikiteisminio tyrimo, metu.

Reziumuojant pasakytina, jog pagrindinės sritys, kurios turėtų būti tobulinamos nukentėjusiųjų teisių baudžiamajame procese užtikrinimo kontekste, yra tinkamo teisėsaugos institucijų požiūrio į nusikalstamos veikos aukas formavimas ir pareigūnų bendravimo praktikos gerinimas, kadangi būtent šie veiksniai turi lemiamą reikšmę asmens apsisprendimui inicijuoti kaltininko baudžiamąjį persekiojimą ir bendradarbiauti tiriant bylą. Nurodyti aspektai tapo dar svarbesni panaikinus privataus kaltinimo institutą, kadangi, S. Norvilaitės teigimu, dėl smulkių veikų policija įprastai atsisako pradėti ikiteisminius tyrimus, todėl gali kilti grėsmė žmonių teisių gynimui esant mažiau pavojingoms veikoms¹³². Vis dėlto tai nesudaro pagrindo teigti, kad privataus kaltinimo instituto panaikinimas yra vienareikšmiškai blogas sprendimas. Siekiant objektyviai įvertinti pažeistų teisių gynimo efektyvumą pasinaudojant privatus kaltinimo institutu bei jo galimą pranašumą viešojo

¹²⁹ KULESZA, C. *Rola pokrzywdzonego w procesie karnym w swietle ustawodawstwa i praktyki wybranych krajow zachodnich*. Białystok: Temida 2, 1995, p. 176–177.

¹³⁰ *Ibid.*

¹³¹ *Ibid.*

¹³² NORVILAITĖ, S. Seimas užsimojo panaikinti privataus kaltinimo procesą. [interaktyvus; žiūrėta 2018-12-20]. Prieiga per internetą <<https://www.infolex.lt/portal/start.asp?act=news&Tema=1&str=62026>>.

kaltinimo proceso atžvilgiu, svarbu išanalizuoti teigiamus ir neigiamus šio instituto veikimo aspektus.

2.3. Lietuvoje veikusio privataus kaltinimo instituto teorinės prielaidos ir veiksmingumas užtikrinant nukentėjusiojo teises

Privataus kaltinimo institutas Lietuvos baudžiamajame procese buvo priskiriamas vienai iš specifinių proceso formų, kurią taikant nebuvo vykdomas ikiteisminis tyrimas, o kaltinimą teisme palaikė pats nukentėjusysis ar jo atstovas¹³³. Tokios proceso formos taikymas atskirų kategorijų veikoms tiek baudžiamojo proceso doktrinoje, tiek konstitucinėje jurisprudencijoje buvo vertinamas iš esmės teigiamai, kas lėmė, jog privataus kaltinimo institutas, kaip atrodė, pakankamai stabiliai įsitvirtino nepriklausomos Lietuvos teisinėje sistemoje, buvo nuolat tobulinamas, todėl į galimybę atsisakyti šio instituto žiūrėta skeptiškai¹³⁴. Vis dėlto, kaip minėta, 2017 m. spalio 1 d. privataus kaltinimo buvo atsisakyta, argumentuojant tai nepakankamu šio instituto veiksmingumu bei mažu praktiniu pritaikymu. Šis įstatymų leidėjo sprendimas neišvengiamai paveikė tiek kaltinamųjų, tiek nukentėjusių asmenų padėtį.

Lietuvos bei užsienio mokslinėje literatūroje privataus kaltinimo institutas analizuojamas labai įvairiais aspektais, tačiau pagrindinis dėmesys vis dėlto skiriamas nukentėjusiajam ir jo vaidmeniui šiame procese¹³⁵. Teigiama, jog privataus kaltinimo procese nukentėjusysis visapusiškai įgyvendina savo teisę į teisminę gynybą bei laisvai disponuoja kaltinimo dalyku ir kontroliuoja proceso eigą¹³⁶. Atrodytų, jog tiesiogiai kreipdamiesi į teismą nukentėję asmenys tampa nepriklausomi nuo ikiteisminio tyrimo ir prokuroro malonės, ir taip išvengia nepagrįsto savo teisių suvaržymo, susijusio su tam tikrais atvejais, netinkamu pareigūnų elgesiu, o tai savo ruožtu turėtų juos paskatinti inicijuoti baudžiamąjį procesą ir dėl įstatymų leidėjo požiūriu, mažareikšmių nusikalstamų veikų. Tačiau kreipimasis į teismą ir teisminis nagrinėjimas privataus kaltinimo tvarka Lietuvoje buvo

¹³³ GODA, G. Oficialumo principas ir jo išimtys Lietuvos baudžiamajame procese. Iš *Lietuvos Respublikos baudžiamajam kodeksui – 10 metų*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2011, p. 373.

¹³⁴ *Ibid.*, p. 377.

¹³⁵ Pavyzdžiui: MATUIZIENĖ, E. *Privataus kaltinimo bylų procesas kaip dispozityvumo realizavimo forma*: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014; JURKA, R. Imuniteto įveikimas privataus kaltinimo bylų procese: esama būklė ir perspektyvos. Iš *Globalizacijos iššūkiai baudžiamajai justicijai*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2014; ПЕТРОВА, Н. *Частное и субсидиарное обвинение*. Самара: Самарский университет, 2004.; GIL, D. *Postępowanie w sprawach z oskarżenia prywatnego w polskim procesie karnym*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2011.

¹³⁶ MATUIZIENĖ, E. *Privataus kaltinimo bylų procesas kaip dispozityvumo realizavimo forma*: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014, p. 38–45.

neišvengiamai susijęs su kitokio pobūdžio praktinėmis problemomis, kurie neleidžia vienareikšmiškai teigti, kad privataus kaltinimo institutas yra geriausias sprendimas nukentėjusiųjų teisių užtikrinimo aspektu.

Prieš pradėdant analizuoti praktinius privataus kaltinimo instituto veikimo aspektus svarbu aptarti priežastis ir kriterijus, kurias remiantis tam tikros nusikalstamos veikos buvo priskirtos privataus kaltinimo bylų kategorijai, ir kaip tai galėjo paveikti nukentėjusių asmenų aktyvumą inicijuojant baudžiamąjį procesą. Mokslinėje literatūroje išskiriamos materialios ir procesinės priežastys. Kaip materialios priežastys įvardijamos: 1) ypatinga nusikalstamų veikų, kurios pažeidžia arba varžo privačius asmens interesus, prigimtis; 2) nedidelis šių nusikalstamų veikų visuomenei keliamas pavojus, palyginti su nusikalstamomis veikomis, persekiojamomis viešojo kaltinimo tvarka¹³⁷. E. Matuizienė savo disertacijoje nurodo dar vieną materialų pagrindą – teisinio konflikto (baudžiamojo teisinio santykio šalių) specifika¹³⁸. Prie procesinių pagrindų nurodomi: 1) įrodinėjimo ypatumai; 2) nukentėjusiojo požiūris į nusikalstamą veiką; 3) antrinės viktimizacijos tikimybė¹³⁹. Kiekvieną iš išvardytų pagrindų tikslinga aptarti atskirai.

Remiantis pirmuoju kriterijumi, „kaltinimo rūšių diferencijavimo pagrindu turi būti nusikalstamo kėsinimosi objekto privati ar viešoji prigimtis“¹⁴⁰. Šį kriterijų galima aiškinti kaip reiškiantį, jog tam tikros nusikalstamos veikos padarymas pažeidžia vien privatų konkretaus asmens interesą, tuo tarpu viešasis interesas šiuo atveju nenukenčia. Atitinkamai valstybė nėra suinteresuota persekioti tokį asmenį ir palieka tai nukentėjusio asmens nuožiūrai¹⁴¹. Taigi šis kriterijus yra grindžiamas viešojo bei privataus intereso priešprieša, kuri sudaro teorinę galimybę baudžiamajame įstatyme įtvirtintas nusikalstamas veikas suskirstyti į dvi grupes: veikos, pavojingos visuomenei ir veikos, keliančios pavojų tik konkrečiam asmeniui. Dalis mokslininkų nesutiktų su tokiu skirstymu, kadangi „nusikalstamų veikų, kuriomis kėsinamasi tik į konkretaus asmens interesus ir nepažeidžiami visuomenės interesai, buvimas prieštarautų nusikalstamos veikos sampratai“¹⁴². Tokios pozicijos šalininkų daugiausia esama Rusijos mokslininkų tarpe, kadangi nusikaltimo, kaip visuomenei pavojingos veikos, koncepcija, įtvirtinta ir visai pabrėžiama sovietinėje

¹³⁷ AŽUBALYTĖ, R., JURGAITIS, R., ZAJANČKAUSKIENĖ, J. *Specifinės baudžiamojo proceso rūšys*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 130.

¹³⁸ MATUIZIENĖ, E. *Privataus kaltinimo bylų procesas kaip dispozityvumo realizavimo forma*: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014, p. 52.

¹³⁹ *Ibid.*

¹⁴⁰ *Ibid.*

¹⁴¹ *Ibid.*, p. 53.

¹⁴² *Ibid.*, p. 54.

baudžiamojoje teisėje¹⁴³, atspindi ir dabartinės Rusijos baudžiamojoje teisėje. Antai Rusijos Federacijos baudžiamojo kodekso (toliau – Rusijos BK) 14 straipsnyje nurodyta, kad, be kitų požymių, nusikaltimu laikoma *inter alia* visuomenei pavojinga veika. Atitinkamai per pavojingumo visuomenei prizmę Rusijos BK atskleidžiamas ir nusikaltimo mažareikšmiškumas, nustatant, jog veika, nors formaliai turinti nusikaltimo požymių, tačiau nekelianti pavojaus visuomenei, nėra laikoma nusikaltimu (14 str. 2 d.)¹⁴⁴. Praktiškai identiškas nusikaltimo apibrėžimas įtvirtintas ir kai kurių kitų Sovietų Sąjungai priklausiusių valstybių (pvz., Baltarusijos, Ukrainos, Armėnijos) baudžiamuosiuose įstatymuose, tačiau taip pat nemažai valstybių atsisakė pavojingumo visuomenei, kaip nusikalstamos veikos požymio.

Lenkijos baudžiamajame kodekse, nors nusikalstamos veikos apibrėžimas kaip toks nėra pateiktas, taip pat yra netiesioginių nuorodų į nusikalstamos veikos pavojingumo visuomenei aspektą, nurodant, jog nusikalstama nėra laikoma uždrausta veika, kurios žalingumas visuomenei yra menkas¹⁴⁵. Taigi šiame apibrėžime pateiktas tam tikras pavojingumo (žalingumo)¹⁴⁶ visuomenei lygmuo, kas iš esmės atitinka teisės moksle sutinkamą poziciją, jog, viena vertus, bet koks teisės pažeidimas yra pavojinga visuomenei veika¹⁴⁷, tačiau tam, kad veika būtų pripažinta nusikalstama, ji turi pasižymėti tam tikro, ypatingo, lygio visuomeniniu pavojingumu. Taigi, kaip pagrįstai pažymėjo O. Fedosiuk, „nusikalstamu turi būti įvardijamas (kriminalizuojamas) tik visuomenei pavojingiausias elgesys“¹⁴⁸.

Lietuvos baudžiamosios teisės moksle nusikalstamos veikos pavojingumas visuomenei nėra nagrinėjamas kaip atskiras požymis. Pagrindinis dėmesys skiriamas nusikalstamos veikos pavojingumui apskritai, t. y. tiek visuomenei, tiek atskiriems asmenims. G. Švedo teigimu, „baudžiamoji teisė <...> turi būti orientuota tik į tokį elgesį, kurio

¹⁴³ PIESLIAKAS, V. *Lietuvos baudžiamoji teisė. Pirmoji knyga*. Vilnius: Justitia, 2009, p. 125–126.

¹⁴⁴ Уголовный кодекс Российской Федерации (с изменениями и дополнениями). 1996, № 63-ФЗ. [interaktyvus; žiūrėta 2019-01-08]. Prieiga per internetą <http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/>.

¹⁴⁵ Kodeks karny Rzeczypospolitej Polski (ze zmianami i dopelnieniami). *Dziennik ustaw*, 1997, nr. 88. [interaktyvus; žiūrėta 2019-01-08]. Prieiga per internetą <<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19970880553>>.

¹⁴⁶ 1969 m. Lenkijos baudžiamajame kodekse buvo vartojama sąvoka „pavojingumas visuomenei“, kuri 1997 m. priėmus naująjį baudžiamąjį kodeksą buvo pakeista sąvoka „žalingumas visuomenei“, tačiau, anot L. Gardocki, šių sąvokų vartojimas yra sąlyginis ir neturi esminės reikšmės, todėl šiame darbe jos vartojamos kaip sinonimai. GARDOCKI, L. Pojęcie przestępstwa i podziały przestępstw w polskim prawie karnym. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*, 2013, nr. 60, p. 33.

¹⁴⁷ VAIŠVILA, A. *Teisės teorija*. Vilnius: Justitia, 2014, p. 447.

¹⁴⁸ FEDOSIUK, O. Dirbtinis kriminalizavimas kaip teisinės praktikos patologija. *Teisės apžvalga*, 2016, 2(14), p. 29.

pavojingumas asmens, visuomenės ar valstybės egzistencijai nekelia jokių abejonių¹⁴⁹. Sprendžiant dėl tam tikros veikos kriminalizavimo pagrįstumo per pavojingumo prizmę yra vadovojamasi teisinių gėrių svarbos kriterijumi ir jiems keliamo pavojaus pobūdžiu¹⁵⁰, nusikalstamomis pripažįstant tik tokias veikas, kuriomis kėsinama į didžiausias vertybes¹⁵¹, sukeliant jiems atitinkamo masto žalą. Taigi remiantis tokia pavojingumo samprata, veikos pavojingumas pasireiškia ne tik per jos keliamą grėsmę viešajam, bet taip pat ir privačiam interesui, jeigu tie interesai ir jiems keliamo grėsmė yra pakankamai reikšmingi. Kartu pabrėžtina, jog tinkama visuomenės interesų apsauga yra neįmanoma be deramos atskirų jos narių svarbiausių interesų apsaugos, kadangi „viešasis interesas yra labiausiai tipišku ir reikšmingiausių privačių interesų sąveikos, jų kompromiso rezultatas“¹⁵².

Sutinkant, jog „visos veikos, kuriomis pažeidžiami baudžiamojo įstatymo ginami gėriai, tiesiogiai ar netiesiogiai daro žalą ir visai visuomenei bei valstybei“¹⁵³, pripažintina, kad, nors privataus kaltinimo bylose dominuoja privatus interesas, vis dėlto šios veikos „tam tikru aspektu paliečia ir visos visuomenės ar net valstybės interesus“¹⁵⁴. „Privataus kaltinimo forma suponuoja ne tai, kad nusikalstama veika nepažeidžia viešojo intereso, o tai, kad tuo atveju privatus interesas yra svarbesnis, o jo pažeidimas yra reikšmingesnis“¹⁵⁵. Teigiant, jog tokios veikos nekelia jokio pavojaus visuomenei, kartu reikėtų kelti klausimą dėl tų veikų kriminalizavimo pagrįstumo. Todėl kai kurie mokslininkai visuomeninio pavojingumo kriterijaus nelaiko tinkamu pagrindu baudžiamojo proceso diferencijavimui. Lenkų mokslininkas D. Gil yra pažymėjęs, jog bandymas išvelgti baudžiamojo persekiojimo skirtumus žemame veikos pavojingume visuomenei negali pagrįsti privataus kaltinimo proceso specifikos. Teiginys, kad tokios veikos menkai pavojingos visuomenei, yra klaidingas ir netgi žalingas¹⁵⁶. Panašios pozicijos laikosi ir R. Zawlocki. Jo nuomone, privataus kaltinimo veikų specifika yra sąlygota jų saugomų gėrių pobūdžio, kadangi jie yra

¹⁴⁹ ŠVEDAS, G. Veikos kriminalizavimo kriterijai: teorija ir praktika. *Teisė*, 2012, nr. 82, p. 16.

¹⁵⁰ DAMBRAUSKIENĖ, A. *Ultima ratio principio įgyvendinimas kriminalizuojant veikas Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse*: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2017, p. 69–70.

¹⁵¹ PIESLIAKAS, V. *Lietuvos baudžiamoji teisė. Pirmoji knyga*. Vilnius: Justitia, 2009, p. 128.

¹⁵² BARANSKAITĖ, A. *Taikos sutartis baudžiamojoje teisėje*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007, p. 57–58.

¹⁵³ *Ibid.*, p. 54.

¹⁵⁴ DRAKŠAS, R. Dėl kasacinio proceso galimybės privataus kaltinimo bylose. Iš *Globalizacijos iššūkiai baudžiamajai justicijai*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2014, p. 261.

¹⁵⁵ MATUIZIENĖ, E. *Privataus kaltinimo bylų procesas kaip dispozityvumo realizavimo forma*: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014, p. 55.

¹⁵⁶ GIL, D. *Postępowanie w sprawach z oskarżenia prywatnego w polskim procesie karnym*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2011, p. 36.

glaudžiai susiję su konkrečiu asmeniu, tačiau pasikėsinimas į juos yra visuomenėje pripažintų vertybių pažeidimas, todėl vien tik dėl išskirtinai glaudaus ryšio su nukentėjusiuoju jam yra suteikta teisė spręsti dėl tų veikų baudžiamojo persekiojimo¹⁵⁷. Tuo tarpu M. Cieslak teigia, jog veikų, priskirtų prie privataus kaltinimo kategorijos, atveju nukentėjusio asmens „sutikimas“ panaikina tos veikos visuomeninį pavojingumą¹⁵⁸.

Apibendrinant pasakytina, kad veikos pavojingumo viešasis ar privatus pobūdis yra daugiau baudžiamosios teisės mokslui ir teisėkūrai svarbus kriterijus sprendžiant dėl atitinkamos veikos kriminalizavimo tikslingumo, tuo tarpu kaip tam tikros jau kriminalizuotos veikos priskyrimo prie privataus kaltinimo bylų kategorijos kriterijus šis požymis, manytina, turi kur kas mažesnę reikšmę, ypač kalbant apie nukentėjusiojo poreikius ir interesus teisingumo vykdymo procese.

Kitas veikos priskyrimo privataus kaltinimo bylų kategorijai kriterijus – mažesnis nusikalstamos veikos pavojingumas – yra glaudžiai susijęs su jau aptartu kriterijumi, tačiau nagrinėjamos temos kontekste šį požymį verta aptarti per individualaus veikos pavojingumo prizmę, t. y. ar privataus kaltinimo bylų kategorijai priskirtos veikos padaro nukentėjusiam asmeniui mažesnę žalą nei kitos nusikalstamos veikos. Svarbu pažymėti, jog E. Matuizienė, savo disertacijoje privataus kaltinimo instituto tema nagrinėdama abu kriterijus, iš esmės akcentavo nusikalstamų veikų poveikį ir reikšmę visuomenei, per kuriuos pasireiškia valstybės interesus persekioti atitinkamą veiką įvykdžiusius asmenis. Autorė atskyrė viešojo intereso ir pavojingumo visuomenei sąvokas, ir jas analizavo atskirai¹⁵⁹. Pritariant, kad šios sąvokos nėra tapačios, vis dėlto jos abi išreiškia viešąjį klausimo aspektą, tuo tarpu šiame darbe svarbu atsižvelgti į nukentėjusiųjų interesus ir jų įtaką diferencijuojant proceso formą.

„Pavojingumo visuomenei požymis suprantamas kaip objektyvi savybė“¹⁶⁰, kadangi jo lygį galima nustatyti pasitelkiant pavojingumo pobūdžio bei laipsnio kriterijus, tuo tarpu kai kurių veikų pavojingumo lygį asmeniui objektyviai nustatyti praktiškai neįmanoma, nes

¹⁵⁷ GRUSZECKA, D. Tendencje prywatyzacji prawa karnego a ujmowanie społecznej szkodliwości jako podstawy kryminalizacji. *Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego*, 2017, t. 43, p. 145.

¹⁵⁸ *Ibid.*, p. 144.

¹⁵⁹ MATUIZIENĖ, E. *Privataus kaltinimo bylų procesas kaip dispozityvumo realizavimo forma*: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014, p. 52–58. Pavojingumo visuomenei objektyvumas nepaneigia fakto, jog tam tikros veikos visuomeninis pavojingumas yra neišvengiamai susijęs su atitinkamos visuomenės politiniais, socialiniais ir kultūriniais veiksniais ir jų pokyčiais. Žr. pvz.: ŠVEDAS, G. Veikos kriminalizavimo kriterijai: teorija ir praktika. *Teisė*, 2012, nr. 82, p. 13–18.; PIESLIAKAS, V. *Lietuvos baudžiamoji teisė. Pirmoji knyga*. Vilnius: Justitia, 2009, p. 125–130.; GRUSZECKA, D. Tendencje prywatyzacji prawa karnego a ujmowanie społecznej szkodliwości jako podstawy kryminalizacji. *Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego*, 2017, t. 43, p. 140.

¹⁶⁰ *Ibid.*, p. 56.

tai išimtinai subjektyvaus vertinimo dalykas. Nusikalstamos veikos visuomeninio pavojingumo laipsnį atspindi už jos padarymą numatytos sankcijos dydis, tačiau remiantis vien šiuo kriterijumi būtų problemiška vertinti privataus intereso preliminarų pažeidimo lygį. Be to, sankcijų už veikas, kurios Lietuvoje buvo priskirtos privataus bei privačiai viešo kaltinimo bylų kategorijoms, analizė parodė, jog nėra aiškaus kriterijaus, kodėl tam tikra veika priskirta vienai ar kitai kategorijai¹⁶¹. Taigi kyla klausimas, kuo remiantis galima nustatyti, ar konkreti veika asmeniui yra pavojinga bei kodėl jį tai svarbu atsižvelgti sprendžiant baudžiamojo persekiojimo formos klausimą.

Kaip minėta, baudžiamosios teisės teorijoje nusikalstamos veikos pavojingumas paprastai nagrinėjamas kaip visuma, aiškiai neišskiriant pavojaus visuomenei ir asmeniui, preziumuojant, jog jie nulemia vienas kitą. Toks požiūris atspindi ir pagrindinėje baudžiamojo proceso formoje, pagrįsta oficialumo principu, kuris savaime neigia nukentėjusio asmens nuomonę apie jo patirtą skriaudą kaip represinio baudžiamosios teisės mechanizmo įgalinimo pagrindą. Tačiau XX a. antroje pusėje tarptautinių dokumentų pagrindu įvykęs nukentėjusiojo „sugražinimas“ į baudžiamąją justiciją ir pilnateisio baudžiamojo proceso subjekto statuso jam suteikimas bei kompensacinių mechanizmų derinimas su baudžiamosiomis sankcijomis sustiprino privataus intereso vaidmenį sprendžiant dėl baudžiamosios justicijos intervencijos tikslingumo baudžiamojo proceso lygmenyje¹⁶². Privataus kaltinimo institutas šiuo atžvilgiu yra viena iš privačios iniciatyvos baudžiamajame procese realizavimo formų¹⁶³. Nukentėjusio asmens vaidmens stiprinimo tendencijos suteikė galimybę iš naujo pažvelgti į šį institutą, kai kurių mokslininkų laikomu praeities reliktu, rodančiu neužbaigtą baudžiamosios teisės valstybinimo procesą¹⁶⁴, ir įvertinti jo poreikį per nukentėjusiųjų interesų prizmę.

Būtent nukentėjusio asmens interesų apsauga yra grindžiami trys pagrindiniai nusikalstamų veikų priskyrimo privataus kaltinimo bylų kategorijai kriterijai: teisinių santykių specifika, nukentėjusiojo požiūris į nusikalstamą veiką bei antrinės viktimizacijos tikimybė. Kaip bendrą jų bruožą galima nurodyti daugelio mokslininkų pabrėžiamą aplinkybę, jog atitinkamų nusikalstamų veikų atveju baudžiamasis persekiojimas be

¹⁶¹ GODA, G. Oficialumo principas ir jo išimties Lietuvos baudžiamajame procese. Iš *Lietuvos Respublikos baudžiamajam kodeksui – 10 metų*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2011, p. 375.

¹⁶² GRUSZECKA, D. Tendencje prywatyzacji prawa karnego a ujmowanie społecznej szkodliwości jako podstawy kryminalizacji. *Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego*, 2017, t. 43, p. 134–139.

¹⁶³ *Ibid.* D. Gruszecka, be privataus kaltinimo, nurodo dar kelis institutus, būdingus privatinei teisei, kurie buvo perkelti į baudžiamąjį procesą, pvz. susitaikymas bei mediacija.

¹⁶⁴ NOWIKOWSKI, I. Interes społeczny jako powód zmiany trybu ścigania (zagadnienia wybrane). *Teka Kom. Praw.* — *OL PAN*, 3, 2010, p. 150.

nukentėjusio asmens sutikimo gali sukelti pastarajam daugiau žalos nei pats, teisės požiūriu nusikalstamas, veiksmas¹⁶⁵, t. y. tam tikrais atvejais būtent baudžiamasis procesas kelia esminį pavojų nukentėjusiojo teisėms ir interesams, dėl to savaime negali atitikti jo poreikių. A. Swiatlowski tai vadina „laime per prievartą“¹⁶⁶. Tokiu būdu nukentėjusiojo nuomonė tampa ne tik veikos pavojingumo matu, bet ir jos baudžiamumo sąlyga, kas reiškia, jog privataus kaltinimo veikų baudžiamumas yra ne absoliutus, o hipotetinis, sąlyginis¹⁶⁷. E. Matuizienė netgi nurodė, kad „nukentėjusiojo santykis su prieš jį nukreipta veika įeina į nusikaltimo sudėties elementus“¹⁶⁸. Vis dėlto, pripažįstant kai kurių veikų asmeninį pobūdį ir tuo nulemtą poreikį atsižvelgti į nukentėjusiojo nuomonę dėl baudžiamąjo persekiojimo tikslingumo, atskiri nurodytų kriterijų aspektai verčia abejoti, ar privataus kaltinimo institutas yra vienintelis ir labiausiai tinkamas reagavimo į neteisėtą elgesį būdas.

Pripažįstama, jog „didelė dalis privataus kaltinimo sferai priskiriamų nusikalstamų veikų padaroma asmeninių konfliktų metu, dėl asmeninių priežasčių“¹⁶⁹. Reikia pažymėti, jog sąvoka „konfliktas“ yra dažnai sutinkama kalbant apie veikas, priskirtinas privataus kaltinimo procesui, kai tuo tarpu kitų nusikalstamų veikų atžvilgiu tokio apibrėžimo vengiama. Čia verta prisiminti jau minėtą N. Christie požiūrį į nusikaltimą kaip aukos ir kaltininko konfliktą, kurį pasisavino profesionalūs teisininkai, kas iš esmės pakeitė ir patį nusikalstamos veikos suvokimą. Konfliktas savo esme suponuoja didesnę ar mažesnę abiejų šalių indėlį į kilusius nesutarimus, tuo tarpu baudžiamajoje teisėje paprastai yra aiški takoskyra tarp nusikalstamą veiką įvykdžiusio ir nuo jos nukentėjusio asmens, kuri baudžiamajame procese dar labiau išryškėja, priimdama dviejų tarpusavyje konkuruojančių proceso šalių formą. Privataus kaltinimo veikų priskyrimas prie išimtinai asmeninių konfliktų kategorijos lemia, jog tos veikos nėra suvokiamos kaip **tikros** nusikalstamos veikos ir atitinkamai abejojama dėl jų kriminalizavimo pagrįstumo. Tačiau nepaisant to, kad toks požiūris iš dalies sumenkina kaltininko neteisėtų veiksmų reikšmę, kartu skatina ieškoti alternatyvių reagavimo būdų, pirmiausia orientuotų į konflikto sprendimą, o ne kaltininko

¹⁶⁵ Pavyzdžiui: MATUIZIENĖ, E. *Privataus kaltinimo bylų procesas kaip dispozityvumo realizavimo forma*: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014; GODA, G. *Vertybiniai prioritetai baudžiamajame procese*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2014; GIL, D. *Postępowanie w sprawach z oskarzenia prywatnego w polskim procesie karnym*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2011.

¹⁶⁶ GIL, D. *Postępowanie w sprawach z oskarzenia prywatnego w polskim procesie karnym*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2011, p. 35.

¹⁶⁷ *Ibid.*, p. 19.

¹⁶⁸ MATUIZIENĖ, E. *Privataus kaltinimo bylų procesas kaip dispozityvumo realizavimo forma*: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S), Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014, p. 63.

¹⁶⁹ *Ibid.*, p. 59.

nubaudimą.

Kaip minėta, vienas iš pagrindinių privataus kaltinimo šalininkų argumentų yra paremtas prielaida, jog baudžiamasis procesas aptariamų veikų atžvilgiu, užuot apginęs pažeistus nukentėjusiojo interesus, gali padaryti jam dar didesnę žalą. Manytina, kad baudžiamąjo proceso inicijavimo *ex officio* kontekste ši prielaida yra teisinga, tačiau būtų klaidinga ją taikyti siekiant pagrįsti privataus kaltinimo bylų proceso pranašumą prieš įprastą baudžiamąjo proceso formą. Teigiama, jog teisminis procesas nėra palankus konflikto išsprendimui, kadangi jo pagrindinis tikslas yra nustatyti, ar buvo padarytas teisės pažeidimas, ir tuo pagrindu jį nuteisti ar išteisinti, o ne išsiaiškinti tikrąsias konflikto priežastis, jas pašalinti ir tuo remiantis siekti šalių sutarimo. Tokiu būdu teismo sprendimai, užuot pašalinę konfliktą, dažnai jį tik pagilina, kas nėra priimtina asmenims, kuriuos sieja nuolatiniai šeimos ar kaimynystės ryšiai¹⁷⁰. Be to, tam įtakos gali turėti ir nukentėjusiajam viešojo kaltinimo procese suteikiamų teisių pobūdis, kadangi egzistuoja požiūris, jog tokia procese nukentėjusio asmens interesai gali būti valstybės palaikomi tik tiek, kiek jie neprieštaruoja nusikaltimų kontrolės tikslams bei netrukdo teisėsaugos institucijų veiklai¹⁷¹. Nukentėjusysis tokiu būdu yra pozicionuojamas kaip vien nusikaltėlio persekiojimu ir griežtu nubaudimu suinteresuotas asmuo. Tuo tarpu mažiau reikšmingų valstybės požiūriu nusikalstamų veikų atveju aukos prigimtis yra vertinama labiau teigiamai, kaip asmens, sugėbančio atleisti patirtą skriaudą¹⁷². Tokia prielaida remiasi vien tuo, kad privataus kaltinimo procese nukentėjusysis (privatus kaltintojas) gali bet kuriuo momentu susitaikyti su kaltinamuoju. Šią galimybę optimistiškai vertina ir E. Matuizienė, teigdama, jog tai „leidžia privačiam kaltintojui siekti ne vien kaltininko baudžiamąjo persekiojimo, bet ir savo procesine veikla siekti nusikalstamos veikos padarinių minimizavimo, socialinės įtampos, sukeltos nusikalstama veika, sumažinimo, optimalaus konflikto išsprendimo“¹⁷³. Tačiau įvertinus atskiras abiejų proceso formų nuostatas ir jų taikymo praktiką kyla abejonių dėl tokio kategoriško vertinimo pagrįstumo.

Visų pirma, klaidinga teigti, jog viešojo kaltinimo procese nukentėjusiojo procesinė veikla gali būti orientuota tik į kaltininko nubaudimą. Toks reikalavimas neatitiktų baudžiamosios teisės humanizavimo tendencijų bei siekio, kad proceso metu būtų visiškai

¹⁷⁰ GMURZYŃSKA, E., MOREK, R. *Mediacje. Teoria i praktyka*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2014, p. 28.

¹⁷¹ KULESZA, C. *Rola pokrzywdzonego w procesie karnym w swietle ustawodawstwa i praktyki wybranych krajow zachodnich*. Białystok: Temida 2, 1995, p. 85.

¹⁷² *Ibid.*, p. 255.

¹⁷³ MATUIZIENĖ, E. *Privataus kaltinimo bylų procesas kaip dispozityvumo realizavimo forma: daktaro disertacija*. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014, p. 86.

pašalinti nusikalstamos veikos materialiniai ir emociniai padariniai, o teismo nuosprendis prisidėtų prie teisinės santarvės atkūrimo¹⁷⁴. Nepaisant to, kad BPK 44 straipsnio 10 dalis nustato nukentėjusiojo teisę reikalauti, kad būtų nustatytas ir teisingai nubaustas nusikalstamą veiką padaręs asmuo, jis nėra įpareigotas tai daryti. Tokios nukentėjusiojo teisės kaip teisė teikti įrodymus (BPK 28 str. 2 d.), inicijuoti tam tikrų proceso veiksmų atlikimą (BPK 178 str. 2 d.) ar prašyti pakeisti kaltinime nurodytą nusikalstamos veikos kvalifikavimą (BPK 256 str.), nors iš esmės skirtos pasunkinti įtariamojo (kaltinamojo) padėtį (tikėtina, jog dažniausiai tuo tikslu ir yra naudojamos), tačiau tai nėra imperatyvas, todėl nukentėjęs asmuo gali, pvz., teikti įtariamojo atsakomybę švelninančius įrodymus, prašyti sušvelninti veikos kvalifikavimą ar tiesiog elgtis pasyviai, nepaisant to, kad tokiu būdu jis „trukdys“ persekiojimo ar kaltinimo veiklai.

Nukentėjusiojo alternatyvaus veikimo galimybės apribotos pareiga duoti parodymus, kadangi jis (nukentėjusysis) neturi teisės atsisakyti to daryti, be to, kaip ir liudytojas, atsako už melagingus parodymus (BPK 28 str. 3 d.). Tačiau jei asmuo, traukiamas baudžiamojon atsakomybėn, yra nukentėjusiojo šeimos narys ar artimasis giminaitis, pastarasis gali neduoti parodymų arba neatsakyti į kai kuriuos pateiktus klausimus (BPK 82 str. 2 d.). Nors ši nuostata taikytina labai siauram asmenų ratui, vis dėlto turint omenyje minėtą privataus kaltinimo veikų asmeninį pobūdį ir dažną kilusio konflikto subjektų artimą tarpusavio ryšį, nukentėjusio asmens atsisakymas duoti parodymus taip pat gali prisidėti prie kilusio konflikto užglaistymo ar jo padarinių minimizavimo.

Daugiausiai galimybių taikiai išspręsti konfliktą, pasireiškusį nusikalstamos veikos padarymu, teoriškai suteikia BK 38 straipsnyje numatytas atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės nukentėjusiajam ir kaltininkui susitaikius institutas. Viena vertus, šio instituto įtvirtinimas siejamas su humanizmo, teisingumo, atsakomybės diferencijavimo ir bausmės individualizavimo principų realizavimu, derinant juos su „nukentėjusio nuo nusikalstamos veikos asmens apsauga, jo pažeistų teisių, laisvių ir teisėtų interesų atkūrimu“¹⁷⁵. Taikant šį institutą įsijungia kriminalinės bausmės tikslingumo vertinimas iš nukentėjusio asmens pozicijos, tuo pačiu pripažįstant, jog realios bausmės taikymas atskirais atvejais nėra tinkamas būdas pažeistoms nukentėjusiojo teisėms atkurti. Tačiau tiek mokslininkai, tiek praktikai skeptiškai vertina teigiamą susitaikymo instituto, tokia forma, kokia jis įtvirtintas

¹⁷⁴ GODA, G., KAZLAUSKAS, M., KUCONIS, P. *Baudžiamojo proceso teisė*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2011, p. 16.

¹⁷⁵ BARANSKAITĖ, A. *Taikos sutartis baudžiamojoje teisėje*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007, p. 34–40.

BK 38 str., įtaką sprendžiant kilusį konfliktą bei atstatant asmenų tarpusavio santykius. Yra pabrėžiama, jog dažnu atveju realaus susitaikymo, pagrįsto tarpasmeninio konflikto priežasčių identifikavimu, jų pašalinimu ar bent minimizavimu bei orientuoto į ateityje kylančių baudžiamųjų konfliktų prevenciją, neįvyksta. Toks formalus susitaikymas „neturi jokio tarpasmeninio emocinio (atgailos ir atleidimo) aspekto ir <...> dažnai tėra derybos dėl neturtinės žalos atlyginimo dydžio, o sprendimą „susitaikyti“ nukentėjęs asmuo priima įvertinęs perspektyvas greitai gauti jį tenkinantį žalos atlyginimą“¹⁷⁶. Pastarąjį aspektą akcentuoja ir R. Ažubalytė, nurodydama, jog tokia padėtis baudžiamojo proceso rėmuose yra priimtina ir net pageidautina, kadangi susitaikymas kaip psichologinis aktas (procesas) nėra baudžiamojo proceso tikslas, be to, pačios aukos kaip pagrindinį susitaikymo tikslą nurodo būtent greito žalos atlyginimo siekį, o ne kaltininko atsiprašymą¹⁷⁷. Mokslininkės teigimu, šalys „neprivalo susitaikyti, bet turi susitarti dėl abiem priimtinausių konflikto išsprendimo sąlygų“, tuo tarpu psichologinio pobūdžio aspektai turėtų būti atskiro mediacijos proceso uždavinys¹⁷⁸.

Pripažintina, kad tam tikrais atvejais, daugiausia turtinio pobūdžio bylose, toks formalus susitaikymas, iš esmės pasireiškiantis vien materialiu patirtos žalos atlyginimu, nukentėjusiajam iš tikrųjų yra naudingas ir geriausiai užtikrinantis jo interesus. Tačiau teigtina, jog tai turi prasmę tik tuomet, kai šalių nesieja nuolatiniai santykiai, nes priešingu atveju baudžiamojo proceso nutraukimas formaliai susitaikius gali dar labiau pagilinti įsiplieskusį konfliktą. Pavyzdžiui, smurto artimoje aplinkoje atveju dalis ekspertų bei praktikų yra išreiškę susirūpinimą dėl mediacijos taikymo tokio pobūdžio bylose, kas atsispindi ir Jungtinių Tautų Organizacijos dokumentuose, kuriuose teigiama, kad derybų šalys nėra lygiavertės, kadangi auka dažnai yra priklausoma nuo kaltininko, ir atitinkamai turi blogesnes pozicijas sudarant kompromisinį susitarimą, be to, „tokios procedūros gali didinti moterų smurto aukų pažeidžiamumą“¹⁷⁹. Todėl susitaikymo institutas smurto artimoje aplinkoje bylose turėtų būti taikomas itin atsargiai, pasitelkiant šios srities profesionalą, kadangi „nesėkmės atveju aukai gali grėsti pakartotinis partnerio smurtavimas, nuo kurio ją

¹⁷⁶ MICHAILOVIČ, I., et al. *Atkuriamojo teisingumo perspektyvos Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos teisės institutas, 2014, p. 209.

¹⁷⁷ AŽUBALYTĖ, R. Susitarimas (susitaikymas) viešojo kaltinimo bylose kaip viena iš diskrecinio baudžiamojo persekiojimo formų. *Jurisprudencija*, 2006, 6 (84), p. 37.

¹⁷⁸ *Ibid.*, p. 38.

¹⁷⁹ MICHAILOVIČ, I., et al. *Atkuriamojo teisingumo perspektyvos Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos teisės institutas, 2014, p. 160–162.

būtina apsaugoti taikant kaltininko atžvilgiu atitinkamas teises priemones¹⁸⁰. Tuo tarpu Lietuvoje susitaikymo institutas yra labai populiarus, tame tarpe ir smurto artimoje aplinkoje bylose. Kaip rodo statistika, „atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės BK 38 straipsnio pagrindu sudaro daugumą visų atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės atvejų“¹⁸¹. Pavyzdžiui, 2016 m. iš 6117 Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos apygardų prokuratūrose nutrauktų tyrimų, 4810 buvo nutraukta BPK 212 straipsnio 1 dalies 5 punkto pagrindu¹⁸², t. y. pritaikius BK 38 straipsnį. Minėtos BPK normos pritaikymo atvejų padidėjimas nuo 2012 m.¹⁸³, kai įsigaliojo Lietuvos Respublikos apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas bei pareigūnų polinkis taikyti susitaikymo institutą, ne visada įvertinant su tuo susijusią riziką¹⁸⁴, ypač fizinio skausmo sukėlimo ar nežymaus sveikatos sutrikdymo (BK 140 str.) atvejais (daugiau nei pusė tokių tyrimų yra nutraukiami asmenims susitaikius ir (ar) nukentėjusiesiems pakeitus parodymus)¹⁸⁵, leidžia daryti prielaidą, kad didelė dalis visų susitaikymo atvejų yra būtent bylose dėl smurto artimoje aplinkoje. Tai, jog toks susitaikymas dažnai neatneša teigiamų rezultatų, rodo kriminologinio recidyvo rodikliai – 2018 m. iš 513 asmenų, pakartotinai padariusių nusikalstamą veiką, 94 iš jų, t. y. daugiau nei 18%, prieš tai buvo atleisti pritaikius BK 38 straipsnį¹⁸⁶. Visa tai parodo, kad, viena vertus, egzistuoja poreikis ir noras taikyti mažiau represines poveikio priemones nusikaltusiems asmenims, kartu užtikrinant nukentėjusių asmenų interesus, tačiau baudžiamajame procese

¹⁸⁰ MICHAILOVIČ, I., *et al. Atkuriamojo teisingumo perspektyvos Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos teisės institutas, 2014, p. 162.

¹⁸¹ *Ibid.*, p. 204.

¹⁸² Informatikos ir ryšių departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos statistinės ataskaitos „Duomenys apie nusikalstamų veikų tyrimo rezultatus Lietuvos Respublikos prokuratūrose (Forma_LRGP)“ [interaktyvus; žiūrėta 2019-02-17]. Prieiga per internetą: <https://www.ird.lt/lt/paslaugos/nusikalstamu-veiku-zinybinio-registro-nvzr-paslaugos/ataskaitos-1/nusikalstamumo-ir-ikiteisminių-tyrimu-statistika-1/view_item_datasource?id=1557&datasource=4671&page=3>.

¹⁸³ Nuo 2678 atvejų 2011 m. iki 5622 2012 m. Informatikos ir ryšių departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos statistinės ataskaitos „Duomenys apie nusikalstamų veikų tyrimo rezultatus Lietuvos Respublikos prokuratūrose (Forma_LRGP)“ [interaktyvus; žiūrėta 2019-02-17]. Prieiga per internetą: <https://www.ird.lt/lt/paslaugos/nusikalstamu-veiku-zinybinio-registro-nvzr-paslaugos/ataskaitos-1/nusikalstamumo-ir-ikiteisminių-tyrimu-statistika-1/view_item_datasource?id=2769&datasource=7042&page=3>.

¹⁸⁴ ADUTAVIČIŪTĖ, M. *Nusikaltimų aukų teisių direktyva: naujas požiūris į artimųjų smurto aukas*. Vilnius: Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2014, p. 24.

¹⁸⁵ SKĖRYTĖ, J. Daugiau kaip pusė tyrimų dėl smurto artimoje nutraukiama, politikai išvelgia prokurorų klaidas. [interaktyvus; žiūrėta 2019-02-17]. Prieiga per internetą: <<http://www.bns.lt/topic/1911/news/53136465/>>.

¹⁸⁶ Informatikos ir ryšių departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos statistinės ataskaitos „Duomenys apie ikiteisminio tyrimo įstaigose užregistruotas nusikalstamas veikas, įtariamus (kaltinamus) asmenis nusikalstamų veikų padarymų, susijusių su smurtu artimoje aplinkoje (FORMA SMURTAS-IT)“. [interaktyvus; žiūrėta 2019-02-17]. Prieiga per internetą: <https://www.ird.lt/lt/paslaugos/nusikalstamu-veiku-zinybinio-registro-nvzr-paslaugos/ataskaitos-1/nusikalstamumo-ir-ikiteisminių-tyrimu-statistika-1/view_item_datasource?id=7641&datasource=31238>.

tam nėra sudarytos pakankamos sąlygos.

Tenka pripažinti, kad susitaikymo procese nedalyvaujant nešališkam, į konflikto išsprendimą orientuotam trečiajam asmeniui, sunku kalbėti apie socialiniu, psichologiniu ir moraliniu požiūriais kokybišką susitaikymo procesą nepriklausomai nuo to, ar procesas vyksta viešojo ar privataus kaltinimo tvarka. Nepaisant to, jog privataus kaltinimo institutas pozicionuojamas kaip sudarantis palankias sąlygas konflikto šalims taikiai išspręsti ginčą, nėra pagrindo teigti, kad susitaikymo procedūra, kuri buvo taikoma privataus kaltinimo procese, yra vertingesnė nuo susitaikymo BK 38 straipsnio pagrindu. Nepaneigiant formalaus pobūdžio skirtumų tarp susitaikymo instituto ir taikinamojo posėdžio, kuriuos pagrindai nurodo E. Matuizienė (pvz., susitaikymo besąlygiškumas, privataus kaltintojo sprendimo susitaikyti absoliutumas)¹⁸⁷, nei vienas iš šių taikaus ginčo sprendimo būdų nėra orientuotas į visapusišką šalių santykių atkūrimą bei nusikalstamo elgesio prevenciją. Tokią išvadą leidžia daryti taikinamajam posėdžiui taikytas teisinis reguliavimas ir jo praktinis įgyvendinimas.

Taikinamasis posėdis buvo reglamentuotas BPK 413 straipsnyje¹⁸⁸. Pagrindine šio straipsnio nuostata laikytina 2 dalis, kuri iš esmės nusako visą procedūros eigą: „Taikinamasis posėdis prasideda teisėjo pranešimu apie nukentėjusiojo skundo ar jo teisėto atstovo pareiškimo turinį ir kvietimu susitaikyti. Po to pasisako nukentėjusysis ir (ar) jo teisėtas atstovas, ir nusikalstamos veikos padarymu kaltinamas asmuo. Jeigu šie asmenys susitaiko, procesas dėl skundo nutraukiamas“. Jau vien iš pateiktos teisės normos galima spręsti apie taikinamojo posėdžio formalų pobūdį. Posėdžio metu nebuvo skatinamas prasmingesnis šalių dialogas, kurio metu jos galėtų konstruktyviai išsakyti savo nuoskaudas bei lūkesčius, ir tokiu būdu ieškoti optimalaus konfliktinės situacijos sprendimo varianto. Ši procedūra buvo „labiau skirta šalių susitaikymui (jeigu jis įvyksta dar iki šio posėdžio) įforminti ir atitinkamiems procesiniams sprendimams priimti, o ne realiai susitaikymo procedūrai“¹⁸⁹. Nurodytas teisinis reguliavimas taip pat verčia abejoti teisėjo, kaip šalių „taikintojo“, vaidmeniu. Abejotina, ar nuostatą, kad posėdžio pradžioje teisėjas kviečia šalis susitaikyti galima traktuoti kaip reiškiančią, jog, anot E. Matuizienės, teisėjui buvo pavesta taikinimo funkcija ir „jis turėjo imtis priemonių nukentėjusįjį ir nusikalstamos veikos

¹⁸⁷ MATUIZIENĖ, E. *Privataus kaltinimo bylų procesas kaip dispozityvumo realizavimo forma*: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S), Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014, p. 149.

¹⁸⁸ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (2017 m. liepos 1 d. redakcija). *Valstybės žinios*, 2002, nr. 37-1341.

¹⁸⁹ MICHAILOVIČ, I., et al. *Atkuriamojo teisingumo perspektyvos Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos teisės institutas, 2014, p. 218.

padarymu kaltinamą asmenį sutaisyti taikinamajame posėdyje¹⁹⁰. Teoriniu lygmeniu, atsižvelgiant į privataus kaltinimo šalininkų deklaruojamą siekį pirmiausia sutaisyti konfliktuojančius asmenis¹⁹¹, buvo galima svarstyti galimybę tiesiogiai įtvirtinti teisėjo pareigą aktyviai siekti šalių susitaikymo, tačiau tokiu atveju atsirastų kitos problemos, susijusios su teisėjo nešališkumu bei kompetencijos stoka¹⁹². Pernelyg įkyrus siūlymas susitaikyti galėtų būti vertinamas šalių kaip neteisėtas spaudimas ir nepasitikėjimo teisingumu pagrindas. Lietuvoje veikęs reglamentavimas, kaip minėta, tiesiogiai neįtvirtino aktyvaus teisėjo vaidmens taikant proceso šalis, todėl tikėtina, jog, panašiai kaip Lenkijos proceso atveju, taikinamajame posėdyje teisėjo aktyvumas apsiribodavo dviem klausimais: ar norite taikytis? bei ar norite pasirašyti formalų susitarimą? Šalims nesutikus, teisėjas automatiškai nustatydavo teisiamojo posėdžio datą¹⁹³. Veiksmingai susitaikymo procedūrai tam tikrais atvejais galimai trukdydavo ir šalių atstovų dalyvavimas, kuriems taikus ginčo išsprendimas dažnai nėra parankus¹⁹⁴. Tikėtina, kad šios aplinkybės turėjo įtakos tam, jog tik nedidelė dalis bylų (nuo 13 iki 29 proc.) baigdavosi oficialiai susitaikius¹⁹⁵. Išvardyti aspektai verčia abejojti taikinamojo posėdžio tikslingumu, ypač turint omenyje, kad šalys galėjo susitaikyti ir teismo bylos nagrinėjimo metu, ir toks susitaikymas iš esmės niekuo nesiskyrė nuo taikinamojo posėdžio metu pasiekto susitarimo.

Europos Tarybos rekomendacijose bei mokslininkų darbuose deklaruojamas poreikis ieškoti alternatyvų tradiciniam baudžiamajam procesui, kartu skatinant baudžiamojo konflikto šalių dialogą, gali būti pasiektas tik tuomet, kai tokia procese nebus skatinama šalių priešprieša. Rungtyniškumas, be abejonės, yra svarbus baudžiamojo proceso principas, padedantis teisingam bylos išsprendimui, tačiau yra žalingas tuomet, kai siekiama šalių santykių normalizavimo. Dėl privataus kaltinimo bylų specifikos šalių supriešinimas tokia procese tik be reikalo pagilina konfliktą, kadangi baudžiamojo proceso inicijavimas neretai būna motyvuotas ne tiek realiai patirtos žalos, kiek susikaupusių nuoskaudų, įžeistų jausmų ir ambicijų bei sieko visa tai išsakyti, teismo pagalba pasiekti savo teisybę¹⁹⁶. O. Fedosiuk

¹⁹⁰ MATUIZIENĖ, E. Kai kurie privataus kaltinimo teisės įgyvendinimo aspektai. *Visuomenės saugumas ir viešoji tvarka*, 2013, nr. 10, p. 96.

¹⁹¹ *Ibid.*, p. 95.

¹⁹² *Ibid.*, p. 96–97.

¹⁹³ GIL, D. *Postępowanie w sprawach z oskarżenia prywatnego w polskim procesie karnym*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2011, p. 204–205.

¹⁹⁴ *Ibid.*, p. 199.

¹⁹⁵ MICHAILOVIČ, I., et al. *Atkuriamojo teisingumo perspektyvos Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos teisės institutas, 2014, p. 220.

¹⁹⁶ MATUIZIENĖ, E. *Privataus kaltinimo bylų procesas kaip dispozityvumo realizavimo forma: daktaro disertacija*. Socialiniai mokslai, teisė (01 S), Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014, p. 59.

teigia, kad privataus kaltinimo institutas sudaro galimybę linkusiam konfliktuoti asmeniui laisvai reikšti nepagrįstus kaltinimus, remiantis emocijomis be išankstinės kontrolės ikiteisminio tyrimo pavidalu¹⁹⁷. Tokie privačiam kaltintojui priskiriami apibūdinimai sumenkina jo, kaip nukentėjusio nuo nusikalstamos veikos asmens, poziciją ir skatina nepasitikėjimą juo, o tai savo ruožtu sudaro palankias sąlygas apkaltintam asmeniui pareikšti priešpriešinį kaltinimą.

Priešpriešinio skundo (kaltinimo) pateikimo galimybė sunkiai dera su siekiu sutaikyti ginčo šalis. Mokslininkai šį institutą apibūdina kaip kaltinamojo gynybos priemonę ar net teisės būti išklausytam įgyvendinimą¹⁹⁸, kuris optimizuoja, pagreitina procesą¹⁹⁹. Pastarasis aspektas yra labiausiai kritikuojamas, kadangi „sujungus pirminį ir priešpriešinį kaltinimus į vieną procesą, tas pats asmuo tuo pat metu yra ir nukentėjusysis, ir kaltinamasis“²⁰⁰, o tai sukelia daug praktinių problemų. Pavyzdžiui, kyla sunkumų užtikrinant savęs nekaltinimo teisę, atsakomybės už melagingus parodymus taikymą, kadangi priešpriešiniai kaltinimai yra tarpusavyje susiję ir apklausiant apie vieną veiką neišvengiamai kils klausimų ir dėl kitos²⁰¹. Tai reiškia, kad iš esmės abi šalys gali meluoti arba būti pasyvios, kas labai apsunkina tiesos nustatymą ir atitinkamai teisingo sprendimo priėmimą, ypač jei trūksta kitų įrodymų.

Vis dėlto svarbiausiu priešpriešinio kaltinimo trūkumu laikytina neigiama įtaka nukentėjusiajam. Pasak M. Poliwka-Pacana, kaltintojo ir kaltinamojo vaidmenų persipynimas tame pačiame procese sumažina realiai nukentėjusių asmenų teisinę apsaugą²⁰². Visų pirma, nukentėjusiam asmeniui būnant kartu ir kaltintoju, ir kaltinamuoju kur kas sunkiau susigaudyti proceso eigoje, kadangi padvigubėja procesinių teisių ir pareigų, kurie ne visada dera tarpusavyje²⁰³. Su tuo iš dalies susijusi ir atstovavimo teisme problematika, kadangi nukentėjusiajam (privačiam kaltintojui), remiantis BPK 55 straipsnio 2 dalimi, gali atstovauti ne tik advokatas ar advokato padėjėjas, bet taip pat ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar teisėjo leidimu – ir kitas aukštąjį teisinį išsilavinimą turintis asmuo. Tuo tarpu įgaliotuoju

¹⁹⁷ FEDOSIUK, O. Dirbtinis kriminalizavimas kaip teisinės praktikos patologija. *Teisės apžvalga*, 2016, 2(14), p. 39–40.

¹⁹⁸ MATUIZIENĖ, E. *Privataus kaltinimo bylų procesas kaip dispozityvumo realizavimo forma*: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S), Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014, p. 163.

¹⁹⁹ GIL, D. *Postępowanie w sprawach z oskarżenia prywatnego w polskim procesie karnym*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2011, p. 175.

²⁰⁰ MATUIZIENĖ, E. *Privataus kaltinimo bylų procesas kaip dispozityvumo realizavimo forma*: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S), Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014, p. 164.

²⁰¹ *Ibid.*, p. 164–165.

²⁰² GIL, D. *Postępowanie w sprawach z oskarżenia prywatnego w polskim procesie karnym*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2011, p. 176.

²⁰³ *Ibid.*, p. 182.

kaltinamojo atstovu, t. y. gynėju, gali būti išimtinai advokatas arba advokato padėjėjas (BPK 17 str. 2 d.). Tai reiškia, jog privataus kaltinimo atstovu *a priori* negalėjo būti teisininkas, nepraktikuojantis advokato veiklos, kadangi visada išliko galimybė, kad asmuo, prieš kurį pareikštas kaltinimas, pateiks priešpriešinį skundą, ir nukentėjusysis taps kartu ir kaltinamuoju, kas galėjo sukelti ne tik formalių (pasirinktas atstovas neatitinka gynėjui keliamų kriterijų), bet ir praktinio pobūdžio problemų. Teisininkui, neužsiimančiam advokato veikla, tikėtina, būtų sunku tinkamai įgyvendinti gynėjo pareigas, juo labiau, kad jos persipina su kaltinimo funkcijomis.

Dviejų nukentėjusiųjų buvimas procese baudžiamąjį procesą iš esmės transformuoja į civilinį, kuriame pareikštas priešiškinis, ir šalys įrodinėja vienas kito kaltę. Kartu tai reiškia, jog tikrojo nukentėjusiojo iš esmės nėra, kadangi potencialiai dėl kiekvieno iš jų gali būti priimtas apkaltinamasis nuosprendis. Pastaroji aplinkybė, viena vertus, gali dar labiau paaštrinti konfliktą ir galutinai sukiršinti asmenis, tačiau kai kuriais atvejais pateiktas priešpriešinis kaltinimas bei apkaltinamojo nuosprendžio grėsmė gali veikti kaip spaudimo priemonė pirminiam kaltintojui, skatinantį atsiimti kaltinimą ir taikiai užbaigti procesą²⁰⁴. Tokiu būdu kilęs teisinis konfliktas tarp šalių formaliai yra išspręstas, tačiau abejotina, kad baime grįstą susitaikymą galima vadinti tinkamu nukentėjusiojo interesų gynimu.

Esminė sąžiningo baudžiamojo proceso sąlyga yra proceso dalyvių galimybė įgyvendinti jiems suteiktas teises ir vykdyti nustatytas pareigas. Įtvirtinęs privataus kaltinimo institutą, įstatymų leidėjas sudarė nukentėjusiam asmeniui plačias aktyvaus veikimo galimybes, tačiau suteiktos teisės, nulemtos privataus kaltinimo proceso specifikos, kartu įgyja ir procesinių pareigų statusą bei padidina nukentėjusiojo atsakomybę. Būtent atsakomybės aspektu privataus kaltintojo statusas ženkliai skiriasi nuo nukentėjusiojo viešojo kaltinimo procese. Kaip pažymėjo E. Matuizienė, „privatus kaltintojas pats atsakingas už veiksmingą kaltinimo funkcijos įgyvendinimą ir savo teisių gynybą“, o jo klaidos, skirtingai nei nukentėjusiojo, turi lemiamą įtaką proceso eigai²⁰⁵. Akivaizdu, jog toli gražu ne kiekvienas nukentėjęs asmuo yra pajėgus savarankiškai vykdyti baudžiamąjį persekiojimą, todėl įstatyme buvo numatyti atitinkami saugikliai, užtikrinantys pažeidžiamiesiems asmenims valstybės subjektų pagalbą.

²⁰⁴ GIL, D. *Postępowanie w sprawach z oskarżenia prywatnego w polskim procesie karnym*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2011, p. 205.

²⁰⁵ MATUIZIENĖ, E. *Privataus kaltinimo bylų procesas kaip dispozityvumo realizavimo forma*: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S), Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014, p. 102.

Pagrindinės nuostatos šiuo aspektu buvo įtvirtintos BPK 409 straipsnyje²⁰⁶. Šio straipsnio pirmoji dalis nustatė prokuroro pareigą pradėti baudžiamąjį procesą tuo atveju, jei nusikalstama veika turi visuomeninę reikšmę arba nukentėjęs asmuo dėl svarbių priežasčių negali ginti teisėtą savo interesų. Pažymėtina, kad identiška nuostata yra įtvirtinta ir BPK 167 straipsnio 2 dalyje, kas reiškia, jog nurodyti kriterijai taip pat turi lemiamą reikšmę sprendžiant dėl prokuroro pareigos pradėti baudžiamąjį procesą nesant nukentėjusio asmens ar jo teisėto atstovo pareiškimo privačiai viešo kaltinimo byloje, todėl jie išlieka svarbūs ir panaikinus privataus kaltinimo institutą. Dėl šios priežasties nusikalstamos veikos visuomeninės reikšmės bei nukentėjusio asmens negalėjimo ginti savo interesų kriterijai bus plačiau aptarti kitame skyriuje, šioje dalyje apžvelgiant tik privačiam kaltinimui būdingus ypatumus.

Dėl specifinio privačiam kaltinimui būdingo priešpriešinio skundo instituto, taikant BPK 409 straipsnio 1 ir 2 dalių normas galėjo būti nepagrįstai apribojamos tikros nusikalstamos veikos aukos galimybės ginti pažeistas teises. Prieš tai aptariant priešpriešinio kaltinimo institutą, buvo nurodyti neigiami aspektai pirmajam pareiškėjui, tačiau, kaip pagrįstai pažymėjo M. Lipczyńska, ne visada tas, kuris pirmas apkaltino, yra nekaltas, ir ne visada mažiau kaltas nei jo apkaltintas asmuo²⁰⁷. Remiantis šiuo požiūriu, analogiškai galima teigti, jog tam tikrais atvejais būtent asmuo, pateikęs priešpriešinį skundą, galėjo turėti ribotas galimybes ginti savo teisėtus interesus ir/ar viešasis interesus reikalavo, kad prokuroras įstotų į bylą jo pusėje. BPK tokia galimybė tiesiogiai nebuvo numatyta, taip pat nebuvo išspręsti kiti procesiniai klausimai, susiję su prokuroro įsitraukimu į privataus kaltinimo procesą, kuriame pareikštas priešpriešinis skundas, pvz., dėl priešpriešinių kaltinimų išskyrimo į atskirus procesus sąlygų. Prokurorui, remiantis BPK 409 straipsnio 2 dalimi, *de facto* pradėjus ginti vienos iš konfliktuojančių šalių interesus, galėjo susidaryti paradoksali situacija, kai iš vienos pusės procesas iš privataus kaltinimo pereina į viešą, tačiau procese lieka pateiktas priešpriešinis kaltinimas, kurį ir toliau palaiko pats nukentėjusysis. Atrodytų, optimaliausias variantas būtų, remiantis BPK 234 straipsnio 4 dalimi, išskirti bylą į du atskirus procesus, iš kurių vienas vyktų pagal valstybinio, kitas – pagal privataus kaltinimo taisyklės. Tačiau, turint omenyje, kad priešpriešiniai kaltinimai yra tarpusavyje susiję ir jų pagrindas yra vienas konkretus įvykis, atskiras jų nagrinėjimas pagal

²⁰⁶ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (2017 m. liepos 1 d. redakcija). *Valstybės žinios*, 2002, nr. 37-1341.

²⁰⁷ GIL, D. *Postępowanie w sprawach z oskarżenia prywatnego w polskim procesie karnym*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2011, p. 205.

skirtingas procesų taisyklės, visų pirma, apsunkintų abiejų nukentėjusiųjų kaltės laipsnio nustatymą, antra, konkrečioje situacijoje viešąjį interesą gali sudaryti ne tiek pagalba nukentėjusiam asmeniui, o poreikis tiksliai nustatyti nusikalstamo įvykio aplinkybes, neperimant vienos iš šalių pozicijos²⁰⁸.

Svarbi baudžiamojo proceso, vykstančio pagal valstybinio kaltinimo taisyklės, dalis yra ikiteisminis tyrimas, kurio pagrindinis tikslas – surinkti duomenis, reikalingus bylai teisingai išspręsti. Privataus kaltinimo procese ikiteisminis tyrimas nebuvo atliekamas, kadangi šiai kategorijai priskiriamos veikos vertinamos kaip akivaizdžios, todėl jų tyrimas daugeliu atvejų nereikalauja specialių žinių ir priemonių panaudojimo, o pagrindinis informacijos šaltinis tokiose bylose yra liudytojų parodymai²⁰⁹. Toks požiūris, apibūdinantis privataus kaltinimo veikas kaip nesudėtingas, buvo kritikuojamas tiek teisėjų, tiek nukentėjusiųjų interesų gynėjų. R. Drakšo teigimu, „nuo nusikalstamų veikų nukentėjusių asmenų teisės ir galimybės privataus kaltinimo bylose nustatyti visas nusikalstamos veikos aplinkybes, palyginti su ikiteisminio tyrimo pareigūnų galimybėmis, yra ribotos dažnai ne tik dėl finansinių galimybių, bet ir dėl biurokratinio valstybės aparato darbuotojų požiūrio į privačių asmenų prašymus, liudytojų materialinio ar kitokio priklausomumo nuo kaltininko, nenoro dalyvauti teisiniame procese“²¹⁰. Panašios pozicijos laikosi ir rusų mokslininkė E. Petrova, kuri kritiškai įvertino situaciją, kai įstatymas įpareigoja nukentėjusįjį tam tikrais atvejais vykdyti kaltinimo funkciją bei savarankiškai rinkti įrodymus, tačiau nesuteikia tam reikalingų priemonių ir įgaliojimų²¹¹. Taip pat ne mažiau svarbus neigiamai veikiantis aspektas yra nukentėjusio asmens teisinių žinių stoka. „Auka turi pati aiškintis, kaip rinkti ir panaudoti duomenis, kad jie būtų laikomi gautais teisėtu būdu, ir būtų galima juos panaudoti kaip įrodymus. Kai nesi profesionalas toje srityje, tai yra ganėtinai sudėtinga“²¹². Savo ruožtu teisėjai nuogąstauja, jog dėl neatlikto ikiteisminio tyrimo bylos aplinkybės dažnai yra labai neaiškios, teismui sudėtinga nustatyti tiesą ir priimti teisingą sprendimą²¹³. Visos šios

²⁰⁸ GIL, D. *Postępowanie w sprawach z oskarżenia prywatnego w polskim procesie karnym*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2011, p. 195.

²⁰⁹ MATUIZIENĖ, E. *Privataus kaltinimo bylų procesas kaip dispozityvumo realizavimo forma*: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014, p. 62.

²¹⁰ DRAKŠAS, R. Dėl kasacinio proceso galimybės privataus kaltinimo bylose. Iš *Globalizacijos iššūkiai baudžiamajai justicijai*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2014, p. 263.

²¹¹ ПЕТРОВА, Н. *Частное и субсидиарное обвинение*. Самара: Самарский университет, 2004, p. 123–137.

²¹² PUŠINAITYTĖ, O. Privataus kaltinimo proceso panaikinimas kuo – tai naudinga? [interaktyvus; žiūrėta 2019-03-17]. Prieiga per internetą: <<http://nplc.lt/privataus-kaltinimo-proceso-panaikinimas-kuo-tai-naudinga/>>.

²¹³ MICHAILOVIČ, I., et al. *Atkuriamojo teisingumo perspektyvos Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos teisės institutas, 2014, p. 220.; GODA, G. Oficialumo principas ir jo išimtys Lietuvos baudžiamajame procese. Iš *Lietuvos*

aplinkybės iš dalies lėmė aukštą išteisinimo lygį²¹⁴.

Be abejo, įstatymų leidėjas buvo numatęs tam tikrus saugiklius, padedančius užtikrinti, kad sudėtingais atvejais nukentėjusysis galėtų pasinaudoti valstybės institucijų pagalba renkant bylai reikšmingus duomenis. BPK 409 straipsnio 4 dalyje buvo įtvirtinta, jog ikiteisminis tyrimas dėl privataus kaltinimo veikų atliekamas bendra tvarka, jeigu nusikalstamos veikos padarymu įtariamasis asmuo nėra žinomas²¹⁵. Be to, BPK 414 straipsnio 2 dalis numatė teismo teisę pavesti prokurorui per nustatytą laikotarpį ištirti bylos aplinkybes, kurių teismas negali savarankiškai nustatyti. Pastaroji norma buvo kritikuojama dėl kelių aspektų. Visų pirma, buvo abejojama, ar teismas, pavesdamas prokurorui (ankstesnėje redakcijoje – ikiteisminio tyrimo įstaigai)²¹⁶ nustatyti bylai svarbias aplinkybes, nevykdo jam nebūdingos baudžiamojo persekiojimo funkcijos. Be to, tokie teismo veiksmai galėtų kelti klausimą dėl teismo nešališkumo. Lietuvos Respublikos Konstitucinis teismas (toliau – Konstitucinis Teismas, Teismas) 2006 m. sausio 16 d. nutarime paneigė minėtus teiginius ir neįžvelgė nagrinėjamos normos prieštaravimo Konstitucijai, pažymėdamas, jog ši nuostata yra reikalinga tam, kad tam tikrais atvejais teismas turėtų galimybę tinkamai įgyvendinti iš Konstitucijos kylančią teismo priedermę nustatyti objektyvią tiesą ir teisingai išspręsti bylą, tačiau teismas, duodamas pavedimus, „turi veikti taip, kad nebūtų sudaryta prielaidų manyti, jog teismas yra šališkas“²¹⁷.

Teismo teise pavesti ištirti bylos aplinkybes, t. y. iš esmės dalinai atlikti ikiteisminį tyrimą, buvo abejojama ir dėl galimybės ja piktnaudžiauti. G. Godos teigimu, neigiamas psichologinis teisėjų nusiteikimas privataus kaltinimo bylų atžvilgiu galėjo skatinti labai dažnai naudotis šia teise, kadangi nebūtų sunku pagrįsti, jog „ikiteisminio tyrimo atlikimas

Respublikos baudžiamajam kodeksui – 10 metų. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2011, p. 376.

²¹⁴ MICHAILOVIČ, I., et al. *Atkuriamojo teisingumo perspektyvos Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos teisės institutas, 2014, p. 219–220.

²¹⁵ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (2017 m. liepos 1 d. redakcija). *Valstybės žinios*, 2002, nr. 37-1341.

²¹⁶ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (2002 m. kovo 14 d. redakcija). *Valstybės žinios*, 2002, nr. 37-1341.

²¹⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 131 straipsnio 4 dalies (2001 m. rugsėjo 11 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 234 straipsnio 5 dalies (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 244 straipsnio 2 dalies (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 407 straipsnio (2003 m. birželio 19 d. redakcija), 408 straipsnio 1 dalies (2002 kovo 14 d. redakcija), 412 straipsnio 2 ir 3 dalių dalies (2002 kovo 14 d. redakcija), 413 straipsnio 5 dalies (2002 kovo 14 d. redakcija), 414 straipsnio 2 dalies (2002 kovo 14 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir dėl pareiškėjo – Šiaulių rajono apylinkės teismo prašymų ištirti, ar Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 410 straipsnis dalies (2002 kovo 14 d. redakcija) neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2006, nr. 7-254.

padėtų byloje priimti teisėtą ir pagrįstą sprendimą²¹⁸. Tokia tendencija yra pristatyta ir privataus kaltinimo instituto panaikinimo aiškinamajame rašte, kuriame pažymima, jog „net ir šmeižimo atveju yra dažnai atliekami ikiteisminio tyrimo veiksmai, siekiant nustatyti nusikalstamą veiką padariusį asmenį“²¹⁹. Vis dėlto aiškinamajame rašte pateiktas pavyzdys nėra visai korektiškas, kadangi, kaip minėta, tuo atveju, kai nusikalstamą veiką padaręs asmuo nebuvo žinomas, ikiteisminis tyrimas byloje buvo atliekamas bendra tvarka remiantis BPK 409 straipsnio 4 dalimi, be atskiro teismo pavedimo.

Tai, kad negalėjimas nustatyti asmens, galimai padariusio privataus kaltinimo tvarka nagrinėjamą nusikalstamą veiką, yra svarbi kliūtis ginti savo pažeistas teises, pažymėjo ir Konstitucinis Teismas. Minėtame 2006 m. nutarime Teismas nurodė, jog BPK 409 straipsnio 3 dalis (2004 m. liepos 8 d. redakcija) tik patikslina 409 straipsnio 1 dalyje nustatytą prokuroro pareigą pradėti baudžiamąjį procesą, nustatant konkrečią svarbią priežastį, dėl kurios asmuo negali ginti teisėtą savo interesų²²⁰. Tokia BPK 409 straipsnio 4 dalies interpretacija suponuoja, jog atlikus ikiteisminį tyrimą ir nustačius veikos padarymu įtariamą asmenį, procesas ir toliau turėjo vykti pagal bendrąsias proceso taisykles, prokurorui surašant kaltinamąjį aktą bei palaikant teisme valstybinį kaltinimą. Tačiau pačioje BPK 409 straipsnio 4 dalies normoje *expressis verbis* to nebuvo nurodyta, dėl ko susiformavo nevienoda šios nuostatos taikymo praktika. Pavyzdžiui, 2009 m. Vilniaus apygardos teismas, remdamasis *inter alia* minėtu Konstitucinio Teismo nutarimu, nurodė, jog „jeigu nuo nusikalstamos veikos, nurodytos LR BPK 407 straipsnyje, nukentėjusio R. Š. pažeistos teisės ir teisėti interesai buvo pradėti ginti bendra tvarka, buvo pradėtas ikiteisminis tyrimas, bendra tvarka šis procesas ir turėjo būti užbaigtas“²²¹. Tuo tarpu vėlesnėse nutartyse teismų praktika šiuo

²¹⁸ GODA, G. Oficialumo principas ir jo išimtys Lietuvos baudžiamajame procese. Iš *Lietuvos Respublikos baudžiamajam kodeksui – 10 metų*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2011, p. 387.

²¹⁹ Aiškinamasis raštas dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 3, 22, 57, 58, 256, 293, 312, 317, 320, 322 ir 324 straipsnių pakeitimo, 34 straipsnio ir XXX skyriaus pripažinimo netekusiais galios ir Baudžiamojo kodekso 139, 140, 148, 152, 154, 165, 168, 188, 313 straipsnių pakeitimo įstatymo projekto. [interaktyvus; žiūrėta 2019-03-21]. Prieiga per internetą <<https://e-seimas.lrs.lt>>.

²²⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 131 straipsnio 4 dalies (2001 m. rugsėjo 11 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 234 straipsnio 5 dalies (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 244 straipsnio 2 dalies (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 407 straipsnio (2003 m. birželio 19 d. redakcija), 408 straipsnio 1 dalies (2002 kovo 14 d. redakcija), 412 straipsnio 2 ir 3 dalių dalies (2002 kovo 14 d. redakcija), 413 straipsnio 5 dalies (2002 kovo 14 d. redakcija), 414 straipsnio 2 dalies (2002 kovo 14 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir dėl pareiškėjo – Šiaulių rajono apylinkės teismo prašymų ištirti, ar Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 410 straipsnis dalies (2002 kovo 14 d. redakcija) neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2006, nr. 7-254.

²²¹ Vilniaus apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyrius. 2009 m. gegužės 12 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-357-495-2009.

klausimu pasikeitė, ką galima konstatuoti iš 2015 m. Vilniaus bei Panevėžio apygardos teismų nutarčių, kuriose pažymėta, kad „tuo atveju, jei nėra žinomas galimai nusikalstamą veiką padaręs asmuo, ar nėra žinomi pakankami identifikavimui asmens duomenys, kurie pagal LR BPK 412 straipsnio 2 dalį yra privalomi pateikiant skundą dėl baudžiamojo proceso privataus kaltinimo tvarka pradėjimo, nukentėjęs asmuo kreipiasi į ikiteisminio tyrimo įstaigą, kurios pareigūnams identifikavus kaltinamą asmenį, nukentėjęs gali kreiptis į teismą privataus kaltinimo tvarka“²²². Teoriniu požiūriu, pritartina pastarajai pozicijai, kadangi pagrįsta vertinti įpareigojimą atlikti ikiteisminį tyrimą siekiant nustatyti nusikalstamą veiką padariusį asmenį „kaip instrumentą, padedantį nukentėjusiam asmeniui įgyvendinti privataus kaltinimo teisę nustatant nusikalstamą veiką padariusį asmenį“²²³. Tam tikrų panašumų galima surasti situacijoje, kai privataus kaltinimo tvarka baudžiamajon atsakomybės buvo traukiamas imunitetą nuo baudžiamosios atsakomybės turintis asmuo. Generalinis prokuroras tokiu atveju įgyvendina savo pareigą kreiptis dėl imuniteto panaikinimo. Kai tai įvyksta ir kompetentinga institucija leidžia patraukti asmenį baudžiamajon atsakomybėn, nukentėjusiajam nelieka procesinių kliūčių byloje palaikyti privatų kaltinimą²²⁴. Atitinkamai atlikus ikiteisminio tyrimo veiksmus ir nustatant asmenį, galimai padariusį nusikalstamą veiką, nelikdavo priežasčių, dėl kurių nukentėjęs asmuo negalėtų įgyvendinti privataus kaltinimo teisės, o „nesant priežasties, t. y. negalėjimo tinkamai ginti pažeistas teises, išnyksta ir padarinys – prokuroro pareiga pradėti baudžiamąjį procesą“²²⁵. Vis dėlto iš nusikalstamos veikos aukos perspektyvos, turint omenyje jau patirtus išgyvenimus, sukeltus pirminės viktimizacijos, toks „blaškymasis“ galėjo būti papildomo streso ir psichologinės įtampos priežastis.

Apibendrinant pateiktus esminius privataus kaltinimo bruožus, darytina išvada, jog šis

²²² Vilniaus apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyrius. 2015 m. vasario 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-233-628/2015; Panevėžio apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyrius. 2015 m. kovo 31 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-102-185/2015.

²²³ MATUIZIENĖ, E. *Privataus kaltinimo bylų procesas kaip dispozityvumo realizavimo forma*: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S), Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014, p. 110.

²²⁴ Tiek doktrinoje, tiek teismų praktikoje nebuvo vieningos nuomonės šiuo klausimu. Tokią situaciją buvo siūloma spręsti įvairiais būdais, pvz. suteikiant privačiam kaltintojui pačiam kreiptis dėl imuniteto panaikinimo arba remiantis BPK 409 str. 1 d. konstatuoti, kad tokiu atveju asmuo dėl svarbių priežasčių negali ginti teisėtą savo interesų, tačiau abu variantai sulaukė kritikos. Žr. MATUIZIENĖ, E. *Privataus kaltinimo bylų procesas kaip dispozityvumo realizavimo forma*: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S), Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014, p. 110–116.; JURKA, R. Imuniteto įveikimas privataus kaltinimo bylų procese: esama būklė ir perspektyvos. Iš *Globalizacijos iššūkiai baudžiamajai justicijai*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2014; GODA, GODA, G. *Vertybiniai prioritetai baudžiamajame procese*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2014, p. 193–194.

²²⁵ JURKA, R. Imuniteto įveikimas privataus kaltinimo bylų procese: esama būklė ir perspektyvos. Iš *Globalizacijos iššūkiai baudžiamajai justicijai*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2014, p. 254.

institutas neatitiko jam keliamų reikalavimų. Nusikalstamų veikų priskyrimas šiai kaltinimo formai nebuvo pakankamai pagrįstas, deklaruojamas konfliktuojančių šalių sutaikymo siekis nebuvo tinkamai įgyvendinamas dėl kompetentingų asmenų stokos, o priešpriešinio kaltinimo galimybė sudarė sąlygas asmenų ginčui tik dar labiau išsipliekti. Neretai sudėtingas duomenų rinkimo ir įrodinėjimo procesas nukentėjusiam asmeniui, neturinčiam reikiamos kompetencijos, be profesionalaus atstovo pagalbos buvo kliūtis, neleidžianti veiksmingai ginti pažeistas teises. Vis dėlto būtų klaidinga teigti, kad privačios iniciatyvos idėja baudžiamajame procese turėtų būti apribota. Tam tikri privataus kaltinimo aspektai, kaip buvo minėta aiškinamajame rašte, turėtų būti išsaugoti ir plėtojami bei tobulinami, todėl panaikinus šį institutą turėtų būti ieškoma alternatyvų, leidžiančių veiksmingai užtikrinti nukentėjusių asmenų interesus, kartu atsižvelgiant į visuomenės ir valstybės poreikius bei saugumą.

3. Privataus kaltinimo instituto alternatyvos

3.1. Užsienio šalių praktika

Dauguma užsienio valstybių, kurių baudžiamasis procesas yra paremtas oficialumo principu, vis dėlto numato nemažai išimčių, leidžiančių, esant nustatytoms sąlygoms, nevykdyti baudžiamojo persekiojimo standartine forma. Proceso formų diferenciaciją bei alternatyvų apkaltinamajam nuosprendžiui paieškas pagrįstai galima laikyti vienais iš esminių baudžiamojo proceso raidos tendencijų bei baudžiamosios politikos formavimo krypčių²²⁶. R. Ažubalytės teigimu, tam įtakos turėjo keletas veiksnių: mokslo, ypač kriminologijos, įžvalgos apie baudžiamųjų įstatymų poveikį nusikalstamumui, žmogaus teisių primato prieš valstybę tvirtėjimas bei pragmatiškas valstybės požiūris į nusikalstamumo kontrolę ir teisingumo vykdymą baudžiamosiose bylose²²⁷. Šie veiksniai minimi ir jau aptartose Europos Tarybos rekomendacijose, kuriose, atsižvelgiant į baudžiamųjų bylų skaičiaus didėjimą, ilgą proceso trukmę bei poreikį atsižvelgti į aukos ir kaltininko interesus, skatinama proceso formų bei alternatyvių procedūrų įvairovė²²⁸. Toliau bus aptariamos proceso formų variacijos, kuriose vienu ar kitu būdu pasireiškia privataus subjekto, pirmiausia nukentėjusiojo, aktyvumas.

Kaip minėta, seniausia baudžiamojo proceso forma laikytinas privataus kaltinimo procesas, kuris dabar kartais apibūdinamas kaip praeities reliktas²²⁹. Tačiau nepaisant kritikos, šis institutas išlieka Europos, ypač Rytų ir Vidurio, valstybių teisinėse sistemose. Iš Lietuvos kaimyninių valstybių privatus kaltinimas panaikintas tik Latvijoje ir Estijoje, tuo tarpu Lenkijos, Rusijos ir Baltarusijos baudžiamojo proceso įstatymuose ši kaltinimo forma vis dar numatyta, nors ir skiriasi taikymo apimtis bei procedūra.

Rusijos mokslininkų darbuose privataus kaltinimo institutas yra pakankamai išsamiai išnagrinėtas įvairiais aspektais: aptartos teorinės prielaidos, nusikalstamų veikų priskyrimo šiai kategorijai klausimai, įrodinėjimo ir baudžiamojo persekiojimo vykdymo ypatumai, etc.

²²⁶ AŽUBALYTĖ, R. Baudžiamojo proceso raidos tendencijos: formų diferenciacija. Iš *Globalizacijos iššūkiai baudžiamajai justicijai*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2014, p. 229–237.

²²⁷ *Ibid.*, p. 237.

²²⁸ 1987 m. rugsėjo 17 d. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. R (87) 18 dėl baudžiamosios justicijos sistemos supaprastinimo; 1999 m. rugsėjo 15 d. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. R (99) 19 dėl mediacijos baudžiamosiose bylose. JURKA, R.; MELNIČENKO, S.; RANDAKEVIČIENĖ, I. *Pagrindinės Europos Tarybos rekomendacijos baudžiamojo proceso srityje*. Vilnius: Eugrimas, 2006, p. 59–77; 145–153.

²²⁹ GODA, G. *Vertybiniai prioritetai baudžiamajame procese*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2014, p. 189.

Pastaruosius 20 metų šiai temai analizuoti buvo paskirtos virš dešimt disertacijų²³⁰. Tokiam šios temo populiarumui, kaip teigiama pačiuose darbuose, turėjo įtakos pasikeitęs teisinis reguliavimas, pagal kurį naujajame 2001 m. Rusijos baudžiamojo proceso kodekse (toliau – Rusijos BPK), skirtingai nei sovietiniame baudžiamojo proceso įstatyme, privatus kaltinimas tapo ne tik proceso forma su tam tikrais ypatumais, bet taip pat aktyvios nukentėjusio asmens procesinės veiklos išraiška²³¹. Šis aspektas yra teigiamai vertinamas mokslininkų, kadangi tokiu būdu bent iš dalies panaikinama valdžios organų, pirmiausia prokuratūros ir teismų, baudžiamojo persekiojimo vykdymo monopolija, kurią dar XIX a. I. Fojnickij vadino „didžiausiu blogiu“²³². Dėl šios priežasties privatus kaltinimas, kaip viena iš neoficialaus kaltinimo formų, rusų mokslininkų dažnai nagrinėjama *inter alia* žmogaus teisių užtikrinimo kontekste bei kaip tam tikra demokratijos išraiškos forma²³³, todėl, nepaisant trūkumų, neabejojama šio instituto reikalingumu. Tačiau toliau pateikiama Rusijos baudžiamojo proceso normų, reglamentuojančių privatų kaltinimą, analizė leidžia teigti, jog vis dėlto šis institutas nėra geriausias nukentėjusiųjų teisių užtikrinimo būdas.

Rusijoje privataus kaltinimo tvarka nagrinėjamos tik trys nusikalstamos veikos: nesunkus sveikatos sutrikdymas (Rusijos BK 115 str. 1 d.), sumušimas (116¹ str.) ir šmeižimas (128¹ str. 1 d.) (Rusijos BPK 20 str. 2 d.)²³⁴. Privataus kaltinimo bylas Rusijoje nagrinėja taikos teisėjas, kuriam teisingos bylos dėl nusikaltimų, už kuriuos maksimali laisvės atėmimo bausmė neviršija 3 metų (su išimtimis) (Rusijos BPK 31 str. 1 d.). Pagrindiniai Rusijos privataus kaltinimo proceso ypatumai atitinka Lietuvoje veikusio instituto bruožus (pvz., privataus kaltintojo pareigos, priešpriešinio skundo teisė, susitaikymo galimybė), tačiau paminėtini ir keli pakankamai svarbūs skirtumai. Visų pirma, šalių susitaikymui Rusijos privataus kaltinimo procese skiriamas minimalus dėmesys ir apsiriboja teisėjo pareiga išaiškinti konflikto šalims, jog tokia galimybė egzistuoja, o šalims pateikus

²³⁰ Pavyzdžiui: ХАРЧЕНКО, И. *Проблемы уголовного преследования, осуществляемого в частном порядке, в российском уголовном судопроизводстве*: диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Волгоград: Волгоградская академия МВД России, 2004; ЖИРОВА, М. *Особенности доказывания по делам частного обвинения*: диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Самара: Самарский государственный университет, 2012; КОРЯКИН, А. *Институт частного обвинения в уголовном судопроизводстве*: диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Омск: Сургутский государственный университет, 2016.

²³¹ ЖИРОВА, М. *Особенности доказывания по делам частного обвинения*: диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Самара: Самарский государственный университет, 2012, p. 3.

²³² ФОЙНИЦКИЙ, И. Курс уголовного судопроизводства. Т. 2. Санкт-Петербург: Альфа, 1996, p. 171.

²³³ ПЕТРОВА, Н. *Частное и субсидиарное обвинение*. Самара: Самарский университет, 2004, p. 68.

²³⁴ Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации (с изменениями и дополнениями). 2001, № 174-ФЗ. [interaktyvus; žiūrėta 2019-04-18]. Prieiga per internetą < http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34481/>.

pareiškimą dėl susitaikymo, automatiškai nutraukti procesą (Rusijos BPK 319 str. 5 d.). Taigi šalims iš esmės net nėra suteikiama galimybė susitikti iki bylos nagrinėjimo pradžios ir aptarti susidariusią padėtį dalyvaujant trečiajam asmeniui. Be to, tai reiškia, jog susitaikymo motyvai teisėjui nėra žinomi, jis neturi jokių galimybių daryti įtaką šalių apsisprendimui arba patikrinti, pvz., ar susitaikymas nėra kaltinamojo spaudimo ar kitokių neteisėtų veiksmų pasekmė. Verta paminėti V. Stepanovos išsakytą nuomonę, jog kaltinimo atsisakymo atveju teisėjas turėtų išsiaiškinti tokio sprendimo motyvus ir įsitikinti jo savanoriškumu²³⁵, kas galėtų būti pritaikoma ir susitaikymo atveju. Tuo tarpu numatytas reglamentavimas sudaro pagrindą teigti, kad Rusijoje privataus kaltinimo institutas net formaliai nėra orientuotas į taikų ginčo sprendimą.

Remiantis Rusijos BPK 319 straipsnio 1 dalies 2 punktu ir 4 dalies 1 punktu, kaltinamuoju privataus kaltinimo procese negali būti asmuo, turintis teisinę neliečiamybę. Tokiu atveju nukentėjusio asmens pareiškimas perduodamas įgaliotoms ikiteisminio tyrimo institucijoms ir jos sprendžia dėl baudžiamojo persekiojimo vykdymo. Be to, Rusijos BPK taip pat numato atitinkamų ikiteisminio tyrimo įstaigų pareigūnų teisę pradėti tyrimą dėl Rusijos BPK 20 straipsnio 1 dalyje nurodytų veikų, jei nukentėjęs asmuo dėl savo priklausomumo, neįgalumo ar kitokių priežasčių negali ginti savo teisių bei teisėtų interesų. Prie kitų priežasčių yra priskiriami ir atvejai, kai nukentėjusiajam nėra žinomi asmens, padariusio nusikalstamą veiką, duomenys (20 str. 4 d.).

Privataus kaltinimo tvarka nagrinėjamų nusikalstamų veikų sąrašas Baltarusijoje yra ženkliai didesnis. Jam priklauso tokios veikos kaip, pvz., nežymus kūno sužalojimas, įžeidimas, šmeižimas, veikos, kuriomis pažeidžiamas privataus gyvenimo neliečiamumas, pvz., susižinojimo slaptumo pažeidimas, įvaikinimo paslapties atskleidimas, taip pat turtinio pobūdžio veikos priklausomai nuo žalos dydžio bei subjekto (Baltarusijos BPK 26 str. 2 d.)²³⁶. Pats privataus kaltinimo procesas iš esmės vyksta pagal tokias pačias taisykles kaip ir Rusijoje, todėl nėra prasmės plačiau nagrinėti šį klausimą.

Kur kas svarbiau atkreipti dėmesį į Baltarusijoje bei kitose valstybėse, pvz., Lenkijoje, Vokietijoje, Ispanijoje įtvirtintą subsidiarinio kaltinimo institutą. Subsidiarinis

²³⁵ СТЕПАНОВА, В. Отказ частного обвинителя от обвинения как основание прекращения уголовного судопроизводства по делам частного обвинения. [interaktyvus; žiūrėta 2019-04-18]. Prieiga per internetą <<https://cyberleninka.ru/article/n/otkaz-chastnogo-obvinitelya-ot-obvneniya-kak-osnovanie-prekrascheniya-ugolovnogo-sudoproizvodstva-po-delam-chastnogo-obvneniya>>.

²³⁶ Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь (с изменениями и дополнениями). 1999, № 295-3. [interaktyvus; žiūrėta 2019-04-18]. Prieiga per internetą <<http://etalonline.by/document/?regnum=hk9900295>>.

kaltinimas rusų mokslininkų yra priskiriamas vienai iš neoficialaus kaltinimo formų. I. Fojnickij yra pateikęs tokias privataus asmens dalyvavimo baudžiamajame procese formas: 1) pagrindinis kaltinimas, palaikomas privataus kaltinimo procese; 2) papildomas kaltinimas – šalia pagrindinį kaltinimą palaikančio valstybinio kaltintojo byloje aktyviai dalyvauja ir privatus asmuo, kuriam suteiktas šalies procesinis statusas bei galimybės savarankiškai ginti savo poziciją; 3) subsidiarinis (pakeičiantis) kaltinimas – privatus asmuo įgyja teisę dalyvauti procese kaltintojo pozicijoje valstybiniam kaltintojui atsisakius kaltinimo²³⁷. Pateiktas skirstymas buvo kritikuojamas bei tikslinamas kitų mokslininkų²³⁸. Pavyzdžiui, E. Petrova, iš esmės pritarlama I. Fojnickiui, vis dėlto atsisakė skirstymo į tris rūšis ir pasirinko dvinarį skirstymo būdą priklausomai nuo privataus asmens dalyvavimo procese savarankiškumo: pagrindinis kaltinimas, kai neoficialaus kaltintojo veikla nėra ribojama valstybinių subjektų, bei subsidiarinis kaltinimas, kai privataus asmens veikla ribojama valstybinių kaltinimą palaikančių subjektų procesinių sprendimų²³⁹. Vis dėlto analizuojant pastarojo dešimtmečio Rusijos mokslininkų darbus nukentėjusio asmens dalyvavimo baudžiamajame procese tema, galima teigti, jog sąvokos „subsidiarinis“ bei „papildomas“ naudojamos kaip sinonimai, kadangi pirmuoju žodžiu apibūdinamos tiek situacijos, kai nukentėjęs vykdo kaltinimą kartu su prokuroru, tiek atvejai, kai prokuroras atsisako kaltinimo, ir nukentėjęs įgyja teisę savarankiškai disponuoti kaltinimu²⁴⁰. Tas pats pasakytina ir apie lietuvių autorius²⁴¹.

Būtent pastaroji subsidiarinio kaltinimo forma yra įteisinta Baltarusijos baudžiamajame procese. Remiantis Baltarusijos BPK 293 straipsnio 8 dalimi, tuo atveju, jei valstybinis kaltintojas visiškai ar iš dalies atsisakė kaltinimo, nukentėjęs, civilinis ieškovas ar jų atstovai, nesutikdami su tokiu sprendimu, turi teisę savarankiškai palaikyti kaltinimą. Tokiu atveju asmuo įgyja privataus kaltintojo statusą (Baltarusijos BPK 50 str. 1 d.)²⁴², tačiau teigiama, jog jo palaikomas kaltinimas yra viešas arba, remiantis baudžiamojo

²³⁷ ФОЙНИЦКИЙ, И. Курс уголовного судопроизводства. Т. 2. Санкт-Петербург: Альфа, 1996, р. 171.

²³⁸ ПЕТРОВА, Н. *Частное и субсидиарное обвинение*. Самара: Самарский университет, 2004, р. 154–157.

²³⁹ *Ibid.*, р. 158.

²⁴⁰ Pavyzdžiui: ВЕТРОВА, Г. Субсидиарное обвинение и принцип состязательности. *Юридические науки*, 2017, р. 32–36; ФОМЕНКО, А. Субсидиарное обвинение как форма защиты прав потерпевшего. *Бизнес в законе*, 2009, № 5, р. 168–170; ЛАПАТНИКОВ, М. Перспективы субсидиарного обвинения в российском уголовном процессе. [interaktyvus; žiūrėta 2019-04-18]. Prieiga per internetą <<http://xn----7sbbaj7auwnffhk.xn--p1ai/article/6349>>.

²⁴¹ MATUIZIENĖ, E. *Privataus kaltinimo bylų procesas kaip dispozityvumo realizavimo forma: daktaro disertacija*. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014, р. 67–69.

²⁴² Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь (с изменениями и дополнениями). 1999, № 295-3. [interaktyvus; žiūrėta 2019-04-18]. Prieiga per internetą <<http://etalonline.by/document/?regnum=hk9900295>>.

ieškinio koncepcija, tai yra subsidiarinis baudžiamasis ieškinys²⁴³. Toks privataus asmens palaikomo kaltinimo vertinimas kelia tam tikrų abejonų. Pats faktas, jog nukentėjusysis, net prokurorui atsisakius kaltinimo ir pasitraukus iš proceso, apsisprendžia savarankiškai palaikyti kaltinimą, rodo jo didelį suinteresuotumą, visų pirma, kaltininko nubaudimu, be to, nusikalstama veika padarytos žalos mastą pačiam nukentėjusiajam. Pagrįsta manyti, kad nukentėjusysis, tapęs pagrindiniu kaltintoju, atstovauja išimtinai savo interesams, kadangi valstybė, prokuroro asmenyje, nusprendė, kad konkrečiu atveju viešasis interesas nėra pažeistas. Kartu tai reiškia visišką nukentėjusio asmens atliekamų procesinių veiksmų savanoriškumą, kadangi jie yra sąmoningai nukreipti į savo asmeninių interesų gynimą, kas viešojo kaltinimo procese ne visada įmanoma įgyvendinti. Iš dalies sutiktina su literatūroje išsakoma pozicija, jog nukentėjusiajam nustatyti įpareigojimai, netgi suteiktos teisės, tam tikra apimtimi yra skirtos pirmiausia sklandžiam baudžiamajam persekiojimui užtikrinti, nukentėjusį asmenį traktuojant kaip informacijos šaltinį, dažnai neatsižvelgiant į jo nuomonę vienu ar kitu klausimu²⁴⁴. Tačiau nepaisant nurodytų trūkumų, manytina, kad savarankiškas teisių gynimas baudžiamajame procese vis dėlto nėra geriausias sprendimas ir gali būti pagrįstas tik išimtiniais atvejais. Optimaliausiu sprendimu šiuo atveju turėtų būti būdų, kuriais užtikrinamas kokybiškas teisių gynimo prasme nukentėjusio asmens dalyvavimas procese, paieška, nepaneigiant bendradarbiavimo su teisėsaugos institucijomis būtinybės.

Vienu iš tokių būdų laikytinas papildomo arba gretutinio kaltinimo institutas. Jis, kaip minėta, įtvirtintas Lenkijos bei Vokietijos baudžiamojo proceso įstatymuose. Lenkijoje papildomo (gretutinio)²⁴⁵ kaltintojo statusą bei veiklos principus nustato Lenkijos baudžiamojo proceso kodekso (toliau – Lenkijos BPK) III dalies 5 skyrius. Jame nurodyta, jog nukentėjusysis viešojo kaltinimo bylose gali dalyvauti kaip gretutinis kaltintojas šalia valstybinio kaltintojo arba, jei pastarasis kaltinimo atsisako, savarankiškai palaikyti kaltinimą (Lenkijos BPK 53 str., 54 str. 2 d.)²⁴⁶. Apie savo dalyvavimą gretutinio kaltintojo statuse nukentėjusysis turi pareikšti iki teismo nagrinėjimo pradžios (54 str. 1 d.). Be to, prokurorui pakartotinai atsisakius pradėti ikiteisminį tyrimą arba jį nutraukus, nukentėjęs asmuo gali savarankiškai pateikti į teismą kaltinamąjį aktą, tačiau tokiu atveju privalomas

²⁴³ МЫТНИК, П. Поддержание потерпевшим обвинения: право или обязанность. [interaktyvus; žiūrėta 2019-04-18]. Prieiga per internetą <<http://center-bereg.ru/j2756.html>>.

²⁴⁴ ТАРНАВСКИЙ, О. Процессуальная деятельность лиц, пострадавших от совершения преступления, по делам частного-публичного обвинения. *Вестник ОГУ*, 2012, №3 (139), p. 190–194.

²⁴⁵ Lenkijoje naudojama sąvoka *oskarżyciel posiłkowy* pažodžiui galima išversti kaip „pagalbinis kaltintojas“.

²⁴⁶ Kodeks postępowania karnego Rzeczypospolitej Polski (ze zmianami i dopelnieniami). *Dziennik ustaw*, 1997, nr. 89. [interaktyvus; žiūrėta 2019-04-23]. Prieiga per internetą <<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970890555/U/D19970555Lj.pdf>>.

atstovo, atitinkančio nustatytus kriterijus, dalyvavimas (55 str. 1, 2 d.). Prokuroras bet kuriuo metu gali įstoti į bylą, pradėtą pagal nukentėjusiojo pateiktą kaltinamąjį aktą. Tokiu atveju nukentėjusysis automatiškai tampa gretutiniu kaltintoju, o prokuroras gali atsisakyti kaltinimo tik su nukentėjusiojo sutikimu (55 str. 4 d.). Nukentėjusysis tampa gretutiniu kaltintoju taip pat privataus kaltinimo bylose, kuriose prokuroras, atsižvelgiant į visuomeninį interesą, palaiko valstybinį kaltinimą (60 str. 1, 2 d.). Pažymėtina, kad tik įgijus gretutinio kaltintojo ar civilinio ieškovo statusą nukentėjęs asmuo teisme tampa proceso šalimi, ir turi galimybę pvz., teikti įrodymus, reikšti prašymus, užduoti klausimų liudytojams, pasisakyti dėl procesinių sprendimų, pasakyti baigiamąją kalbą. Priešingu atveju jis turi tik formalaus pobūdžio teises, pvz., būti informuotam apie posėdžio vietą ir laiką. Tuo tarpu ikiteisminio tyrimo etape pats patirtos žalos faktas suteikia asmeniui proceso šalies statusą ir atitinkamas teises, susijusias, pvz., su duomenų pateikimu ar ikiteisminio tyrimo veiksnu atlikimu²⁴⁷.

Vokietijoje nukentėjęs asmuo turi teisę dalyvauti procese kaip gretutinis kaltintojas tik nagrinėjant bylas dėl įstatyme konkrečiai nurodytų nusikalstamų veikų, pvz., dėl baudžiamų seksualinio pobūdžio ar su prostitucija susijusių veikų, šmeižimo, neatsargaus gyvybės atėmimo, žmonių pagrobimo, etc. (Vokietijos baudžiamąjo proceso kodekso (toliau – Vokietijos BPK) 395 str. 1 d.)²⁴⁸. Be to, Vokietijos BPK nėra numatyta pakeičiančio kaltinimo galimybė tuo atveju, kai prokuroras atsisako kaltinimo. Panašiai, kaip ir Lenkijos BPK, Vokietijos baudžiamąjo proceso įstatyme taip pat nėra nurodytas konkretus nukentėjusiojo ar gretutinio kaltintojo teisių sąrašas, tačiau iš atskirų įstatymo nuostatų galima daryti išvadą, jog gretutiniam kaltintojui suteikiamos teisės iš esmės nesiskiria nuo tų, kurias nukentėjusiesiems pripažįsta daugelis Europos valstybių, tame tarpe ir Lietuva. Netgi turėdamas gretutinio kaltintojo statusą, nukentėjusysis vis tiek tam tikra apimtimi yra priklausomas nuo prokuroro palaikomo kaltinimo. Tačiau, nepriklausomai nuo dalyvavimo baudžiamajame procese formos, svarbu užtikrinti nukentėjusiojo galimybę išsakyti savo poziciją dėl pareikšto kaltinimo, tame tarpe ir dėl galimybės atleisti kaltininkui ar kitokiu būdu palengvinti jo padėtį.

Vokietijoje bei Lenkijoje taip pat yra įtvirtintas privataus kaltinimo institutas, tačiau, skirtingai nei Rusijoje ar Baltarusijoje, šiose valstybėse yra ryškus susitaikymo akcentas, kas

²⁴⁷ DUDKA, K., ARTYMIK, G. *Sytuacja pokrzywdzonego w procesie karnym, ze szczególnym uwzględnieniem roli oskarżyciela posiłkowego i powoda cywilnego*. Warszawa: Instytut wymiaru sprawiedliwości, 2012, p. 10–18.

²⁴⁸ Уголовно-процессуальный кодекс ФРГ. [interaktyvus; žiūrėta 2019-04-23]. Prieiga per internetą <[http://pravo.org.ua/files/_\(1\).pdf](http://pravo.org.ua/files/_(1).pdf)>; Уголовный кодекс ФРГ. [interaktyvus; žiūrėta 2019-04-23]. Prieiga per internetą <<https://constitutions.ru/?p=5854>>.

atsispindi baudžiamojo proceso įstatymuose. Tiek Lenkijos, tiek Vokietijos baudžiamajame procese yra įtvirtintos atitinkamos mediacijos taisyklės, leidžiančios efektyviau įgyvendinti taikaus ginčo išsprendimo tikslą ne tik privataus kaltinimo bylose.

Vokietijos privataus kaltinimo institutui būdinga, kaip minėta, privalomoji taikinimo procedūra bei plačios prokuroro galimybės dalyvauti procese. Nusikalstamų veikų kategorijų, nagrinėjamų privataus kaltinimo tvarka, sąrašas, nurodytas Vokietijos BPK 374 straipsnyje, yra labai panašus į įtvirtintą anksčiau minėtų valstybių baudžiamojo proceso įstatymuose. Iš labiau specifinių veikų paminėtinos veikos, įtvirtintos specializuotuose įstatymuose, pvz., pažeidimai, susiję su patento ar prekės ženklo panaudojimu, autorių teisių pažeidimai (Vokietijos BPK 374 str. 1 d. 8 p.). Analogiškai Lietuvoje galiojusio BPK 409 straipsnio 1 dalies nuostatai, Vokietijos BPK 376 straipsnyje įtvirtina prokuroro teisę pareikšti valstybinį kaltinimą remiantis visuomeniniu interesu. Tačiau tai ne vienintelė galimybė prokurorui dalyvauti privataus kaltinimo byloje. Ilgalakis tiriamojo (inkvizicinio) baudžiamojo proceso modelio dominavimas Vokietijos baudžiamajame procese lėmė rungimosi pagrindų apribojimus ir sustiprino viešųjų teisės saugos institucijų pradus dalinai apribojant privačios iniciatyvos galimybes²⁴⁹. Dėl to netgi privataus kaltinimo procese tiek teisėjas, tiek prokuroras yra pakankamai aktyvūs. Pavyzdžiui, teisėjas, nusprendęs, jog prokuroro dalyvavimas yra tikslingas, perduoda jam bylą, be to, pats prokuroras taip pat gali bet kada perimti baudžiamojo persekiojimo funkcijas, netgi apskūsdamas pirmos instancijos teismo sprendimą (Vokietijos BPK 377 str. 1, 2 d.). Tikėtina, jog tai yra viena iš priežasčių, dėl kurių grynasis privataus kaltinimo procesas Vokietijoje praktiškai nevyksta²⁵⁰.

Kita svarbia priežastimi laikytina privalomoji susitaikymo procedūra, kuria yra būtina pasinaudoti prieš inicijuojant privataus kaltinimo procesą (Vokietijos BPK 380 str.). Taikinimo (mediacijos) funkcijas Vokietijoje vykdo specialios atitinkamos žemės valdybos tam tikslui įgaliotos institucijos (Vokietijos BPK 380 str.). Tačiau taikinimo procesas Vokietijoje nėra išimtinė privataus kaltinimo bylų prerogatyva. Atsižvelgiant į Vakarų Europos valstybių baudžiamojo proceso tendencijas bei pasiteisinusį mediacijos procedūrų efektyvumą, 1994 m. Vokietijos baudžiamojo proceso kodekse buvo įtvirtinta teismo teisė

²⁴⁹ ЖИРОВА, М. Сравнительно-правовой анализ института частного обвинения в отдельных западноевропейских государствах. Самара, 2012, p. 237.

²⁵⁰ Pagrindinio komiteto išvada dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 3, 22, 57, 58, 256, 293, 312, 317, 320, 322 ir 324 straipsnių pakeitimo, 34 straipsnio ir XXX skyriaus pripažinimo netekusiais galios projekto (Nr. XIIP-4116). [interaktyvus; žiūrėta 2019-04-23]. Prieiga per internetą <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalActPrint/lt?jfwid=umo1q4uzc&documentId=f1fa19d0617f11e7a53b83ca0142260e&category=TAK>>.

atsižvelgti į nukentėjusiojo ir kaltininko sudarytą susitarimą, ir esant pagrindui visiškai atleisti nuo bausmės arba ją sušvelninti (Vokietijos BK 46a str.)²⁵¹. 2000 m. susitaikymo procesas buvo įtvirtintas Vokietijos BPK 155a ir 155b straipsniuose²⁵². Šių straipsnių normose nurodoma, kad prokuroras ir teismas turi kiekvienoje proceso stadijoje įvertinti nukentėjusiojo ir kaltininko susitaikymo galimybę, o tam tikrais atvejais netgi skatinti susitaikyti. Taigi, Vokietijoje nėra išskirtas konkretus veikų, dėl kurių gali būti taikoma mediacija, sąrašas, suteikiant teismui ir prokurorui galimybę patiems įvertinti mediacijos tikslingumą konkrečiu atveju. Vokietijos BPK 155b straipsnis detalčiau reglamentuoja duomenų ir dokumentų perdavimą šalims tarpininkaujanciesi institucijai ir jų panaudojimą, tačiau pačios taikinimo procedūros eigos įstatymas nedetalizuoja.

Lenkijoje mediacijos procedūra taip pat yra galima tiek privataus, tiek valstybinio kaltinimo bylose. Privataus kaltinimo procese ji yra naudojama kaip alternatyva taikinamajam posėdžiui. Remiantis Lenkijos BPK 489 straipsnio 2 dalimi, teismas šalių prašymu ar sutikimu vietoj taikinamojo posėdžio gali paskirti terminą mediacijos procedūrai atlikti. Lenkijos mokslininkai teigiamai vertina tokią alternatyvą, išskirdami dvi pagrindines priežastis. Visų pirma, mediacija vyksta ne teismo patalpose, kas teigiamai veikia šalių nusiteikimą. Teismo salės aplinka skatina rungtniškumą, sukausto psichologiškai ir neleidžia visapusiškai išreikšti emocijų²⁵³. Be to, kaip jau iš dalies minėta, teisėjas paprastai neturi pakankamai žinių, noro ir teisinių galimybių tinkamai vadovauti susitaikymo procesui, kad šis atneštų teigiamus rezultatus.

Bendrąsias mediacijos nuostatas reglamentuoja Lenkijos BPK 23 straipsnis. Lenkijoje mediacijos taikymo galimybės taip pat nėra ribojamos formalių kriterijų, tokių kaip pvz., nusikalstamos veikos sunkumas ar įtariamojo arba aukos savybės. Analogiškai minėtai 489 straipsnio 2 dalies nuostatai, 23a straipsnis nurodo, jog teisėjas, prokuroras ar kitas baudžiamąjį persekiojimą vykstantis subjektas turi teisę šalių prašymu ar sutikimu nukreipti juos į atitinkamą instituciją ar asmenį mediacijos procesui, informuojant šalis apie jos vykdymo tvarką ir tikslus (23a str. 1 d.)²⁵⁴. Šis straipsnis taip pat reguliuoja pagrindinius

²⁵¹ Уголовный кодекс ФРГ. [interaktyvus; žiūrėta 2019-04-23]. Prieiga per internetą <<https://constitutions.ru/?p=5854>>.

²⁵² ФИЛАТОВА, У., etc. Медиация в уголовном процессе: анализ правового регулирования Федеративной Республике Германия. *Всероссийский криминологический журнал*, 2017, t. 11(4), p. 827.

²⁵³ GIL, D. *Postępowanie w sprawach z oskarżenia prywatnego w polskim procesie karnym*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2011, p. 213.

²⁵⁴ Kodeks postępowania karnego Rzeczypospolitej Polski (ze zmianami i dopelnieniami). *Dziennik ustaw*, 1997, nr. 89. [interaktyvus; žiūrėta 2019-04-23]. Prieiga per internetą <<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970890555/U/D19970555Lj.pdf>>.

mediacijos aspektus: mediacijos terminą (jis neturėtų viršyti vieno mėnesio, o mediacijos laikas nėra įskaitomas į bendrą baudžiamojo proceso trukmę) (2 d.), asmenis, negalinčius atlikti mediatoriaus pareigas (3 d.), mediacijos savanoriškumo principą (4 d.), svarbiausias mediatoriaus pareigas ir veiklos principus (nešališkumas, konfidencialumas) (5–7 d.). Detaliau mediacijos eigą, mediatoriui keliamus reikalavimus ir kitas sąlygas reglamentuoja teisingumo ministro įsakymas²⁵⁵.

Tarptautiniai tyrimai parodė, jog griežtas kaltininkų baudimas nėra nei tinkamas būdas kovoti su nusikalstamumu, nei efektyvi prevencinė priemonė ir galiausiai neprideda prie teisinio konflikto mažinimo²⁵⁶. Kitokių reagavimo į nusikalstamus veiksmus būdų paieškos, paremtos viktimologiniais tyrimais bei teigiama atskirų valstybių praktika, sudarė pagrindą oficialiai pripažinti, jog negalima nuvertinti taikinamųjų procedūrų reikšmės ir nepaisyti jų teikiamos naudos²⁵⁷. Neabejotina, kad šios aplinkybės, atspindėtos Europos Tarybos rekomendacijose nusikaltimo aukų teisių klausimais paskatino Europos valstybes pažvelgti į baudžiamąjį procesą ir jo paskirtį iš kitos, ne tik baudimo, perspektyvos. Todėl dabar daugelyje valstybių vienokia ar kitokia forma yra įtvirtintos atkuriamojo teisingumo idėjomis paremtos susitaikymo procedūros. Pavyzdžiui, Belgijoje visą mediacijos procesą kontroliuoja prokuratūra: atrenka mediacijai tinkamas bylas, paruošia galimo susitarimo turinį, tarpininkauja šalims bei vykdo pasiekto susitarimo įgyvendinimo priežiūrą²⁵⁸. Tuo tikslu net buvo įkurta speciali prokuroro padėjėjo pareigybė (pranc. *magistrat de liaison*) mediacijos klausimais²⁵⁹. Prancūzijoje žinomos dvi mediacijos formos: teisminė mediacija, kai prokuroras pats imasi priemonių šalims sutaisyti bei visuomeninė mediacija, kai prokuroras deleguoja tarpininko funkcijas reikiamas kompetencijas turinčiam fiziniam ar juridiniam asmeniui²⁶⁰. Tuo tarpu Ispanijoje mediacijos sąlygos skiriasi priklausomai nuo nusikalstamos veikos pobūdžio. Plačiausiai mediacija taikoma nepilnamečių bylose, tuo metu

²⁵⁵ Rozporządzenie ministra sprawiedliwości w sprawie postępowania mediacyjnego w sprawach karnych. *Dziennik ustaw*, 2015, nr. 716. [interaktyvus; žiūrėta 2019-04-23]. Prieiga per internetą <<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20150000716>>.

²⁵⁶ КУРИ, Х., ИЛЬЧЕНКО, О. Медиация и восстановительное правосудие как современные тенденции уголовного процесса: российский и зарубежный опыт. *Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права*, 2015, т. 9, № 1, p. 120.

²⁵⁷ ФИЛАТОВА, У., etc. Медиация в уголовном процессе: анализ правового регулирования Федеративной Республике Германия. *Всероссийский криминологический журнал*, 2017, т. 11(4), p. 825.

²⁵⁸ ЗАЙЦЕВА, Л., etc. *Альтернативное разрешение споров в уголовном процессе*. Минск: Издательский центр БГУ, 2015, p. 180–183.

²⁵⁹ ГОЛОВКО, Л. Альтернативы уголовному преследованию: европейская практика и российский уголовно-процессуальный контекст. *Государство и право*, № 9, p. 120.

²⁶⁰ ЗАЙЦЕВА, Л., etc. *Альтернативное разрешение споров в уголовном процессе*. Минск: Издательский центр БГУ, 2015, p. 185.

veikoms, priskiriamoms privačiai viešo (išskyrus seksualinio pobūdžio veikas) bei privataus kaltinimo kategorijoms mediacijos procedūra yra privaloma²⁶¹.

Pažymėtina, jog mediacijos procedūros žinomos ne tik Vakarų Europos valstybėse. Mediacijos institutas yra įtvirtintas, pvz., Moldovoje ir Kazachstane. Moldovoje jis taikomas nesunkių nusikaltimų atvejais, o nepilnamečių atveju – ir dėl kai kurių sunkių nusikaltimų. Kazachstane mediacijos procedūra gali būti vykdoma bylose dėl nesunkių ir vidutinio sunkumo nusikaltimų, nesusijusių su gyvybės atėmimu ar sunkiu sveikatos sutrikdymu. Svarbu pažymėti, jog šioje šalyje įtariamojo asmens sutikimas dalyvauti mediacijos procedūroje negali būti laikomas prisipažinimu²⁶².

Reziumuojant pateiktus užsienio valstybių pavyzdžius baudžiamojo proceso optimizavimo, į procesą įtraukiant nukentėjusiuosius, būdus, pastebėtina tendencija, jog vis daugiau valstybių arba visiškai atsisako privataus kaltinimo instituto, pakeisdamos jį efektyviau veikiančia mediacijos procedūra, arba jį modifikuoja, įtraukdamos į procesą atkuriamojo teisingumo elementų, ir tokiu būdu susikoncentruodamos į baudžiamojo konflikto išsprendimą. Netgi valstybėse, kur veikia konservatyvus privataus kaltinimo modelis, mokslininkai aktyviai diskutuoja apie jo tobulinimą ir ieško galimybių mediacijos instituto panaudojimui.

3.2. Privataus kaltinimo alternatyvos ir mediacijos galimybės Lietuvos baudžiamajame procese

Lietuvoje panaikinus privataus kaltinimo institutą, visos nusikalstamos veikos, kurios buvo nagrinėjamos šia proceso forma, tapo privačiai viešo kaltinimo objektu²⁶³, t. y. ikiteisminis tyrimas dėl jų pradamas tik esant nukentėjusiojo skundai ar jo teisėto atstovo pareiškimui (BPK 167 str.), išskyrus BPK 167 straipsnio 2 ir 3 dalyse nurodytus atvejus. Statistikos duomenys rodo, kad registruotų nusikalstamų veikų, priklausiusių privataus kaltinimo kategorijai, skaičius pastaruosius trejus metus ženkliai nesikeitė, pasikeitimų neįvyko ir 2018

²⁶¹ ЗАЙЦЕВА, Л., etc. *Альтернативное разрешение споров в уголовном процессе*. Минск: Издательский центр БГУ, 2015, p. 192–194.

²⁶² ДАВЛЕТОВ, А., БРАТЧИКОВ, Д. Проблема применения медиации в уголовном процессе России. [interaktyvus; žiūrėta 2019-04-25]. Prieiga per internetą <<http://xn----7sbbaj7auwnffhk.xn--p1ai/article/871>>.

²⁶³ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 3, 22, 57, 58, 167, 256, 293, 312, 317, 320, 322, 324 straipsnių pakeitimo ir 34 straipsnio ir XXX skyriaus pripažinimo netekusiais galios įstatymas. *Teisės aktų registras*, 2017, nr. 12575.

m. po šio instituto panaikinimo²⁶⁴. Taigi vien baudžiamojo persekiojimo formos pakeitimas nepaskatino asmenų kreiptis į teisėsaugos institucijas, siekiant pažeistų teisių apsaugos. Kita vertus, tai gali liudyti ir apie ikiteisminio tyrimo įstaigų nenorą registruoti jų požiūriu smulkius nusižengimus. Remiantis O. Fedosiuko pozicija, tokio grynai privataus pobūdžio veikos, kaip pvz., šmeižimas, iš viso turėtų būti dekriminalizuotos, kad teisėsaugos institucijoms nereikėtų gaišti laiko sprendžiant asmeninius asmenų konfliktus²⁶⁵. Beje, dėl šmeižimo kriminalizavimo pagrįstumo abejoja ir kiti mokslininkai bei praktikai²⁶⁶. Tačiau manytina, jog ne visais atvejais valstybės institucijų abejingumas „smulkiems“ konfliktams ar baudžiamųjų nusižengimų ignoravimas yra geriausias sprendimas. Registruojant nusikalstamą veiką yra žinomos toli gražu ne visos aplinkybės, kas reiškia, kad iš pirmo žvilgsnio nereikšminga informacija gali būti, kaip vaizdingai pažymėjo A. Juozapavičius, tik „ledkalnio viršūnė“, indikuojanti galbūt apie sunkius deliktus²⁶⁷. Taigi labai svarbu, kad remiantis noru „nepabloginti statistikos“ nukentėjusieji asmenys neliktų be teisinės apsaugos, kartu sudarant sąlygas, jog pasikeitus aplinkybėms šalys galėtų atsisakyti baudžiamosios justicijos represijų.

Vienas iš svarbiausių privataus ir privačiai viešo kaltinimų skirtumas yra nukentėjusiojo galimybės atsiimti pateiktą pareiškimą ar skundą. Antruoju atveju tokia teisė nėra suteikiama. Taigi nukentėjusiam asmeniui pateikus skundą ir ikiteisminio tyrimo metu nustačius, jog nusikalstama veika tikrai padaryta ir ją padarė konkretus asmuo, bus privalomai sprendžiama dėl to asmens baudžiamosios atsakomybės, net jeigu nukentėjęs asmuo tyrimo metu pakeitė savo poziciją. P. Kuconio teigimu, tokia BPK 167 straipsnio 1 dalies interpretacija leidžia teigti, jog yra tapatinama BPK 167 straipsnio 1 dalyje naudojama formuluotė „ikiteisminis tyrimas pradedamas“ ir šioje normoje nurodytą BK Specialiosios

²⁶⁴ Informatikos ir ryšių departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos statistinės ataskaitos „Duomenys apie nusikalstamas veikas, padarytas Lietuvoje (FORMA_1G)“. [interaktyvus; žiūrėta 2019-04-27]. Prieiga per internetą <<https://www.ird.lt/lt/paslaugos/nusikalstamu-veiku-zinybinio-registro-nvzr-paslaugos/ataskaitos-1/nusikalstamumo-ir-ikiteisminiu-tyrimu-statistika-1?year=2018&period=1-12&group=163>>.

²⁶⁵ FEDOSIUK, O. Dirbtinis kriminalizavimas kaip teisinės praktikos patologija. *Teisės apžvalga*, 2016, 2(14), p. 39–40.

²⁶⁶ DAMBRAUSKIENĖ, A. *Ultima ratio principio įgyvendinimas kriminalizuojant veikas Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse*: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2017, p. 121–155; Apskritojo stalo diskusijos Lietuvos Respublikos Seime „Privataus kaltinimo instituto probleminiai aspektai bei įžeidimo/šmeižimo dekriminalizavimo galimybės“ 2013 m. balandžio 26 d., neredaguota stenograma. [interaktyvus; žiūrėta 2019-04-27]. Prieiga per internetą <file:///C:/Users/cm-14_c9_13_05_06_8c/Downloads/31_diskusijos%20stenograma%20neredaguota%2020130526.pdf>.

²⁶⁷ JUOZAPAVIČIUS, A. Ikitiesminio tyrimo pradėjimo materialusis pagrindas: teorija ir praktika. *Teisė*, 103, p. 28.

dalies straipsnių nuostata, kad už šias veikas „asmuo atsako“ tik esant atitinkamam nukentėjusiojo ar jo atstovo pareiškimui²⁶⁸. Mokslininko teigimu, dėl to gali susiklostyti dvi probleminės situacijos. Visų pirma, kyla sunkumų tais atvejais, kai teisėsaugos institucijai yra pranešama, jog padaryta privačiai viešo kaltinimo kategorijai priskiriama nusikalstama veika, tačiau nukentėjęs asmuo dėl objektyvių priežasčių, pvz., ilgalaikės komandiruotės, negali nei pats pateikti skundo, nei paskirti atstovo, o laukiant jo sugrįžimo, gali būti prarasta ikiteisminiam tyrimui svarbi informacija²⁶⁹. P. Kuconio nuomone, problemą galėtų išspręsti nuostata, kad nukentėjusiojo skundo ar jo teisėto atstovo pareiškimo būtų reikalaujama tik perduodant bylą į teismą, tuo tarpu ikiteisminis tyrimas būtų pradėdamas bendrais pagrindais ir nutraukiamas, jei nukentėjusysis tam prieštarauja²⁷⁰. Taip pat manytina, jog pateiktą problemą dėl duomenų praradimo iš dalies išsprendžia BPK 168 straipsnio 1 dalyje nurodyta pareigūnų teisė atlikti tam tikrus ikiteisminio tyrimo veiksmus gauto skundo, pareiškimo ar pranešimo duomenų patikslinimui. Tiesa, minėta pareigūnų teisė neretai yra kritikuojama, tame tarpe ir paties P. Kuconio²⁷¹.

Tikėtina, jog kita, nukentėjusiojo prieštaravimo remiantis jo skundu pradėtam baudžiamajam procesui problema, praktikoje dažnai sprendžiama taikant BK 38 straipsnyje numatytą susitaikymo institutą, tačiau šioje normoje numatytas sąlygų sąrašas ženkliai apriboja nukentėjusiojo disponavimo skundu laisvę. Pavyzdžiui, asmuo jau buvo atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės BK 38 straipsnio pagrindu, tačiau nepraėjus metams, susipykęs su šeimos nariu, slapčia sugadino jam priklausantį turtą. Tas, nežinodamas kaltininko, pateikė skundą policijai, tačiau ikiteisminio tyrimo metu jiedu faktiškai susitaiko, ir nukentėjusysis norėtų atsiimti skundą arba susitaikyti, tačiau, priklausomai nuo sugadinto turto vertės, remiantis BK 38 straipsnio 3 ar 4 dalimi, įtariamasis/kaltinamasis arba privalomai traukiamas baudžiamojon atsakomybėn už abi veikas, arba šį klausimą sprendžia teismas. Manytina, jog galimybės nukentėjusiajam atsiimti pateiktą skundą nesuteikimas iš dalies prieštarauja pačiai privačiai viešo kaltinimo esmei ir neproporcingai apriboja nukentėjusio asmens pasirinkimo laisvę.

Nukentėjusiojo dispozityvumą kone visiškai panaikina ikiteisminio tyrimo pradėjimas

²⁶⁸ KUCONIS, P. Ikiteisminio tyrimo pradėjimo ir atsisakymo jį pradėti teisinio reguliavimo probleminiai aspektai. Iš *Nepriklausomos Lietuvos teisė: praeitis, dabartis ir ateitis. Recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys. Liber amicorum prof. Jonui Prapiesčiui*. Vilnius: Vilniaus universiteto Teisės fakulteto *Alumni* draugija, 2012, p. 470.

²⁶⁹ *Ibid.*, p. 471.

²⁷⁰ *Ibid.*, p. 472–473.

²⁷¹ *Ibid.*, p. 474–477; JUOZAPAVIČIUS, A. Ikiteisminio tyrimo pradėjimo materialusis pagrindas: teorija ir praktika. *Teisė*, 103, p. 31–34.

prokuroro reikalavimu remiantis BPK 167 straipsnio 2 dalimi. Tokia prokuroro galimybė neabejotinai yra svarbi žmogaus, pirmiausia nusikaltimo aukos, teisių užtikrinimo garantija. Jau ne kartą minėtame 2006 m. Konstitucinio Teismo nutarime yra pabrėžta, jog „valstybės pareigūnų įgaliojimai teisės aktuose negali būti apibūdinami kaip jų subjektinė teisė, kurią jie gali įgyvendinti savo nuožiūra“²⁷², todėl prokuroras kiekvieną kartą, kai yra BPK 167 straipsnio 2 dalyje nurodytos sąlygos, privalo pradėti ikiteisminį tyrimą, kas atsispindi ir normos formuluotėje. Tačiau turint omenyje, jog tokiu būdu, kaip minėta, varžoma asmens pasirinkimo laisvė, įstatyme nurodyti kriterijai turi būti kuo išsamiau apibrėžti.

BPK 167 straipsnio 2 dalyje nurodyta, kad ikiteisminis tyrimas privalo būti pradėtas prokuroro reikalavimu tuomet, jei „nurodytos nusikalstamos veikos turi visuomeninę reikšmę ar jomis padaryta žala asmeniui, kuris dėl svarbių priežasčių negali ginti teisėtą savo interesų“. Įstatymas nedetalizuoja, kokios priežastys laikytinos svarbiomis ir atitinkamai įpareigojančiomis prokurorą aktyviai veikti. 2006 m. Konstitucinis Teismas, nagrinėdamas privataus kaltinimo instituto konstitucingumo klausimą, pateikė aiškinimą ir dėl BPK 409 straipsnyje nurodytų kriterijų, kurie yra identiški aptariamai normai. Teismas pažymėjo, jog formuluotė „dėl svarbių priežasčių negali ginti teisėtą savo interesų“ yra labai talpi ir apima situacijas, kai asmuo (pats arba per teisėtą savo atstovą) apskritai negali išreikšti valios ginti savo interesų ir/ar imtis priemonių jiems apginti arba, nors ir gali tokią valią išreikšti bei imtis tam tikrų veiksmų pažeistoms teisėms apginti, tačiau šių veiksmų objektyviai negali pakakti nukentėjusiojo interesams apginti²⁷³. Pastebėtina, kad paskutinė sakinio dalis, jog prokuroras turi pradėti baudžiamąjį persekiojimą ir tuo atveju, kai nukentėjęs asmuo, nors ir galėdamas išreikšti valią, tačiau negali imtis pakankamų veiksmų savo interesams apginti, iš dalies prarado savo aktualumą, kadangi ši formuluotė buvo nulemta privataus kaltinimo bylų specifikos, kai nukentėjusysis, norėdamas veiksmingai apginti savo teises, turėjo būti pakankamai aktyvus, kam reikėjo stiprios fizinės ir psichinės sveikatos ir netgi atitinkamų žinių. Tuo tarpu privačiai viešo kaltinimo procese nusikalstamos veikos aukos aktyvumas

²⁷² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 131 straipsnio 4 dalies (2001 m. rugsėjo 11 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 234 straipsnio 5 dalies (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 244 straipsnio 2 dalies (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 407 straipsnio (2003 m. birželio 19 d. redakcija), 408 straipsnio 1 dalies (2002 kovo 14 d. redakcija), 412 straipsnio 2 ir 3 dalių dalies (2002 kovo 14 d. redakcija), 413 straipsnio 5 dalies (2002 kovo 14 d. redakcija), 414 straipsnio 2 dalies (2002 kovo 14 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir dėl pareiškėjo – Šiaulių rajono apylinkės teismo prašymų ištirti, ar Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 410 straipsnis dalies (2002 kovo 14 d. redakcija) neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2006, nr. 7-254.

²⁷³ *Ibid.*

faktiškai gali apsiriboti skundo pateikimu, kadangi toliau procesas vyksta bendra tvarka. Taigi manytina, jog tik tais atvejais, kai yra aišku, jog nukentėjęs asmuo dėl fizinių, psichinių trūkumų ar priklausomumo negali išreikšti laisvos valios, yra būtina pradėti baudžiamąjį procesą prokuroro reikalavimu.

Kitas pagrindas prokurorui inicijuoti baudžiamąjį persekiojimą yra veikos visuomeninė reikšmė. Konstitucinis Teismas pabrėžė, kad „sprendžiant, ar nusikalstama veika turi visuomeninę reikšmę, kiekvienu atveju būtina įvertinti, kokie padariniai visuomenei, valstybei ir teisinei sistemai galėtų atsirasti, jeigu dėl šios veikos ir dėl kitų analogiškų veikų baudžiamasis procesas nebūtų pradėtas“. Vien nukentėjusiojo statusas, užimamos pareigos ar veikos sukeltas atgarsis visuomenėje negali būti pakankamas pagrindas taikyti šį kriterijų²⁷⁴. Šiuo atveju pripažįstamas viešojo intereso pranašumas prieš privatų aukos interesą, todėl manytina, kad konkrečioje situacijoje vienareikšmiškai konstatavus veikos visuomeninę reikšmę, ikiteisminis tyrimas turėtų būti pradedamas net nukentėjusiajam dėl tam tikrų priežasčių, pvz., dėl baimės prarasti reputaciją, nesutinkant. Tačiau tai turėtų būti ypač išskirtiniai atvejai, praktiškai prilyginami būtinios ginties sampratai baudžiamojame teisme, kai tam tikras gėris paaukojamas vardan didesnio gėrio.

Apibendrinant aptartus privačiai viešo kaltinimo aspektus darytina išvada, kad, nors asmenų, padariusių šiai kategorijai priskiriamas veikas, baudžiamumas daugiausia priklauso nuo nukentėjusiojo valios, tačiau ši taisyklė aktuali tik ikiteisminio tyrimo pradėjimo etape, tuo tarpu toliau procesas vyksta bendra tvarka, ir nukentėjusiojo galimybės paveikti proceso eigą yra pakankamai ribotos, ypač kaltinamo asmens naudai. Manytina, jog tokie ribojimai yra nepagrįsti, kadangi alternatyvus baudžiamojame ginčo išsprendimo būdas galėtų būti palankus ne tik kaltininkui, bet ir pačiam nukentėjusiajam. Didelė dalis privačiai viešo kaltinimo kategorijai priskiriamų veikų yra nesunkūs ar apysunkiai nusikaltimai ar baudžiamieji nusizengimai, todėl būtų prasminga kelti klausimą dėl mediacijos galimybių tokiose bylose.

²⁷⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojame proceso kodekso 131 straipsnio 4 dalies (2001 m. rugsėjo 11 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojame proceso kodekso 234 straipsnio 5 dalies (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 244 straipsnio 2 dalies (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 407 straipsnio (2003 m. birželio 19 d. redakcija), 408 straipsnio 1 dalies (2002 kovo 14 d. redakcija), 412 straipsnio 2 ir 3 dalių dalies (2002 kovo 14 d. redakcija), 413 straipsnio 5 dalies (2002 kovo 14 d. redakcija), 414 straipsnio 2 dalies (2002 kovo 14 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir dėl pareiškėjo – Šiaulių rajono apylinkės teismo prašymų ištirti, ar Lietuvos Respublikos baudžiamojame proceso kodekso 410 straipsnis dalies (2002 kovo 14 d. redakcija) neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2006, nr. 7-254.

Tiek Lietuvos, tiek užsienio mokslinėje literatūroje yra pateikiama daug skirtingų mediacijos sampratų, siauriau ar plačiau apibūdinančių jos esmę. Baudžiamosios justicijos kontekste mediacija pirmiausia suvokiama kaip procedūra, kurios pagalba įgyvendinamos pagrindinės atkuriamojo teisingumo idėjos, kurių tikslas – aukos ir kaltininko susitaikymas²⁷⁵. Šiame kontekste aukos ir kaltininko mediacija laikoma „viena pirmųjų ir bene labiausiai įvairiose pasaulio valstybėse paplitusi ir pasiteisinusi atkuriamojo teisingumo priemonė“, kuri pasižymi „lankstumu, visapusiškumu, orientavimusi į problemų sprendimą arba santykių transformavimą ir aktyviu šalių dalyvavimu“²⁷⁶. Svarbu pabrėžti, kad mediacija jokiu būdu negali būti suvokiama kaip „išsisukimas“ nuo baudžiamosios atsakomybės ar bausmės, kadangi „pačių atkuriamojo teisingumo priemonių taikymas gali būti suvokiamas kaip bausmė“, be to, šių priemonių taikymas „gali ir neeliminuoti bausmės, o tik ją švelninti“²⁷⁷. Nors egzistuoja nuomonė, jog atkuriamasis teisingumas gali būti laikomas tam tikra baudžiamąjo proceso alternatyva²⁷⁸, tačiau mediacijos programų tyrimai rodo, jog vis dėlto jos nesudaro realios alternatyvos tradiciniam teisingumo sistemos modeliui. Mediacija Vakarų valstybėse yra daugiau pagalbinė priemonė, skirta pagrindinės teisingumo sistemos efektyvumui didinti bei skatinti didesnę proceso dalyvių pasitenkinimą²⁷⁹.

Pastaruosius keletą metų Lietuvoje vis dažniau yra diskutuojama apie mediacijos procedūros įdiegimo baudžiamajame procese galimybes, tačiau teorinės diskusijos šia tema mažai atsispindi praktikoje, dėl ko pagal alternatyvių baudžiamąjo konflikto sprendimo priemonių panaudojimą vis dar esame artimesni Rytų Europos valstybėms, kur mediacijos institutas yra tik pradinėse vystymosi stadijose. Mokslininkai išskiria eilę priežasčių, dėl ko Vidurio bei Rytų Europos regionuose šis institutas sunkiai skinasi kelią baudžiamosios justicijos sistemoje. Štai keletas jų: 1) visuomenės ir oficialių asmenų pritarimas baudimo politikai; 2) nekritiškas laisvės atėmimo bausmės vertinimas; 3) teisėsaugos institucijų pareigūnų priešiškas; 4) nepakankamas pilietinės visuomenės sąmoningumas ir aktyvumas²⁸⁰. Dalis paminėtų aspektų iš tikrųjų yra aktualūs ir Lietuvai. Pavyzdžiui, apie

²⁷⁵ MICHAILOVIČ, I., *et al. Atkuriamojo teisingumo perspektyvos Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos teisės institutas, 2014, p. 17–19.

²⁷⁶ *Ibid.*, p. 72

²⁷⁷ *Ibid.*, p. 16.

²⁷⁸ *Ibid.*, p. 44.

²⁷⁹ KULESZA, C. *Rola pokrzywdzonego w procesie karnym w swietle ustawodawstwa i praktyki wybranych krajów zachodnich*. Białystok: Temida 2, 1995, p. 243.

²⁸⁰ КУРИ, Х., ИЛЬЧЕНКО, О. Медиация и восстановительное правосудие как современные тенденции уголовного процесса: российский и зарубежный опыт. *Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права*, 2015, т. 9, № 1, p. 125.

Lietuvoje vykdomos baudžiamosios politikos represyvumą liudija dažnas laisvės atėmimo bausmės taikymas, kuris lemia, jog pagal kalinių skaičių ženkliai lenkiamos Vakarų Europos valstybės²⁸¹. Tuo tarpu paplitusi nuomonė apie teisėsaugos pareigūnų orientavimąsi į nubaudimą nėra iki galo pagrįsta.

2014 m. Lietuvos teisės instituto mokslininkai parengė monografiją, kurioje, remiantis tyrimais ir užsienio valstybių praktika, išsamiai pristatyta atkuriamojo teisingumo koncepcija bei jos nuostatų įgyvendinimo Lietuvos teisinėje sistemoje prielaidos. Šios mokslinės studijos ribose atlikta skirtingų grandžių teisėjų ir prokurorų apklausa parodė, kad apklaustų pareigūnų požiūris į įtariamuosius/kaltinamuosius nesunkių ar vidutinio sunkumo nusikalstamų veikų atveju nėra paremtas vieno nubaudimo siekiu. Kaip nurodoma monografijoje, apklausti teisėsaugos pareigūnai „gana vieningai atskleidė ne baudžiamąjį, bet labai pragmatinį, jautrų socialinį požiūrį į minėtomis nusikalstamomis veikomis sukeltų problemų sprendimą“²⁸². Pareigūnai, esant įstatyme numatytiems pagrindams, aktyviai naudojami proceso nuraukimo ar supaprastinimo galimybėmis, taip pat yra linkę tarpininkauti šalims bei skatinti jų dialogą, tačiau dėl pareigos būti nešališkiems, jų galimybės šalių sutaikymo srityje yra ribotos²⁸³. Kartu turint omenyje, kad mediacijos taikymas sumažintų teisėsaugos institucijų, ypač policijos bei prokuratūros, pareigūnų darbo krūvį, galima teigti, jog minėti pareigūnai pritarė mediacijos programų įdiegimui bei aktyviai jomis naudotųsi.

Minėtoje monografijoje nuorodos pagrindinės baudžiamojo proceso sritys, kuriose jau yra tam tikrų atkuriamojo teisingumo elementų, kurių pagrindu būtų galima plėtoti mediacijos institutą. Tokios sritys išskirtos ir 2015 m. Lietuvos Respublikos Taikinamojo tarpininkavimo (mediacijos) sistemos plėtros koncepcijoje (toliau – Koncepcija)²⁸⁴. Tai pirmiausiai BK 38 straipsnyje nurodytas susitaikymo institutas, kuris yra pagrindas atleisti asmenį nuo baudžiamosios atsakomybės bei 2017 m. panaikintame privataus kaltinimo procese rengiamas taikinamasis posėdis. Tačiau Koncepcijoje pripažįstama, jog, kaip buvo akcentuojama darbe, šie būdai nėra veiksmingi sprendžiant asmenų konfliktą ir atitinkamai „nepasiekia tikrų taikinamojo tarpininkavimo (mediacijos) tikslų“, kadangi „nėra nešališko tarpininko sprendžiant konfliktą, kilusį tarp kaltininko ir nukentėjusiojo“ (Koncepcijos 30

²⁸¹ SAKALAUSKAS, G. Šiuolaikinės baudžiamosios politikos Lietuvoje bruožai ir padariniai. Iš *Ketvirtis amžiaus tiriant ir reformuojant Lietuvos teisinę sistemą*. Vilnius: Akademine leidyba, 2016, p. 206–219.

²⁸² MICHAILOVIČ, I., et al. *Atkuriamojo teisingumo perspektyvos Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos teisės institutas, 2014, p. 192.

²⁸³ *Ibid.*, p. 192–193

²⁸⁴ Lietuvos Respublikos Teisingumo ministro įsakymas „Dėl taikinamojo tarpininkavimo (mediacijos) sistemos plėtros koncepcijos patvirtinimo“. *Teisės aktų registras*, 2015, nr. 13939.

str.). Konceptijoje, remiantis tarptautiniais teisės aktais ir rekomendacijomis, nurodomos tokios galimos mediacijos taikymo sąlygos: 1) nukentėjusiojo ir įtariamojo, kaltinamojo, nuteistojo sutikimas; 2) aiškios nusikalstamos veikos aplinkybės; 3) kaltininko kaltės pripažinimas (Konceptijos 87 str.). Taip pat siūloma nustatyti nusikalstamų veikų kategorijas, dėl kurių, atsižvelgiant į veikos objektą, mediacija nebūtų leidžiama, pvz., nusikaltimai žmoniškumui ir karo nusikaltimai, nusikaltimai Lietuvos valstybės nepriklausomybei, teritorijos vientisumui ir konstitucinei santvarkai, nusikaltimai žmogaus gyvybei, seksualinio pobūdžio veikos, padarytos prieš vaikus bei apriboti mediacijos taikymą smurto artimoje aplinkoje atveju (Konceptijos 92 str.). Tuo tarpu monografijoje yra abejojama mediacijos ribojimo remiantis vien formaliais nusikalstamos veikos požymiais vertingumu. Autoriai pabrėžia poreikį kiekvienu atveju įvertinti visumą su konkrečia nusikalstama veika susijusiais kriterijais, kurie taip pat paminėti 2012 m. ES aukų teisių direktyvoje, pvz., žalos dydis, pakartotinis aukos fizinės, seksualinės ar psichologinės neliečiamybės pažeidimas, skirtinga aukos ir nusikaltėlio galia, aukos amžius, branda ar intelektiniai gebėjimai, etc.²⁸⁵

Pažymėtina, jog Konceptijoje mediacijos procedūra siejama išimtinai su BK 38 straipsnyje nustatytu susitaikymo institutu, kas reiškia, jog mediacijai pavykus kaltininkas būtų atleidžiamas nuo baudžiamosios atsakomybės. Manytina, jog ši taisyklė galėtų būti taikoma ir toms veikoms, kurios priklausė privataus kaltinimo kategorijai. Vis dėlto mediacijos taikymas, kaip pagrindai nurodo mokslininkai, galėtų apimti ir kur kas platesnį veikų ratą, jei pareigūnai konstatuotų tam tikros veikos tinkamumą mediacijai konkrečioje situacijoje, o mediacijai pavykus „ji galėtų būti pripažįstama atsakomybę lengvinančia aplinkybe arba pagrindu skirti švelnesnę negu įstatymo numatyta bausmę“²⁸⁶.

Reziumuojant pasakytina, jog nusikalstamų veikų, kurie buvo nagrinėjami privataus kaltinimo tvarka, automatini priskyrimas privačiai viešo kaltinimo kategorijai nebuvo geriausias sprendimas, kadangi nėra numatytos priemonės, išsaugančios svarbiausius privataus kaltinimo instituto privalumus, pvz., plačią galimybę susitaikyti ar atsisakyti skundo, kurie, nors ir tobulinti, tačiau, atsižvelgiant į veikų specifiką, laikytini reikalingais. Mediacijos institutas šiuo požiūriu, manytina, padėtų žymiai efektyviau reaguoti į mažesnio pavojingumo veikas, kuo mažiau taikant represines baudžiamosios teisės priemones.

²⁸⁵ MICHAILOVIČ, I., et al. *Atkuriamojo teisingumo perspektyvos Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos teisės institutas, 2014, p. 103.

²⁸⁶ *Ibid.*, p. 225.

IŠVADOS IR PASIŪLYMAI

1. Privataus kaltinimo institutas – seniausioji pažeistų nukentėjusio asmens teisių gynimo forma, kuri buvo naudojama pirminiuose valstybių kūrimosi etapuose nukentėjusiajam pateikiant pareiškimą apie patirtą skriaudą. Stiprėjant valstybės institucijoms, pavojingiausių teisės pažeidėjų persekiojimas tapo valstybės pareigūnų pareiga, siekiant tokiu būdu apsaugoti valstybės ir visuomenės interesus, tuo tarpu nukentėjusių asmenų vaidmuo buvo apribotas iki pareiškėjo ar liudytojo vaidmens.
2. Lietuvoje valstybinio kaltinimo bruožai ir atitinkamai privataus kaltinimo ribojimai buvo nustatyti jau Pirmajame Lietuvos Statute. Toliau nukentėjusiojo interesų svarba baudžiamajame procese tik mažėjo, prioritetą teikiant kaltininko nubaudimui. Nuo XVIII a. iki XXI a. Lietuvos teritorijoje galiojančiuose baudžiamojo proceso įstatymuose buvo įtvirtintas privataus kaltinimo institutas, kuris suteikdavo nukentėjusiajam galimybę bent iš dalies daryti įtaką baudžiamajam procesui dėl mažesnio pavojingumo veikų, dažniausiai leidžiant šalims susitaikyti. 2002 m. baudžiamojo proceso kodekse nukentėjusiojo galimybės aktyviai veikti privataus kaltinimo procese žymiai padidėjo, tačiau jų įgyvendinimas nebuvo efektyvus, todėl 2017 m. ši proceso forma buvo panaikinta.
3. Drastiška nusikaltimų aukų vaidmens sumažėjimas baudžiamajame procese paskatino tarptautines organizacijas oficialiu lygmeniu įtvirtinti pagrindines nukentėjusiųjų poreikius atitinkančias teises, kurių įgyvendinimą valstybės turėtų užtikrinti: teisė gauti informaciją, apskųsti kompetentingų institucijų sprendimus, teisė į žalos atlyginimą, pagarbų elgesį ir privatumo apsaugą. Tai esminės garantijos, kurių užtikrinimas skatina nukentėjusius asmenis tapti aktyviais baudžiamojo proceso subjektais.
4. Nukentėjusiųjų teisės taip pat turi būti užtikrintos taikant alternatyvias baudžiamojo proceso formas bei įvertinant susitaikymo galimybes. Vienas efektyviausių būdų taikiai užbaigti ginčą laikytinas mediacijos institutas, tačiau prieš taikant mediacijos procedūrą rekomenduojama atidžiai įvertinti su tuo susijusią potencialią naudą bei riziką nukentėjusiesiems.
5. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse numatytos plačios nukentėjusiojo galimybės aktyviai dalyvauti baudžiamajame procese, atitinkančios tarptautinius standartus, tačiau jų įgyvendinimas ne visada yra užtikrinamas dėl

- pareigūnų kompetencijos stokos bendravimo su nukentėjusiais srityje bei netinkamo teisėsaugos institucijų požiūrio į tam tikrų nusikalstamų veikų kategorijų aukas.
6. Lietuvoje veikusio privataus kaltinimo instituto negalima laikyti pakankamai veiksminga nukentėjusiųjų teisių užtikrinimo priemone, kadangi nusikalstamų veikų priskyrimas šiai kaltinimo formai buvo nepakankamai pagrįstas, duomenų rinkimo ir įrodinėjimo procesas kompliktuotas, deklaruojamas konfliktuojančių šalių sutaikymo siekis nebuvo tinkamai įgyvendinamas dėl kompetentingų asmenų stokos, o priešpriešinio kaltinimo galimybė sudarė sąlygas asmenų ginčui tik dar labiau įsipliekti.
 7. Europoje ryškėja tendencija atsisakyti privataus kaltinimo instituto ir kuo plačiau taikyti efektyviau veikiančią mediacijos procedūrą, tokiu būdu didinant nukentėjusiojo dispozityvumo ribas ir koncentruojantis į baudžiamojo konflikto išsprendimą.
 8. Privatai viešo kaltinimo forma nėra geriausia privataus kaltinimo proceso alternatyva, kadangi nukentėjusiajam yra suteiktos labai ribotos galimybės disponuoti skundu bei nėra sudarytos sąlygos taikiam konflikto išsprendimui pasinaudojant nešališko tarpininko paslaugomis, todėl siūlytina panaikinti privataus kaltinimo instituto pagrindą Lietuvos baudžiamajame procese įdiegti mediacijos procedūrą. Privataus kaltinimo kategorijos nusikalstamos veikos dažnai yra asmeninių konfliktų priežastis ar pasekmė, todėl reikalauja specifinės valstybės reakcijos. Mediacijos institutas šiuo atveju padėtų žymiai efektyviau reaguoti į mažesnio pavojingumo veikas, kuo mažiau taikant represines baudžiamosios teisės priemones.

ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

I. Teisės norminiai aktai

1. Tarptautinės ir Europos Sąjungos teisės aktai:
 - 1.1. 1985 m. birželio 28 d. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. R (85) 11 dėl nusikaltimo aukų padėties baudžiamojoje teisėje ir procese.
 - 1.2. 1987 m. rugsėjo 17 d. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. R (87) 18 dėl baudžiamosios justicijos sistemos supaprastinimo.
 - 1.3. 1987 m. rugsėjo 17 d. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. R (87) 21 dėl pagalbos nukentėjusiesiems ir viktimizacijos prevencijos.
 - 1.4. 1999 m. rugsėjo 15 d. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. R (99) 19 dėl mediacijos baudžiamosiose bylose.
 - 1.5. 2006 m. birželio 14 d. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijoje Nr. REC (2006) 8 dėl pagalbos nukentėjusiesiems nuo nusikaltimų.
 - 1.6. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2012/29/ES, kuria nustatomi būtiniausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai ir kuria pakeičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2001/220/TVR. *Official Journal* L 315, 2012.
2. Lietuvos Respublikos norminiai aktai
 - 2.1. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (su pakeitimais ir papildymais). *Valstybės žinios*, 2000, nr. 89-2741.
 - 2.2. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (su pakeitimais ir papildymais). *Valstybės žinios*, 2002, nr. 37-1341.
 - 2.3. Lietuvos TSR baudžiamasis kodeksas (su pakeitimais ir papildymais). 1961, nr.061XX08ISTARG610092.
 - 2.4. Lietuvos TSR baudžiamojo proceso kodeksas (su pakeitimais ir papildymais). 1961, nr.061XX08ISTARG610092.
 - 2.5. Lietuvos Respublikos apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas (su pakeitimais ir papildymais). *Valstybės žinios*, 2011, nr. 72-3475.
 - 2.6. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 8, 9, 28, 43, 44, 128, 185, 186, 188, 214, 239, 272, 275, 276, 280, 283, 308 straipsnių ir priedo pakeitimo ir kodekso papildymo 27¹, 36², 56¹, 186¹ straipsniais įstatymas. *Teisės aktų registras*, 2015, nr.

20993.

- 2.7. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 167, 409 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas. *Valstybės žinios*, 2013, nr. 75-3773.
- 2.8. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 3, 22, 57, 58, 167, 256, 293, 312, 317, 320, 322, 324 straipsnių pakeitimo ir 34 straipsnio ir XXX skyriaus pripažinimo netekusiais galios įstatymas. *Teisės aktų registras*, 2017, nr. 12575.
- 2.9. Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas (2014 m. sausio 1 d. redakcija). *Valstybės žinios*, 2013, nr. 54-2675.
- 2.10. Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo nr. VIII-1591 2, 11, 12, 13, 14, 15, 18, 19, 21, 22, 23, 24, 29, 30, 31, 32, 34 straipsnių ir priedo pakeitimo įstatymas. *Teisės aktų registras*, 2018, nr. 11748.
- 2.11. Lietuvos Respublikos Teisingumo ministro įsakymas „Dėl taikinamojo tarpininkavimo (mediacijos) sistemos plėtros koncepcijos patvirtinimo“. *Teisės aktų registras*, 2015, nr. 13939.

3. Užsienio valstybių norminiai aktai:

- 3.1. Kodeks karny Rzeczypospolitej Polski (ze zmianami i dopelnieniami). *Dziennik ustaw*, 1997, nr. 88. [interaktyvus; žiūrėta 2019-01-08]. Prieiga per internetą <<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?i d=WDU19970880553>>.
- 3.2. Kodeks postępowania karnego Rzeczypospolitej Polski (ze zmianami i dopelnieniami). *Dziennik ustaw*, 1997, nr. 89. [interaktyvus; žiūrėta 2019-04-23]. Prieiga per internetą <<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970890555/U/D19970555Lj.pdf>>.
- 3.3. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь (с изменениями и дополнениями). 1999, № 295-3. [interaktyvus; žiūrėta 2019-04-18]. Prieiga per internetą <<http://etalonline.by/document/?regnum= hk9900295>>.
- 3.4. Уголовный кодекс Российской Федерации (с изменениями и дополнениями). 1996, № 63-ФЗ. [interaktyvus; žiūrėta 2019-01-08]. Prieiga per internetą <http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/>.
- 3.5. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации (с изменениями и дополнениями). 2001, № 174-ФЗ. [interaktyvus; žiūrėta 2019-04-18]. Prieiga per internetą <http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34481/>.
- 3.6. Уголовный кодекс ФРГ. [interaktyvus; žiūrėta 2019-04-23]. Prieiga per internetą

<<https://constitutions.ru/? P=5854>>.

- 3.7. Уголовно-процессуальный кодекс ФРГ. [interaktyvus; žiūrėta 2019-04-23]. Prieiga per internetą <[http://pravo.org.ua/files/_\(1\).pdf](http://pravo.org.ua/files/_(1).pdf)>.
- 3.8. Rozporządzenie ministra sprawiedliwości w sprawie postępowania mediacyjnego w sprawach karnych. *Dziennik ustaw*, 2015, nr. 716. [interaktyvus; žiūrėta 2019-04-23]. Prieiga per internetą <<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WD U2015 0000716>>.

II. Specialioji literatūra

1. ADUTAVIČIŪTĖ, M. *Nusikaltimų aukų teisių direktyva: naujas požiūris į artimųjų smurto aukas*. Vilnius: Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2014.
2. ANCELIS, P. Dėmesingumas nusikaltimo aukai kaip prielaida kuriant atvirą visuomenę. *Jurisprudencija*, 2000, 15 (7), p. 153–160.
3. ANCELIS, P., JUZUKONIS, S. Nukentėjusiojo sąvoka Lietuvos ir kitų valstybių baudžiamajame procese. *Jurisprudencija*, 2002, p. 99–107.
4. ANDRIULIS, V., et al. *Lietuvos teisės istorija*. Vilnius: Justitia, 2002.
5. AŽUBALYTĖ, R. Baudžiamąjį proceso raidos tendencijos: formų diferenciacija. Iš *Globalizacijos iššūkiai baudžiamajai justicijai*. Vilnius; VĮ Registrų centras, 2014.
6. AŽUBALYTĖ, R. Nukentėjusio nuo nusikalstamos veikos asmens teisė kreiptis į teismą kaip teisminės gynybos realizavimo baudžiamajame procese prielaida. *Jurisprudencija*, 2010, nr. 4 (122), p. 221–244.
7. AŽUBALYTĖ, R. Susitarimas (susitaikymas) viešojo kaltinimo bylose kaip viena iš diskrecinio baudžiamąjį persekiojimo formų. *Jurisprudencija*, 2006, 6 (84), p. 33–40.
8. AŽUBALYTĖ, R., JURGAITIS, R., ZAJANČKAUSKIENĖ, J. *Specifinės baudžiamąjį proceso rūšys*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011.
9. BARANSKAITĖ, A. *Taikos sutartis baudžiamąjį teiseje*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007.
10. BARANSKAITĖ, A. Humanizmo principas atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės instituto istorinės raidos kontekste. *Socialinių mokslų studijos*, 2009, 4 (4), p. 179–194.
11. BIHARIOVA, I. *Kovojant su neapykantos nusikaltimais ir neapykantos kalba Europoje*. Vilnius: Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2018.
12. BITIUKOVA, N., LEONAITĖ, E. Nukentėjusiųjų teisės. Iš *Žmogaus teisės Lietuvoje*

- 2016-2017. *Apžvalga*. Vilnius: Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2018.
13. DAMBRAUSKIENĖ, A. *Ultima ratio principo įgyvendinimas kriminalizuojant veikas Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse*: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2017.
 14. DRAKŠAS, R. Dėl kasacinio proceso galimybės privataus kaltinimo bylose. Iš *Globalizacijos iššūkiai baudžiamajai justicijai*. Vilnius; VĮ Registrų centras, 2014.
 15. FEDOSIUK, O. Dirbtinis kriminalizavimas kaip teisinės praktikos patologija. *Teisės apžvalga*, 2016, 2(14), p. 28–47.
 16. GODA, G. Oficialumo principas ir jo išimtys Lietuvos baudžiamajame procese. Iš *Lietuvos Respublikos baudžiamajam kodeksui – 10 metų*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2011.
 17. GODA, G. *Vertybinių prioritetų baudžiamajame procese*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2014.
 18. GODA, G., KAZLAUSKAS, M., KUČONIS, P. *Baudžiamojo proceso teisė*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2011.
 19. JUOZAPAVIČIUS, A. Ikiteisminio tyrimo pradėjimo materialusis pagrindas: teorija ir praktika. *Teisė*, 103, p. 22–44.
 20. JURKA, R. Imuniteto įveikimas privataus kaltinimo bylų procese: esama būklė ir perspektyvos. Iš *Globalizacijos iššūkiai baudžiamajai justicijai*. Vilnius; VĮ Registrų centras, 2014.
 21. JURKA, R.; MELNIČENKO, S.; RANDAKEVIČIENĖ, I. *Pagrindinės Europos Tarybos rekomendacijos baudžiamojo proceso srityje*. Vilnius: Eugrimas, 2006.
 22. KRIŠČIUKAITIS, A. Baudžiamojo proceso įstatymas: bendrieji dėsniai ir pirmoji knyga. Kaunas: 1924.
 23. KRIVKA, E. *Viešojo intereso gynimo problemos civiliniame procese*: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006.
 24. KUČONIS, P. Ikiteisminio tyrimo pradėjimo ir atsisakymo jį pradėti teisinio reguliavimo probleminiai aspektai. Iš *Nepriklausomos Lietuvos teisė: praeitis, dabartis ir ateitis. Recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys. Liber amicorum prof. Jonui Prapiesčiui*. Vilnius: Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Alumni draugija, 2012.
 25. KUKLIANSKIS, S., JUZUKONIS, S. Nukentėjusiojo statuso problema baudžiamajame procese. *Jurisprudencija*, 2001, t. 19(11), p. 173–182.
 26. KŪRIS, P., et al. *Lietuvos teisė 1918 – 2018. Šimtmečio patirtis ir perspektyvos*. Vilnius:

- Mykolo Romerio universitets, 2018.
27. LEONAITĖ, E., et al. *Pareigūno bendravimas su nukentėjusiais. Praktinis vadovas*. Vilnius: Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2018.
 28. MAKSIMAITIS, M. *Užsienio teisės istorija*. Vilnius: Justitia, 2002.
 29. MATUIZIENĖ, E. Dispozityvumo samprata baudžiamajame procese. *Socialinių mokslų studijos*, 2009, 4(4), p. 295–316.
 30. MATUIZIENĖ, E. Kai kurie privataus kaltinimo teisės įgyvendinimo aspektai. *Visuomenės saugumas ir viešoji tvarka*, 2013, nr. 10, p. 86–108.
 31. MATUIZIENĖ, E. Nukentėjusiojo interesai baudžiamajame procese. *Socialinių mokslų studijos*, 2012, 4(3), p. 1177–1198.
 32. MATUIZIENĖ, E. *Privataus kaltinimo bylų procesas kaip dispozityvumo realizavimo forma*: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014.
 33. MICHAILOVIČ, I., et al. *Atkuriamojo teisingumo perspektyvos Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos teisės institutas, 2014.
 34. MILIUN, J., NAUJALĖ, M. Pagalba nusikaltimų aukoms Lietuvoje: teisinis reglamentavimas ir institucinė sistema. Iš *Teisės mokslo pavasaris 2017. Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Studentų mokslinė draugija*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2017.
 35. NORMANTAITĖ, K., BITIUKOVA, N. Atsakas į neapykantos nusikaltimus: situacijos Lietuvoje apžvalga. Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2017. [interaktyvus; žiūrėta 2018-12-15]. Prieiga per internetą <<https://hrmi.lt/wp-content/uploads/2017/12/Atsakas-%C4%AF-neapykantos-nusikaltimus-2017-1.pdf>>.
 36. PIESLIAKAS, V. *Lietuvos baudžiamoji teisė. Pirmoji knyga*. Vilnius: Justitia, 2009.
 37. SAKALAUŠKAS, G. Šiuolaikinės baudžiamosios politikos Lietuvoje bruožai ir padariniai. Iš *Ketvirtis amžiaus tiriant ir reformuojant Lietuvos teisinę sistemą*. Vilnius: Akademinei leidyba, 2016.
 38. ŠVEDAS, G. Veikos kriminalizavimo kriterijai: teorija ir praktika. *Teisė*, 2012, nr. 82, p. 12–25.
 39. USCILA, R. Nusikaltimų aukų socialinė ir teisinė apsauga Lietuvoje: padėties vertinimas. *Jurisprudencija*, 2004, t. 59 (51), p. 16–25.
 40. VAIŠVILA, A. *Teisės teorija*. Vilnius: Justitia, 2014.
 41. VALICKAS, G., et al. *Procedūrinis teisingumas ir žmonių pasitikėjimas teisėsaugos*

- pareigūnais bei institūcijomis. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013.*
42. VANSEVIČIUS, S. Teismo procesas pagal 1529 m. Lietuvos Statutą. Iš *Pirmasis Lietuvos Statutas ir epocha*. Sudarytojai I. Valikonytė ir L. Steponavičienė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2005.
 43. VIDMAR, N. H. Nuo homofobinių ir transfobinių neapykantos nusikaltimų nukentėjusių asmenų poreikių analizė. Iš: *Pagalba nukentėjusiems nuo homofobinių, bifobinių ir transfobinių neapykantos nusikaltimų. Praktinis vadovas*. Lietuvos gėjų lyga, 2016.
 44. DUDKA, K., ARTYMIAK, G. *Sytuacja pokrzywdzonego w procesie karnym, ze szczególnym uwzględnieniem roli oskarżyciela posiłkowego i powoda cywilnego*. Warszawa: Instytut wymiaru sprawiedliwości, 2012.
 45. GARDOCKI, L. Pojęcie przestępstwa i podziały przestępstw w polskim prawie karnym. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*, 2013, nr. 60, p. 29–40.
 46. GIL, D. *Postępowanie w sprawach z oskarżenia prywatnego w polskim procesie karnym*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2011.
 47. GMURZYŃSKA, E., MOREK, R. *Mediacje. Teoria i praktyka*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2014.
 48. GÓRSKA, P., WINIEWSKI, M., BILEWICZ, M. Nuo homofobinių ir transfobinių neapykantos nusikaltimų nukentėjusių asmenų patirčių analizė. Iš *Pagalba nukentėjusiems nuo homofobinių, bifobinių ir transfobinių neapykantos nusikaltimų. Praktinis vadovas*. Lietuvos gėjų lyga, 2016.
 49. GRUSZECKA, D. Tendencje prywatyzacji prawa karnego a ujmowanie społecznej szkodliwości jako podstawy kryminalizacji. *Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego*, 2017, t. 43, p. 131–151.
 50. KULESZA, C. *Rola pokrzywdzonego w procesie karnym w świetle ustawodawstwa i praktyki wybranych krajów zachodnich*. Białystok: Temida 2, 1995.
 51. ŁOJKOWSKA, M. Sytuacja ofiar przemocy seksualnej w postępowaniu karnym. Iš *Dość milczenia. Przemoc seksualna wobec kobiet i problem gwałtu w Polsce*. Warszawa: Fundacja Feminoteka, 2011.
 52. NOWIKOWSKI, I. Interes społeczny jako powód zmiany trybu ścigania (zagadnienia wybrane). *Teka Kom. Praw. — OL PAN*, 2010, t.3, p. 150–163.
 53. PIOTROWSKA, J., SYNAKIEWICZ, A. *Dość milczenia. Przemoc seksualna wobec kobiet i problem gwałtu w Polsce*. Warszawa: Fundacja Feminoteka, 2011.
 54. ВЕТРОВА, Г. Субсидиарное обвинение и принцип состязательности. *Юридические*

- науки, 2017, р. 32–36.
55. ГОЛОВКО, Л. Альтернативы уголовному преследованию: европейская практика и российский уголовно-процессуальный контекст. *Государство и право*, № 9, р. 119–122.
56. ЖИРОВА, М. Исковая природа частного обвинения. *Вестник СамГУ*, 2011, 4(85), р. 289–295.
57. ЖИРОВА, М. *Особенности доказывания по делам частного обвинения*: диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Самара: Самарский государственный университет, 2012.
58. ЖИРОВА, М. *Сравнительно-правовой анализ института частного обвинения в отдельных западноевропейских государствах*. Самара, 2012.
59. ЗАЙЦЕВА, Л., etc. *Альтернативное разрешение споров в уголовном процессе*. Минск: Издательский центр БГУ, 2015.
60. КОРЯКИН, А. История развития и становления института частного обвинения в уголовном процессе России, проблемы частного обвинения и пути решения. *Вестник Омского университета. Серия «Право»*, 2013, 3 (36), р. 225–233.
61. КУРИ, Х., ИЛЬЧЕНКО, О. Медиация и восстановительное правосудие как современные тенденции уголовного процесса: российский и зарубежный опыт. *Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права*, 2015, t. 9, № 1., р. 120–129.
62. ПЕТРОВА, Н. *Частное и субсидиарное обвинение*. Самара: Самарский университет, 2004.
63. СМИРНОВ, А. *Модели уголовного процесса*. Санкт-Петербург: Наука, 2000.
64. ТАРНАВСКИЙ, О. Процессуальная деятельность лиц, пострадавших от совершения преступления, по делам частно-публичного обвинения. *Вестник ОГУ*, 2012, №3 (139), р. 190–195.
65. ФИЛАТОВА, У., etc. Медиация в уголовном процессе: анализ правового регулирования Федеративной Республике Германия. *Всероссийский криминологический журнал*, 2017, t. 11(4), р. 824–832.
66. ФОЙНИЦКИЙ, И. *Курс уголовного судопроизводства*. Т. 2. Санкт-Петербург: Альфа, 1996.
67. ФОМЕНКО, А. Субсидиарное обвинение как форма защиты прав потерпевшего. *Бизнес в законе*, 2009, № 5, р. 168–170.

68. ХАРЧЕНКО, И. *Проблемы уголовного преследования, осуществляемого в частном порядке, в российском уголовном судопроизводстве*: диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Волгоград: Волгоградская академии МВД России, 2004.

III. Teismų praktika

1. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 131 straipsnio 4 dalies (2001 m. rugsėjo 11 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 234 straipsnio 5 dalies (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 244 straipsnio 2 dalies (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 407 straipsnio (2003 m. birželio 19 d. redakcija), 408 straipsnio 1 dalies (2002 kovo 14 d. redakcija), 412 straipsnio 2 ir 3 dalių dalies (2002 kovo 14 d. redakcija), 413 straipsnio 5 dalies (2002 kovo 14 d. redakcija), 414 straipsnio 2 dalies (2002 kovo 14 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir dėl pareiškėjo – Šiaulių rajono apylinkės teismo prašymų ištirti, ar Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 410 straipsnis dalies (2002 kovo 14 d. redakcija) neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2006, nr. 7-254.
2. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2016 m. spalio 4 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-298-697/2016.
3. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2016 m. sausio 5 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-61-696/2016.
4. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2012 m. gruodžio 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-641/2012.
5. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2007 m. gegužės 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-409/2007.
6. Vilniaus apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyrius. 2009 m. gegužės 12 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-357-495-2009.
7. Panevėžio apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyrius. 2015 m. kovo 31 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-102-185/2015.
8. Vilniaus apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyrius. 2015 m. vasario 27 d. nutartis

baudžiamajame byloje Nr. 1S-233-628/2015.

IV. Kiti šaltiniai

1. Aiškinamasis raštas dėl Lietuvos Respublikos baudžiamąjo proceso kodekso 3, 22, 57, 58, 256, 293, 312, 317, 320, 322 ir 324 straipsnių pakeitimo, 34 straipsnio ir XXX skyriaus pripažinimo netekusiais galios ir Baudžiamąjo kodekso 139, 140, 148, 152, 154, 165, 168, 188, 313 straipsnių pakeitimo įstatymo projekto. [interaktyvus; žiūrėta 2018-01-22]. Prieiga per internetą <<https://e-seimas.lrs.lt>>.
2. Apskritojų stalo diskusijos Lietuvos Respublikos Seime „Privataus kaltinimo instituto probleminiai aspektai bei įžeidimo/šmeižimo dekriminalizavimo galimybės“ 2013 m. balandžio 26 d., neredaguota stenograma. [interaktyvus; žiūrėta 2019-04-27]. Prieiga per internetą <file:///C:/Users/cm-14_c9_13_05_06_8c/Downloads/31_diskusijos%20stenograma%20neredaguota%2020130526.pdf>.
3. ČEPAS, A., PUŠINAITYTĖ, O. Ar lietuviai yra tolerantiški seksualinei prievartai?. [interaktyvus; žiūrėta 2018-12-19]. Prieiga per internetą <<https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/167883/ar-lietuviai-yra-tolerantiski-seksuali-nei-prievartai#wowzaplaystart=147000&wowzaplayduration=548000>>.
4. Informatikos ir ryšių departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos statistinės ataskaitos „Duomenys apie nusikalstamas veikas asmens lygiateisiškumui ir sąžinės laisvei Lietuvoje (Forma_Motyvai)“. [interaktyvus; žiūrėta 2018-12-15]. Prieiga per internetą <https://www.ird.lt/lt/paslaugos/nusikalstamu-veiku-zinybinio-registro-nvzr-paslaugos/ataskaitos-1/nusikalstamumo-ir-ikiteisminių-tyrimu-statistika-1/view_item_datasource?id=7358&datasource=25599>.
5. Informatikos ir ryšių departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos statistinės ataskaitos „Duomenys apie nusikalstamas veikas, padarytas Lietuvoje (Forma_1G)“ [interaktyvus; žiūrėta 2018-12-17]. Prieiga per internetą <https://www.ird.lt/lt/paslaugos/nusikalstamu-veiku-zinybinio-registro-nvzr-paslaugos/ataskaitos-1/nusikalstamumo-ir-ikiteisminių-tyrimu-statistika-1/view_item_datasource?id=6804&datasource=19396>.
6. Informatikos ir ryšių departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos statistinės ataskaitos „Duomenys apie nusikalstamų veikų tyrimo

- rezultatus Lietuvos Respublikos prokuratūrose (Forma_LRGP)“ [interaktyvus; žiūrėta 2019-02-17]. Prieiga per internetą: <https://www.ird.lt/lt/paslaugos/nusikalstamu-veiku-zinybinio-registro-nvzr-paslaugos/ataskaitos-1/nusikalstamumo-ir-ikiteisminiui-tyrimu-statistika-1/view_item_datasource?id=1557&datasource=4671&page=3>.
7. Informatikos ir ryšių departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos statistinės ataskaitos „Duomenys apie ikiteisminio tyrimo įstaigose užregistruotas nusikalstamas veikas, įtariamus (kaltinamus) asmenis nusikalstamų veikų padarymų, susijusių su smurtu artimoje aplinkoje (FORMA SMURTAS–IT)“. [interaktyvus; žiūrėta 2019-02-17]. Prieiga per internetą: <https://www.ird.lt/lt/paslaugos/nusikalstamu-veiku-zinybinio-registro-nvzr-paslaugos/ataskaitos-1/nusikalstamumo-ir-ikiteisminiui-tyrimu-statistika-1/view_item_datasource?id=7641&datasource=31238>.
 8. Informatikos ir ryšių departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos statistinės ataskaitos „Duomenys apie nusikalstamas veikas, padarytas Lietuvos Respublikoje (FORMA_1G)“. [interaktyvus; žiūrėta 2019-04-27]. Prieiga per internetą <<https://www.ird.lt/lt/paslaugos/nusikalstamu-veiku-zinybinio-registro-nvzr-paslaugos/ataskaitos-1/nusikalstamumo-ir-ikiteisminiui-tyrimu-statistika-1?year=2018&period=1-12&group=163>>.
 9. MERKEVIČIUS, R. Nukentėjusiojo procesinės galimybės baudžiamajame procese. Iš *Baudžiamosios justicijos doktrinos, jurisprudencijos ir teisėkūros ryšiai bei problemos*: konferencijos medžiaga. [interaktyvus; žiūrėta 2018-03-15] Prieiga per internetą <<https://www.youtube.com/watch?v=BxP890pEyr0>>.
 10. NORVILAITĖ, S. Seimas užsimojo panaikinti privataus kaltinimo procesą [interaktyvus; žiūrėta 2019-03-20]. Prieiga per internetą <<https://www.infolex.lt/portal/start.aps?act=news&Tema=1&str=62026>>.
 11. Pagrindinio komiteto išvada dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 3, 22, 57, 58, 256, 293, 312, 317, 320, 322 ir 324 straipsnių pakeitimo, 34 straipsnio ir XXX skyriaus pripažinimo netekusiais galios projekto (Nr. XIIP-4116). [interaktyvus; žiūrėta 2019-03-20]. Prieiga per internetą <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalActPrint/lt?jfwid=umo1q4uzc&documentId=f1fa19d0617f11e7a53b83ca0142260e&category=TAK>>.
 12. PUŠINAITYTĖ, O. Privataus kaltinimo proceso panaikinimas kuo – tai naudinga? [interaktyvus; žiūrėta 2019-03-17]. Prieiga per internetą: <<https://www.nplc/privataus>

- kaltinimo-proceso-panaikinimas-kuo-tai-naudinga/>.
13. SKĖRYTĖ, J. Daugiau kaip pusė tyrimų dėl smurto artimoje nutraukiama, politikai įžvelgia prokurorų klaidas. [interaktyvus; žiūrėta 2019-02-17]. Prieiga per internetą: <<http://www.bns.lt/topic/1911/news/53136465/>>.
 14. ДАВЛЕТОВ, А., БРАТЧИКОВ, Д. Проблема применения медиации в уголовном процессе России. [interaktyvus; žiūrėta 2019-04-25]. Prieiga per internetą <<http://xn----7sbbaj7auwnffhk.xn--p1ai/article/871>>.
 15. ЛАПАТНИКОВ, М. Перспективы субсидиарного обвинения в российском уголовном процессе. [interaktyvus; žiūrėta 2019-04-18]. Prieiga per internetą <<http://xn----7sbbaj7auwnffhk.xn--p1ai/article/6349>>.
 16. МЫТНИК, П. Поддержание потерпевшим обвинения: право или обязанность. [interaktyvus; žiūrėta 2019-04-18]. Prieiga per internetą <<http://center-bereg.ru/j2756.html>>.
 17. Пояснительная записка к Рекомендации Комитета министров Совета Европы № R (99) 19 посвященная медиации по уголовным делам. [interaktyvus; žiūrėta 2018-08-21]. Prieiga per internetą <<https://mediation-eurasia.pro/wp-content/uploads/2018/04/rekomendacii-r-99-19-komiteta-ministrov-soveta-evropy-posvjashhennaja-mediacii-po-ugolovnym-delam.pdf>>.
 18. СТЕПАНОВА, В. Отказ частного обвинителя от обвинения как основание прекращения уголовного судопроизводства по делам частного обвинения. [interaktyvus; žiūrėta 2019-04-18]. Prieiga per internetą <<https://cyberleninka.ru/article/n/otkaz-chastnogo-obvinitelya-ot-obvineniya-kak-osnovanie-prekrascheniya-ugolovnogo-sudoproizvodstva-po-delam-chastnogo-obvineniya>>.
 19. Устав уголовного судопроизводства 1864 г. [interaktyvus; žiūrėta 2018 m. sausio 19 d.]. Prieiga per internetą <<http://constitution.garant.ru/history/act1600-1918/3137/>>.

SANTRAUKA

2017 m. spalio 1 d. Lietuvoje buvo panaikintas privatus kaltinimo institutas. Darbe buvo siekiama nustatyti, kaip šis pakeitimas paveiks nukentėjusiojo galimybes ginti savo teises baudžiamajame procese.

Privatus kaltinimo procesas istoriniu aspektu buvo viena pirmųjų baudžiamąjo proceso formų, tačiau XIV-XV a. susikūrus valstybinėms baudžiamąjo proceso institucijoms, šis institutas prarado dominuojančias pozicijas ir liko labai siauroje taikymo apimtyje. Tokie pokyčiai lėmė ir nukentėjusių asmenų vaidmens baudžiamajame procese sumažėjimą.

Europos Tarybos rekomendacijose valstybės raginamos sudaryti nukentėjusiems asmenis sąlygas aktyviai dalyvauti procese, didinti nukentėjusiojo pasitikėjimą baudžiamąja justicija ir skatinti jo bendradarbiavimą, užtikrinti žalos atlyginimą bei kitokio pobūdžio poreikius, taip pat siūloma svarstyti taikinamųjų (mediacijos) procedūrų įdiegimo galimybes.

Lietuvos baudžiamąjo proceso įstatyme yra numatytas platus nukentėjusiųjų teisių sąrašas, kuris iš esmės atitinka tarptautinius standartus, tačiau trūksta tinkamo įgyvendinimo praktikos. Išspręsti esamas problemas padėtų profesionalaus teisėsaugos institucijų požiūrio į visų rūšių nusikalstamų veikų aukas formavimas ir pareigūnų bendravimo praktikos gerinimas.

Nepaisant valstybinio kaltinimo trūkumų, privatus kaltinimo procesas buvo dar mažiau efektyvus ginant nukentėjusiųjų teises. Netinkama susitaikymo procedūra, priešpriešinis kaltinimas, komplikotas duomenų rinkimo ir įrodinėjimo procesas neigiamai veikė nukentėjusių asmenų galimybes pažeistų interesų gynimo srityje.

Privatus kaltinimo institutas būdingas Rytų Europos valstybių teisinėms sistemoms, tuo tarpu Vakarų Europoje pakankamai plačiai yra taikomas mediacijos institutas, sudarantis sąlygas baudžiamąjo konflikto šalims taikiai išspręsti ginčą tarpininkaujant atitinkamas kompetencijas turinčiam nepriklausomam asmeniui. Būtent mediacijos procesas galėtų būti tinkama privatus kaltinimo alternatyva, kadangi jo pagalba būtų išsaugota ir patobulinta šalių galimybė susitaikyti bei platesnė nukentėjusiojo teisė disponuoti skundu, ko negali suteikti privačiai viešo kaltinimo procesas.

SUMMARY

On October 1st of 2017 in Lithuania the Private Prosecution Institute was abolished. The aim of this thesis is to determine how this change will affect the victim's abilities to defend their rights in criminal proceedings.

The process of private accusation historically was the one of the first forms of criminal proceedings, but in the 14th-15th centuries, after the establishment of state criminal prosecution institutions, this institute lost its dominant positions and remained in a very narrow scope. Such changes also determined a reduction of the injured persons' role in criminal proceedings.

In the recommendations of the Council of Europe Committee the states are encouraged to make conditions for injured persons to participate actively in the process, to increase their confidence in criminal justice, and to promote their cooperation; to ensure damage compensation and other types of needs, as well as to suggest the possibilities of introducing conciliatory (mediation) procedures.

In Lithuania, in the law on criminal procedure a wide list of injured persons' rights, which essentially correspond to international standards, is provided, but practice of appropriate realization is lacking. The formation of a professional law enforcement authorities' view to injured persons of all types of criminals and the improvement of officials' communication practices would help to solve existing problems.

Despite the limitations of the public accusation, the private prosecution process was even less effective protecting the injured person's rights. The inadequate reconciliation procedure, the counter-accusation, the complicated process of data collection and substantiation adversely affected the injured person's opportunities in defending damaged interests.

The private prosecution institute is characterized to the Eastern European countries legal systems, while the mediation institute, which allows the parties of the criminal conflict to settle the dispute peacefully through an independent person with the relevant competencies, is widely used in Western Europe. Precisely it is the mediation process which could be an appropriate alternative to private prosecution, because its assistance would preserve and improve the parties' ability to reconcile, and the injured person's broader right to dispose the complaint, which cannot be afforded by the private public accusation process.